

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra historie

Tomáš Somer

**Vývoj osídlení na Havlíčkobrodsku ve
středověku v závislosti na těžbě stříbra**

Magisterská diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. David Papajík, Ph.D.

Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použil.

V Olomouci 17. dubna 2009

Tomáš Somer

Obsah

1	Úvod	- 6 -
1.1	<i>Vymezení tématu práce, časové a geografické zařazení</i>	- 6 -
1.2	<i>Metody výzkumu, základní osnova práce</i>	- 8 -
2	Rozbor pramenů a literatury	- 11 -
2.1	<i>Písemné prameny</i>	- 11 -
2.2	<i>Mapové prameny</i>	- 11 -
2.2.1	Mapové prameny z období raného novověku.....	- 12 -
2.2.2	Mapové prameny z 19. století	- 14 -
2.2.3	Regionální tematické plány mapující zaniklá důlní díla	- 17 -
2.3	<i>Literatura</i>	- 18 -
3	Transportní možnosti Havlíčkobrodsku ve středověku	- 22 -
3.1	<i>Haberská cesta, reálná komunikační trasa nebo zažitý mýtus?</i>	- 23 -
3.2	<i>Havlíčkův Brod a jeho dopravní význam</i>	- 26 -
3.3	<i>Libická cesta a dopravní význam Chotěboře</i>	- 27 -
3.4	<i>Interurbánní síť cest na Havlíčkobrodsku</i>	- 28 -
4	Těžba stříbra na Havlíčkobrodsku	- 33 -
4.1	<i>Stříbro v Evropě</i>	- 33 -
4.2	<i>Stříbro v českém státě</i>	- 36 -
4.2.1	Místo, doba a kvantita	- 37 -
4.2.2	Zisky z těžby stříbra - otázky urbury a ražby mince	- 38 -
4.3	<i>Těžba stříbra na Havlíčkobrodsku ve středověku</i>	- 40 -
4.3.1	Prostorová rekonstrukce míst těžby stříbra na Havlíčkobrodsku	- 41 -
4.3.1.1	<i>Chotěbořský obvod</i>	- 41 -
4.3.1.2	<i>Bělský obvod</i>	- 43 -
4.3.1.3	<i>Brodský obvod</i>	- 44 -
4.3.1.4	<i>Šlapanovský obvod</i>	- 48 -
4.3.2	Organizace těžby na Brodsku a otázka urbury	- 52 -
4.3.3	Otázka falešného mincování na hradě Ronovci	- 57 -
5	Města v sídelní struktuře Brodsku ve 13. a na počátku 14. století	- 59 -
5.1	<i>Nejstarší dějiny Chotěboře</i>	- 59 -
5.1.1	Vznik sídla Chotěboř.....	- 60 -
5.1.2	Transformace původní osady na sídlo městského charakteru	- 65 -

5.1.3	Otázka lokace Chotěboře.....	- 67 -
5.1.4	Přeměna Chotěboře na královské městečko	- 68 -
5.2	<i>Nejstarší dějiny Bělé</i>	- 71 -
5.3	<i>Nejstarší dějiny Brodu</i>	- 73 -
5.4	<i>Nejstarší dějiny Šlapanova</i>	- 78 -
5.5	<i>Význam měst na Brodsku</i>	- 81 -
6	Sídelně historický průzkum vybraných lokalit.....	- 85 -
6.1	<i>Vývoj osídlení podél Břevnického potoka - území, na kterém neprobíhala těžba stříbra</i>	- 85 -
6.1.1	Hrad Ronovec	- 85 -
6.1.2	Vesnická sídla v okolí Břevnického potoka	- 87 -
6.1.3	Pokus o rekonstrukci vývoje osídlení do 14. století.....	- 92 -
6.2	<i>Vývoj osídlení podél potoka Žabinec – území, na kterém probíhala těžba stříbra-</i>	97 -
6.2.1	Vesnická sídla v okolí potoka Žabinec.....	- 97 -
6.2.2	Pokus o rekonstrukci vývoje osídlení v okolí potoka Žabinec do 14. století.	- 104 -
6.3	<i>Porovnání vývoje osídlení v lokalitě s probíhající těžbou stříbra a v lokalitě bez těžby</i>	- 108 -
7	Závěr	- 110 -
8	Exkurz - Fundační činnost Lichtenburků ve 13. století.....	- 113 -
8.1	<i>Zakládání klášterů soukromými osobami – fenomén na sklonku 12. a ve 13. století</i>	- 113 -
8.2	<i>Smil z Lichtenburka a žďárský klášter</i>	- 114 -
8.2.1	Nezdařená fundace v Nížkově a vznik cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou	- 115 -
8.2.2	Počátky lichtenburského panství na Vysočině	- 120 -
8.2.3	Podpora žďárského kláštera Smilem z Lichtenburka	- 123 -
8.2.4	Posmrtné zaopatření Smila z Lichtenburka	- 126 -
8.2.5	Zhodnocení vztahu Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru.....	- 128 -
8.3	<i>Fundace ženského cisterciáckého kláštera v Pohledu</i>	- 129 -
8.4	<i>Řád německých rytířů a jejich komenda v Brodě.....</i>	- 132 -
9	Seznam pramenů, literatury a použitých zkratk	- 134 -
9.1	<i>Prameny</i>	- 134 -
9.1.1	Vydané.....	- 134 -

9.1.2	Nevydané	- 135 -
9.1.3	Internetové zdroje	- 136 -
9.2	<i>Literatura</i>	- 137 -
9.2.1	Vydaná literatura	- 137 -
9.2.2	Nevydaná literatura.....	- 143 -
9.3	<i>Seznam zkratk</i>	- 144 -
10	Přílohy	- 145 -
11	Vývoj osídlení na Havlíčkovobrodsku v závislosti na těžbě stříbra ve středověku - resumé.....	- 148 -

1 Úvod

1.1 Vymezení tématu práce, časové a geografické zařazení

Předložená práce má poukázat na to, zda těžba stříbra ovlivnila průběh osídlení konkrétního regionu a pokud ano, jakým způsobem. V tomto směru u nás dosud neexistuje podobná studie. Problémy vývoje osídlení a těžby stříbra se zatím sledovaly izolovaně. Jediným pojítkem mezi těmito fenomény bylo suché konstatování, že nálezy stříbra měly za následek hornickou kolonizaci, jejímiž nositeli byli etničtí Němci. Ve své práci hodlám toto schéma podrobit důsledné kritice.

Možnosti výběru lokality pro podobný výzkum jsou relativně omezeny na oblasti Jihlavska a Havlíčkobrodská. Pouze v těchto oblastech jsou procesy těžby stříbra a změny (vzniku?) sídelní struktury v bezprostřední časové návaznosti. V případě Jeseníků postrádáme konkrétnější poznatky o vývoji těžby drahých kovů ve středověku a naopak v případě Kutné Hory postrádá smysl sledovat průběh osídlení, protože základní sídelní struktura byla vytvořena mnohem dříve než došlo k aktivní těžbě stříbra.

Pro oblast Havlíčkobrodská jsem se rozhodl z toho důvodu, že mé starší práce některé dílčí aspekty této problematiky již řešily. Navíc, na výsledky této práce hodlám navázat v dalším bádání o osobnosti Smila z Lichtenburka. Celá oblast, pro 13. století vcelku neprávem, se nachází v badatelském stínu lákavější Jihlavy. Přesto zejména v poslední době došlo k výraznému posunu v archeologickém průzkumu míst těžby a zpracování stříbra, o které můžu opřít některé části této práce.

Konkrétní lokalitu vcelku přesně vymezuje následující dobový pramen: „*Item, vsecky hory, kteréž v dědictvie našem a na zboží rytieřuov a jiných našich lidí nalezeny byly by, k tomu městu (tj. dnešnímu Havlíčkovu Brodu – pozn. T. S.) a našiem měšťanuom příslušetí mají s mierú a všiem právem, kromě ve třech našich městech, to jest v Šlapanově, v Bělé a v Chotěboři, kterýmž vsecky hory nalezené v láních jich, kteréž jim sú měřeny, mierú i všiem právem příslušetí budú.*“¹

¹ CDB V.2, č. 873, s. 608. Český překlad z konce 15. stol. článku 59 městských práv Brodu z roku 1278. „*Item omnes montes, qui in hereditate nostra et in bonis militum et aliorum hominum nostrorum inventi fuerint, ad eandem civitatem et cives nostros pertineant cum mensura et iure totali preterquam in tribus civitatibus nostris, scilicet Slapans, Bela et Chotebors, ad quas omnes montes inventi in laneis ipsorum, quod*

Tento článek z městských práv Brodu z roku 1278 nám v hrubých obrysech představuje zkoumanou oblast. Máme-li se zabývat proměnou sídelní struktury regionu v závislosti na montánní aktivitě, je to právě tento článek, který nás vrací do minulosti a prozrazuje nám, které oblasti byly tehdy považovány za centra důlní činnosti.

Značná část sídelně historických prací postupovala při výběru zkoumané oblasti obráceně. Tedy našla oblast, která nabízela vhodné podmínky pro takovýto výzkum. Výhody i nevýhody obou postupů jsou zřejmé. Při svém výzkumu budu mít poněkud ztížené podmínky a zřejmě nebudu schopen podat odpovědi na všechny otázky, které jsem si vytyčil. Důraz práce ale není kladen na dílčí aspekty, ale na celkový obraz proměny vymezeného regionu.²

Zkoumanou oblast tedy můžeme vymežit čtyřmi centry městského charakteru. Ze severu je to Chotěboř, Česká Bělá, Havlíčkův Brod a Šlapanov. K otázce terminologie vymezení pojmu „město“ ve středověku se budu věnovat na jiném místě, ale přesto z této čtveřice pouze Brod můžeme chápat jako plnohodnotné město. Zbylé lokality by bylo vhodnější opsat jako sídla městského charakteru či městečka.

Zabýváme-li se sídelní strukturou regionu, městská centra jsou pouze jedním skladebním kamenem. Dalším významný sídelní prvek představují hrady. Z hradů se nachází v naší zkoumané oblasti pouze Ronovec (Sommerburg). Nicméně přímo v centrech těžby a zpracování stříbra v regionu se vyskytuje specifický druh fortifikovaných objektů, jejichž funkce a význam stále nejsou plně zhodnoceny.

Bezesporu nejdůležitějším skladebním prvkem sídelní mozaiky stále zůstává vesnice. Bez vesnického zázemí by nemohla fungovat jak města, tak hrady.³ Popisujeme-li osídlení, zabýváme se konkrétním stavem v určité době.⁴ Ve své práci ale hodlám klást důraz na vývoj osídlení. Na proces, který nebude vždy snadné zachytit v jednotlivých detailech. Celková změna osídlení ve vymezeném regionu ve 13. století je však natolik radikální, že jako celek zachytitelná je. Pokud se snažíme rekonstruovat sídelní situaci regionu ve 13. století, nemůžeme si jí promítat do recentního stavu. Jistě, mnohá sídla mají historickou kontinuitu se starším osídlením, ale mnohá sídla během času zanikla nebo se proměnila tak, že dnes je jen těžko zachytíme.

vulgariter dicitur hueben, qui eis sunt mensurati, cum mensura et omni iure suo pertinebunt“ CDB V.2, č. 873, s. 601. Originální znění článku 59.

² Obecně shrnuje problematiku volby lokality pro sídelně historický výzkum MUSIL, František: *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*. Ústí nad Orlicí 2002, s. 5-23.

³ Nutnost existence hospodářského zázemí pro výstavbu hradů zdůrazňuje i KUTHAN, Jiří: *Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš*. Vimperk 1993, s. 255.

⁴ Terminologii studia dějin osídlení shrnuje MUSIL, F.: *Osídlování Poorlicka*, s. 12.

Pokud sledujeme typy sídel, v našem konkrétním případě jsme stále jedno vynechali. Jedná se o důlní díla, resp. těžební areály. V našem výzkumu tvoří velmi důležitý prvek, bohužel vcelku obtížně zachytitelný. Těžební areály měly různý rozsah a funkce. Měly ale mnoho společných prvků. Jedním z nich je přechodnost, provizornost. Těžební areály nevznikaly s vidinou dlouhodobé existence. Již jejich zřizovatelům byla zřejmá jejich omezená životnost. Naštěstí jejich činnost byla často natolik intenzivní, že její zbytky nacházíme v krajině dodnes. Ve vymezeném regionu se nachází značné množství pozůstatků těchto areálů, které jsou v poslední době systematicky podrobovány archeologickému průzkumu.⁵

Vymezená oblast se rozkládá na české straně Českomoravské vrchoviny. Nadmořská výška přesahuje 400 metrů nad mořem. Region se nachází v horním Posázaví. Řeka Sázava protéká Havlíčkovým Brodem a region rozděluje zhruba na dvě poloviny. Ze severu oblast částečně vymezuje Břevnický potok, z jihu pak potok Šlapanka. Oba dva potoky se vlévají do Sázavy.

Časové vymezení práce je závislé jednak na vzniku osídlení, ale zejména na probíhající těžbě stříbra a to zejména v její vrcholné fázi. Časový rámeček práce tedy můžeme vymezit zhruba rozmezím dvou staletí od roku 1150 do roku 1350 s důrazem na druhou polovinu 13. století.

1.2 Metody výzkumu, základní osnova práce

Protože samotná struktura práce je koncipovaná do jednotlivých problémových okruhů, rozpadají se metody výzkumu podle těchto kapitol na více skupin. V zásadě všechny práce sledující vývoj osídlení kladou jeho počátky do souvislosti s probíhajícími komunikacemi (pokud se nejedná o sídelní jádro). Z tohoto důvodu bude nejprve nutné důsledně zhodnotit význam komunikací (dálkových i místních) ve zkoumaném regionu. V tomto případě budu postupovat „tradiční“ viatickou metodologií, jakou ve svých statích používal Ivan Vávra.⁶ Jedná se zejména o práci s písemnými prameny (sledování mytních stanic, zmínek o cestách, používání mapových pramenů etc.). V nedávné době se objevily práce Dušana Cendelína, které řeší problémy výzkumu průběhu cest pouze na

⁵ Výběrově můžeme jmenovat studii ROUS, Pavel – MALÝ, Karel: *Průzkum terénních stop po zpracování polymetalických rud na havlíčkobrodsku*. *Mediaevalia archaeologica* 6, 2004, s. 121-144.

⁶ Zejména se budu opírat o nejčastěji citovanou práci v této souvislosti. VÁVRA, Ivan: *Haberská cesta*. *Historická geografie* (dále jen HG) 3, 1969, s. 8-25.

základě rozboru terénní situace konkrétních lokalit.⁷ Protože tato metoda je silně ahistorická (ve smyslu ignorace historických pramenů), bude nutné podrobit jí konstruktivní historické kritice.

Po vyřešení problematiky sítě cest bude možné přikročit ke zhodnocení těžby stříbra ve zkoumaném regionu. Samozřejmostí bude důsledné zhodnocení dobových písemných pramenů. Důležitým úkolem této části práce bude zejména shromáždit a ucelit výsledky archeologického průzkumu konkrétních lokalit. To bude možné zejména díky soustavné a pokračující práci Pavla Rouse.⁸ Důležitým úkolem bude pokusit se vyřešit problém urbury a určit podíl z výnosu dolů, který plynul pozemkové vrchnosti.

Při samotném rozboru sídelní struktury Havlíčkobrodsko se budu nejprve zabývat úlohou a vývojem měst. Opírat se budu o výsledky předcházejících kapitol, ale mimo práce s písemnými prameny budu sledovat nejstarší architektonické prvky, toponyma, patrocinia, půdorys měst a kde to bude možné i archeologické nálezy. Na závěr kapitoly se pokusím zhodnotit celkový význam měst v sídelní struktuře regionu a poukázat na specifika vývoje těchto měst způsobených těžbou a zpracováním stříbra v regionu.⁹

Na závěr práce bude možné přistoupit k samotnému sídelně historickému rozboru. Ten provedu dvěma sídelně historickými sondami. První sonda bude zkoumat území, ve kterém se stříbro ve vrcholné fázi těžby na Havlíčkobrodsku nedobývalo. Druhá sonda naopak bude zkoumat území, na kterém prokazatelně probíhala intenzivní těžba stříbra. Metodologicky budu vycházet zejména ze statí Zdeňka Boháče.¹⁰ To znamená, že budu sledovat zejména velikost, tvar a uspořádání katastrů a plužin, toponyma, počet sakrálních staveb a jejich tituly.

Na základě naznačené struktury práce bude možné plně zhodnotit vliv, jaký měla těžba stříbra pro region, ve kterém probíhala. Tradičně je vznik osídlení a také rozvoj měst kladen do spojitosti právě s nálezy a dobýváním stříbra a důlním podnikáním Lichtenburků.

⁷ CENDELÍN, Dušan: *Od Habrů k Brodu. Pokus řešení jednoho problému viatistiky*. Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí 1, 2001, s. 46-79; TÝŽ: *Stopy Libické stezky*. Západní Morava (dále jen ZM) 4, 2000, s. 146-148.

⁸ Výběrově z novějších, širěji pojatých prací zejména ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*; ROUS, Pavel: *Stříbrnorudné hornictví na Havlíčkobrodsku od 13. do 17. století*. Archeologia technica 15, 2003, s. 49-56; MALÝ, Karel – ROUS, Pavel: *Ověření výpovědních možností strusek z Jihlavska a Havlíčkobrodsko*. Archæologia historica 26, 2001, s. 67-87. Na další studie menšího rozsahu upozorním dále v textu.

⁹ Metodologicky budu vycházet z práce Libuše Hrabové. HRABOVÁ, Libuše: *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*. Praha 1964.

¹⁰ Výběrově lze uvést: BOHÁČ, Z.: *K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích*. HG 10, 1973, s. 151-169; TÝŽ: *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*. ČsČH 21, 1973, s. 369-388.

Ukáže se, zda schéma „bouřlivé hornické kolonizace“ má reálné empirické kořeny, nebo zda jde spíše o historický mýtus.

Rozvoj regionu ve druhé polovině 13. století a na začátku 14. století je tradičně spjat s rodem Lichtenburků, zejména s jeho zakladatelem, Smilem z Lichtenburka. Tato tradice má svá zažitá schémata. Vyrovnat se budu muset zejména s obrazem Lichtenburků jako uzurpátorů zeměpanských práv k urbuře. Tento zažitý výklad byl kritizován až zcela nedávno a dosud neexistuje studie, která by tento problém důsledně řešila.¹¹ Dílčím úkolem mé práce tedy musí být i vyřešení (či alespoň naznačení řešení) tohoto problému. Podobných schémat je více, ale při mém výzkumu se mi zatím podařilo podrobit důsledné kritice zejména horlivou podporu Lichtenburků církevním institucím. Protože tento výzkum má mnoho styčných bodů s předkládanou prací, rozhodl jsem se předložit výsledky tohoto bádání v podobě exkurzu.

¹¹ Na tento problém upozornil zejména DOLEŽEL, Jiří: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžář Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti*. Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 17, 2003, s. 13-40 a naposledy JAN, Libor.: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2006.

2 Rozbor pramenů a literatury

2.1 Písemné prameny

Naprostá většina písemných pramenů pro sledované období je vydaná v běžně přístupných edicích. Kde to bude možné, využijí zejména *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (CDB). Protože časové rozmezí přesahuje možnosti této edice, pro mladší období budu využívat pramenů, které byly uveřejněny v edici *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (RBM). Pokud to bude možné, budu komparovat s edicí *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (CDM). Takto publikovaný diplomatický materiál bude tvořit kostru pramenné základny. Nutné bude ověřit některé dílčí informace (zejména pro mladší období) v dalších vydaných materiálech. Výběrově se jedná o *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (AČ), *Decem registra censuum* (DRC) a další. Využití narativních pramenů se omezuje prakticky pouze na informace z Letopisu žďárského (*Cronica Domus Sarensis*) a Kosmase.

2.2 Mapové prameny

Mapové prameny tvoří specifický okruh pramenné základny, proto si zaslouží větší pozornost. Středověk zanechal jen minimum mapovým pramenů. Důvod i forma jejich vzniku nám nedává naději pro jejich regionální využití. Situace se mění v raném novověku. Již první tištěná mapa Čech, Klaudiánova mapa z roku 1518, nám může pomoci i ve výzkumu úzce regionálním. Se zvyšováním nároků na přesnost map (zpočátku zejména k vojenským či administrativním účelům) se zlepšuje jejich kvalita a stoupá i výpovědní hodnota uchovaná pro současnost. Výsledky těchto snah vedly na konci raného novověku ke vzniku velmi podrobné Müllerovy mapy Čech z roku 1720 a Müllerovy mapy Moravy z roku 1716. Tato mapa byla podkladem pro První vojenské mapování (někdy též označované jako josefské). To vznikalo mezi lety 1764-1768 a 1780-1783.

Období 19. století je na mapové prameny již bohatší. Důvod vzniku dalších mapových projektů území habsburského soustátí není již motivován pouze vojensky, ale

do popředí se dostává fiskální funkce podrobných map a plánů. Od roku 1817 prakticky až do poslední čtvrtiny 19. století probíhá nové podrobné mapování (a postupné revize tohoto mapování), jehož výsledkem je vznik tzv. stabilního katastru. Jedná se o první katastrální plány na našem území a jejich přesnost již odpovídá většině dnešních požadavků. O plány Stabilního katastru se opírá Druhé vojenské mapování (vzniklo v letech 1836-1852). Posledním velkým mapovým počinem tohoto století bylo Třetí vojenské mapování (Františko-josefské). To vznikalo v letech 1876-1878 pro Moravu a Slezsko a 1877-1880 pro Čechy.

Kromě těchto globálních mapových počínů vznikají v 19. století i regionální a tematické plány určené ke konkrétním účelům. Pro náš výzkum jsou to zejména tzv. Hönigerovy mapy Havlíčkobrodská, které mapovaly stará důlní díla v této oblasti pro případ jejich obnovení.

2.2.1 Mapové prameny z období raného novověku

Klaudiánova mapa z roku 1518 nám mnoho informací neprozradí. Zvláště na ty geografické je poněkud skoupá. Dozvíme se prakticky pouze to, že ve sledovaném území jsou vyznačená města Brod a Chotěboř. Poblíž Brodu stojí ještě hrad Lipnice. Jižně od Brodu se nachází les, severozápadně od Chotěboře také. Celé okolí je k roku 1518 převážně kališnické (podle autora mapy). Brodem protéká řeka Sázava. Poněkud větší problémy budeme mít s interpretací teček. Ty mají zřejmě vyznačovat milníky. Jejich pospojováním vznikla „sít' cest“. Jenže ono pospojování je až dodatečná úprava mapy. Proto s určováním cest pomocí této mapy je třeba být velice na pozoru. Na druhou stranu, proč by někdo značil milníky tam, kde nepředpokládá jejich využití.

Přesto je třeba přiznat, že informací, které nám může Klaudiánova mapa poskytnout, není zas tak málo. Dozvíme se soudobá česká jména měst, hradů a řek. Jsou rozlišena města královská, poddanská a městečka. Dostane se nám základních informací o konfesním rozdělení země. Poněkud opatrnější musíme být s určováním sítě cest. Velmi opatrný bych byl s naznačeným lesním porostem. Na druhou stranu nám může tato mapa nabídnout i informace, které neobsahuje. Generalizace této mapy nedovolila zaznamenat všechna města, hrady a řeky. Proto můžeme předpokládat, že vyznačená místa zřejmě byla v té době významnější, než ta nevyznačená (zejména v regionálním porovnání).

Müllerova mapa Čech z roku 1720¹² je již nesrovnatelně přesnější a podrobnější než Klaudiánova. Také výrazně vzrostl počet informací, které nám mapa nabízí. Například rozlišuje kolem 15 druhů různých sídel (města královská, nekrálovská, bez hradeb, vesnice s kostelem, vesnice se zámek apod.). Rozlišuje také několik druhů sakrálních objektů. Zobrazuje dokonce i zříceniny a zaniklá sídla. Velice důležité je také zobrazení horních děl (rozlišuje 10 druhů těžených surovin) a obecně hospodářských staveb (mlýny, hamry atd.). Samozřejmě je zobrazení vodotečí, hlavních cest, lesů a hor (kopců). Nedočkáme se samozřejmě žádných geografických souřadnic, ani výškových bodů.

Konkrétní využití pro náš region ve středověku však není příliš intenzivní. Mapa neregistruje zaniklá horní díla, proto se dočkáme pouze informace o existenci těžby a zpracování železné rudy. Zobrazení zaniklých sídel je také značně nesystematické. Na našem území není vyznačené ani jediné a to přes to, že dnes jich několik známe (která zanikla před počátkem 18. století). Užitečné informace nám naopak nabízí zobrazení říční sítě, lesního porostu a zemských cest. Tato mapa jako první nabízí pro tento region natolik podrobné informace, že je můžeme konfrontovat s dnešním stavem. Velice zajímavá je jako toponomastický pramen. Dobře ilustruje vývoj místních jmen a především nabízí jejich téměř úplný „katalog“ pro počátek 18. století. U sídel, u kterých se obecně užívá jak českého, tak i německého názvu, jsou oba uvedeny.

První vojenské mapování¹³ (1764-1768 a 1780-1783) vychází z Müllerovi mapy zvětšené do měřítka 1:28 800. Vznikala přímo v terénu, kde jí vojenští topografové kreslili „od oka“ bez geometrické kostry. Proto jednotlivé listy často přesně nenavazují na jiné. Současně s mapami vznikala i vojensko-topografický popis mapovaného území. Na okraji každého listu je seznam obcí a kolonky pro doplnění počtu obyvatel, koní apod. Na některých listech tato čísla chybí. Můžeme je však najít ve výše zmíněném vojensko-topografickém popise. Na rozdíl od Müllerovi mapy jsou mapy Prvního vojenského mapování ručně kolorovány. Jako primárně vojenská pomůcka se zvýšená pozornost věnuje zobrazení a rozlišení sítě cest.

Díky většímu měřítku a kolorování jsou tyto mapy daleko přehlednější než Müllerova mapa. Jsou také výrazně přesnější, proto je jejich využitelnost pro regionální

¹² Přesný název a základní údaje o této mapě jsou: *Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjunctis...a' Joh: Christoph: Müller...A:C:M.DCC.XX. Michael Kauffer sculp-sit Augusta Vind.: Mědirytina, 1720, grafické měřítko [cca 1:132 000], 25 sekcí, rozměr sekce 465 x 540 mm, celkem 2403 x 2822 cm. Mapový obsah ryl Michael Kauffer, parerga Johann Daniel Herz podle návrhu Václava Vavřince Reintera. Mapová sbírka Historického ústavu Akademie věd České republiky, sign. VII/ 4/ A-2587. Popis a umístění digitalizované verze této mapy se nachází na adrese: <http://oldmaps.geolab.cz> [cit. 2008-06-12].*

¹³ Popis i možnost online prohlížení přístupný na adrese: <http://oldmaps.geolab.cz> [cit. 2008-06-15].

výzkum daleko lepší než v případě svého předchůdce. Sídla, lesní a vodní plochy již nejsou zakresleny symbolicky, ale snaží se zobrazit aktuální stav, který v době vzniku jednotlivých map konkrétní důstojník viděl. Kvůli tematické generalizaci však rezignuje na všechny informace, které nejsou potenciaálně využitelné pro vojenské účely (chybí informace o těžných surovinách, zaniklých sídlech apod.). Informace na bocích každého mapového listu o počtech domů, koní apod. jsou jistě také zajímavé (i když nepříliš využitelné pro období středověku). Jejich věrohodnost by ale potřebovala verifikovat. Například pro obec Chotěboř je uveden na mapovém listu počet domů 144. Přitom se udává, že v roce 1757 bylo v Chotěboři 224 domů a v roce 1785 již 335 domů.¹⁴

2.2.2 Mapové prameny z 19. století

Stabilní katastr vznikl se záměrem zefektivnit berní aparát habsburské monarchie.¹⁵ A aby bylo vybírání co nejefektivnější, bylo potřeba řádně sepsat všechny pozemky monarchie, stanovit cenové operáty a vybírat takto vyměřené kontribuce. Z tohoto důvodu vznikla Berní rula, Tereziánský a posléze Josefínský katastr. Posledně jmenovaný byl však po Josefově smrti ihned zrušen, ale již roku 1792 byla zavedena sloučená Tereziánsko-Josefínská soustava pozemkové daně jako provizorium platné do zavedení stabilního katastru.¹⁶

Stabilní katastr měl zahrnovat území celého mocnářství a zaveden byl patentem Františka I. ze dne 23. prosince 1817. Zhotovit se měla samostatná mapa pro každou obec. V mapě měl být vyznačen rozsah obce, všechny pozemky lišící se vlastníkem nebo druhem využití stejně jako všechny budovy, a to v měřítku 1:2880. Měřičské práce vykonávali jak vojenští, tak i civilní geometři dle stanovených instrukcí.¹⁷

Celá monarchie byla rozdělena na čtvereční míle a každá čtvereční míle na 16 obdélníků (každý 1000 sáhů široký a 800 vysoký) a každý tento obdélník tvořil list sekční

¹⁴ SMRČEK, Otto (ed.): *Chotěboř. Stručné dějiny města*. Hradec Králové 1981, s. 34.

¹⁵ V poslední době probíhá aktivní digitalizace map stabilního katastru. Důvodem je zejména snaha ochránit tyto archiválie. Vzhledem k jejich velmi častému prohlížení se tyto ručně kolorované plány postupně otíraly. Při digitalizaci jsou primárně užívány tzv. císařské otisky – tedy plány, které se deponovaly a do nichž se nezaznamenávaly dodatečné změny. Dnes je takto digitalizována většina Čech. Digitalizované císařské otisky stabilního katastru zpřístupnil na svých stránkách Ústřední archiv zeměměřičství a katastru na adrese <http://archivnimapy.cuzk.cz> [cit. 2009-04-15]. V následujícím výkladu již na tuto adresu nebudu odkazovat.

¹⁶ *Ottův slovník naučný* (OSN), XIV, Praha 1899, s. 67.

¹⁷ Tamtéž.

mapy (tj. 25 na 20 palců), jeden čtvereční palec na mapě představuje tedy 1 jitro (Joch) v reálu.¹⁸

Samotnému měření předcházelo vymezení (většinou kameny) a slovní popsání obecních hranic a vymezení a náčrty jednotlivých parcel.¹⁹

Nakonec byly všechny parcely očíslovány arabskými čísly (pozemkové parcely rumělkou a stavební tuší) a byly sestaveny soupisy zakreslených pozemků a budov s uvedením jména majitelů. Zvláštní komise pak určily čistý výnos jednotlivých parcel dle bonitních tříd.²⁰

V království Českém se začalo s vlastním vyměřováním roku 1826, dokončeno bylo v roce 1843. Mimo měřičských prací bylo ještě zapotřebí založit tzv. hlavní knihy držebnosti pro jednotlivé obce. Jejich zavádění bylo možné až po dokončení vyměřování a tak byly všechny práce na katastru dokončeny v Čechách až roku 1860 (na Moravě r. 1851, v Horních Rakousích už r. 1835).²¹

Ačkoliv stabilní je od slova stálý, už při dokončovacích pracích bylo zřejmé, že vzhledem ke změnám hospodářských i jiných poměrů je potřeba jeho revize. Především měly být zavedeny nové pozemkové knihy a také bylo potřeba revidovat samotné mapy, protože od jejich vzniku se mnohé změnilo (některé parcely se sloučily, rozdělily, změnil se způsob jejich využití atp.). Revize byla nařízena roku 1869 a dokončena o jedenáct let později. Napříště již byla zavedena povinnost všechny změny hlásit do šesti týdnů příslušným osobám.²²

Pro nás je však velice důležité, že indikační skici jsou na našem území opravdu první plány, které vznikaly na základě přesného geometrického měření za použití trigonometrické sítě. Z metodologického hlediska se tématu využití katastrů (nejen indikačních skic) pro dějiny osídlení věnoval zejména Zdeněk Boháč.²³

Nemá smysl podrobně rozebírat všechny závěry, ke kterým tento význačný historický geograf dospěl, ale alespoň ve zkratce hodlám ukázat na možnosti využití katastru jako pramene ke studiu dějin středověkého osídlení.

Hranice panství se na svých hranicích často kryjí s katastrálními hranicemi vesnic a to zejména pokud jsou tyto hranice vymezeny výraznými mezníky (řeky, cesty, hory

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ OSN, XIV, s. 68.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž.

²³ BOHÁČ, Zdeněk: *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, HG 20, 1982, s. 15-87.

apod.).²⁴ Podle samotného tvaru vesnice a tvaru a rozmístění plužin je možné vcelku přesně určit dobu vzniku (nebo přeměny) jednotlivých sídel. Toto studium však vždy musí být prováděno v širším rámci okolního osídlení. Rozebírání tvaru jednotlivého sídla a jeho plužin může být totiž často velmi zavádějící. Podle tvaru vsí rozeznáváme tři základní typy. Samostatné dvory, okrouhlice a tzv. pokročilé lesní lánové vsi.²⁵

Podle katastrů můžeme určit rozšiřování a relativní stáří osady. Pokud je např. katastr osady z jedné strany výrazně omezen jiným sídlem, lze předpokládat, že omezený katastr patří k vývojově mladší vsi.²⁶ O relativním stáří jednotlivých osad lze obecně konstatovat, že časově mladší vesnice mají mezi jednotlivými usedlostmi uspořádanější rozdělení plužin.²⁷

Podle tvaru katastrů lze rozeznat dokonce i zaniklé vesnice. Po zániku jednotlivých osad se často stávalo, že jejich katastr byl začleněn do katastru sousední vesnice. Výsledkem je potom katastr většinou nepřírozeně protáhlého tvaru s excentricky položeným sídlem. Tento efekt je často patrný i v rozmístění plužin (i po zániku polí totiž často zůstávaly jednotlivé cesty a meze, které jsou na plánech často zřetelné).²⁸

Jako vodítko může posloužit i samotný rozloha katastru jednotlivých vsí. Obecně totiž platí, že sídla v původních sídelních oblastech mají velikost katastru většinou střední, raně osídlovací vesnice většinou nápadně malý a v období vrcholného osídlování (emfyteutickém) se naopak katastry vyznačují nápadně větší rozlohou.²⁹

Jak je patrné, katastry jednotlivých sídel při podrobném studiu nabízí až překvapivé množství informací. Na jejich správnou interpretaci však musí badatel věnovat zvýšenou pozornost, jinak často může dojít ke špatným závěrům. Je pochopitelné, že při studiu katastrů je lepší použít časově nejstarší pramen, jehož přesnost lze jen velmi těžko napadnout. Z mapových pramenů tomuto kritériu pochopitelně odpovídají zejména indikační skici stabilního katastru. Přesto si musíme být vědomi, že „(...) nelze snadno rekonstruovat poměry časného středověku z plánů vesnic a indikačních skic 18. a 19. století“.³⁰

²⁴ Tamtéž, s. 25.

²⁵ Tamtéž, s. 34.

²⁶ Tamtéž, s. 38.

²⁷ Tamtéž, s. 40.

²⁸ Tamtéž, s. 46 a 47.

²⁹ Tamtéž, s. 52.

³⁰ Tamtéž, s. 37.

Druhé vojenské mapování³¹ (1836-1852) je již mnohem přesnější, než jeho předchůdce. Jeho vzniku předcházela vojenská triangulace a podkladem pro něj byly indikační skici stabilního katastru. Obsah mapy je v podstatě totožný s Prvním vojenským mapováním, to platí i o přípiskách na boku každého mapového listu. Přidány byly pouze výšky trigonometrických bodů uváděných ve vídeňských sázích. Svou přesností již odpovídají dnešním nárokům. Využil toho i server www.mapy.cz, který pod volbou „historická mapa“ nabízí digitalizovanou verzi právě Druhého vojenského mapování.

Využití pro regionální výzkum je prakticky totožné s Prvním vojenským mapováním s tím rozdílem, že Druhé vojenské mapování zobrazuje situaci zhruba o 70 let mladší. Ovšem 70 let v období radikální proměny celé společnosti v tzv. „průmyslové revoluci“, která se na tváři krajiny citelně projevila. Na druhou stranu se již jedná a mapování téměř naprosto spolehlivé.

Třetí vojenské mapování³² (Františko-josefské). Vznikalo v letech 1876-1878 pro Moravu a Slezsko a 1877-1880 pro Čechy. To vycházelo z aktuálních vojenských potřeb (od počátku předchozího uběhlo již 40 let). Jeho podkladem jsou opět indikační skici stabilního katastru. Vylepšení zaznamenal zejména výškopis, který je již znázorněn i vrstevnicemi a kótami (a již metricky). O kvalitě tohoto mapového počínu svědčí i fakt, že její reambulované speciální mapy byly užívány až do roku 1956.

Využití Třetího vojenského mapování pro regionální výzkum již nemá zdaleka takový význam jako jeho předchůdců. Mimo ještě zvýšené přesnosti nabízí vlastně jen možnost konfrontovat změny s dřívějším stavem.

2.2.3 Regionální tematické plány mapující zaniklá důlní díla

Peithnerova mapka. Nejstarší plán mapující zaniklá horní díla se nachází (jako jediná mapová příloha) v knize Johanna Peithnera von Lichtenfels z poslední čtvrtiny 18. století.³³ Tento plán zachycuje zejména oblast jižně od Havlíčkova Brodu, kde mapuje zaniklá horní díla. Zejména si všímá antropogenních propadlin a naznačuje linie zlomů. Tento plán je

³¹ Základní informace o mapování jakož i možnost online prohlížení se nachází na adrese: <http://oldmaps.geolab.cz> [cit. 2008-06-15].

³² Toto mapování zdigitalizoval Ústřední archiv zeměměřičství a katastru a zpřístupnil na adrese <http://archivnimapy.cuzk.cz> [cit. 2009-04-15].

³³ PEITHNER, Johann Thaddäus Anton von Lichtenfels: *Versuch über die natürliche und politische Geschichte der böhmischen und mährischen Bergwerke*. Wien 1780, mapa ke straně 215. Tato kniha se nachází ve sbírce historických fondů Vědecké knihovny v Olomouci. Touto cestou bych rád poděkoval Vědecké knihovně v Olomouci za možnost získání kvalitní digitální kopie této mapky.

vcelku přesný a protože se jedná o nejstarší zachovanou mapu pozůstatků báňské činnosti v regionu, je pro předkládanou práci velmi přínosným zdrojem informací.

Hönigerovy horní mapy. Jedná se o soubor montánních map, které v průběhu sedmdesátých let 19. století mapovaly havlíčkobrodský rudní revír. Jejich tvůrcem byl Johann Höniger (1804-1892). Účel mapování nebyl historický, měl prozkoumat možnosti znovuoobnovení těžby v regionu. Přesto vcelku přesně zmapoval pozůstatky po těžbě zejména stříbrných rud (jedná se zejména o stará struskoviště). Soubor 10 map je dnes uchován v SOKA Havlíčkův Brod³⁴ a dvě (resp. tři) se nachází v Geofondu Kutná Hora.³⁵

Důležité jsou zejména proto, že vcelku přesně mapují situaci ještě před velikými lidskými zásahy do zdejší krajiny. Fundovanost autora jim propůjčuje značnou důvěryhodnost. Havlíčkobrodský rudní revír je vcelku specifický. Hlavní období těžby zde totiž proběhlo zejména v období mezi lety 1250 a 1350. Pozdější těžební aktivity (raně novověké či z 19. stol.) nebyly zdaleka tak významné a díky tomu zcela nepřekryly nejstarší těžební pozůstatky (jako např. v Jihlavě, kde aktivní těžba stříbra skončila až v roce 1737). I díky tomu má pro studium dějin těžby stříbra na našem území dosud ne zcela doceněnou úlohu.

Tyto mapy se v poslední době dočkaly i využití při archeologickém průzkumu pozůstatků těžby a zpracování polymetalických rud (zejména stříbra). Při terénním průzkumu se díky těmto mapám podařilo lokalizovat několik dosud zachovalých struskovišť a prozkoumat je pomocí archeologických sond.³⁶

2.3 Literatura

K danému tématu (v podobě jeho geografického a časového vymezení) prakticky neexistuje literatura. Samozřejmě, k dílčím aspektům této práce literatura dostupná je. Její rozbor se tak rozpadá do více skupin.

Důležitou skupinu každého výzkumu představují velká souborná díla, encyklopedické příručky a významné monografie, které se daného tématu týkají. Z těchto

³⁴ SOKA Havlíčkův Brod, fond Sběrka map a plánů (oddíl hornické mapy), sign. MP IV, č. 1-10.

³⁵ Česká geologická služba – Geofond, pracoviště Kutná Hora, sign. S23-01/001 a S23-01/002. Třetí mapa je totožná s jednou z map uložených v SOKA Havlíčkův Brod.

³⁶ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*.

obecnějších titulů se opírám zejména o výsledky bádání Josefa Žemličky.³⁷ Jeho široce koncipované dílo se v obecné rovině dotýká téměř všech aspektů, které ve své práci zkoumám. Zejména podnětné jsou části o vývoji osídlení, protože je to téma autorovi blízké. Pochopitelně takto široké dílo nemůže zabředávat do regionálního výzkumu. V případě těžby stříbra a mincovnictví však regionální dějiny (nejen Havlíčkovobrodsko) překračují rámec své provinčnosti a zapojují se do globálních procesů. Právě v této fázi je v Žemličkově díle znát, že tento problém ještě nedošel plného zhodnocení. Podobně implicitně jsou v předkládané práci přítomné i některé závěry Jana Klápštěho.³⁸

Latentní opomíjení regionu Havlíčkovobrodsko se promítlo nejvíce do výzkumu velmi delikátní druhé poloviny 13. století. Zejména v ekonomických možnostech (resp. těžbě stříbra a mincování) středověkého státu. Prakticky jedinou soubornější studii o těžbě stříbra na Havlíčkovobrodsku představil až na konci padesátých let 20. století Jaroslav Pošvář.³⁹ Tato studie sice není zatížená výraznými chybami,⁴⁰ ale koncepčně je velmi úzce zaměřená a opomíjí mnohé aspekty spojené s těžbou stříbra. V otázkách urbury je to právě tato studie, která vnesla do historiografie obraz Lichtenburků jako svévolných horních podnikatelů, kteří příliš nedbali královských práv k urbuře.⁴¹

Význam nalezišť stříbra na Havlíčkovobrodsku v širším rámci ekonomiky českých zemí ve druhé polovině 13. století uznal prakticky až na počátku sedmdesátých let Josef Janáček.⁴² Na Janáčka částečně navázal ve své studii Rostislav Nový.⁴³ V této práci přejal a dále rozvinul obraz Lichtenburků jakožto uzurpátorů zeměpanských práv. Od té doby se stříbronosná oblast Havlíčkovobrodsko téměř vytrácí ze badatelského zájmu historiků. Prakticky jedinou studii, která se těžbou stříbra v tomto regionu okrajově zabývala, představuje článek Františka Hoffmanna o mincmistrovi Eberhardovi.⁴⁴

³⁷ Zejména ŽEMLIČKA, Josef: *Počátky Čech královských. 1198-1253. Proměna státu a společnosti*. Praha 2002.

³⁸ Opět se jedná zejména o výsledky jeho dlouholetého sídelně historického bádání. KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005.

³⁹ POŠVÁŘ, Jaroslav: *O hornictví a mincovnictví v Havlíčkově Brodě v 13. století*. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, III, 1959, s. 41-55.*

⁴⁰ V zásadě jediné vážnější nepřesnosti se dopustil konstatováním, že montánní aktivita na Brodsku kulminovala na konci 13. století a počátku 14. století. Dnešní bádání posunulo vrcholnou fázi těžby do třetí čtvrtiny 13. století.

⁴¹ I když ani Pošvářův názor není zcela původní. Již J. V. Šimák na konci třicátých let naznačil značný profit Lichtenburků z těžby stříbra na jejich statcích a otázky urbury označil na nejasné. ŠIMÁK, Josef Vítěslav: *České dějiny dílu I. část 5. Středověká kolonisace v zemích Českých*. Praha 1938. Do širšího povědomí zejména ve spojení s těžbou stříbra ovšem vnesla až zmiňovaná Pošvářova stať.

⁴² JANÁČEK, Josef: *Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století*. ČsČH, 20, č. 6, 1972, s. 875-906.

⁴³ NOVÝ, Rostislav: *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.* Sborník archivních prací, (SAP) 24, 1974, č. 1, s. 366-423.

⁴⁴ HOFFMANN, František: *Mincmistr Eberhard*. Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70-84.

Nový impulz do studia problematiky těžby stříbra na Havlíčkobrodsku vnesly až dílčí výsledky archeologického průzkumu, které od počátku devadesátých let 20. století publikuje zejména Pavel Rous. Tyto průzkumy přinesly nové interpretační možnosti a tím oživily zájem nejen o tuto problematiku, ale o celý region v období středověku. Jedním z pozitivních přínosů tohoto obnoveného zájmu je interdisciplinarita výzkumu. Zajímavé výsledky přináší onomastické bádání Jaroslava Davida, který v současnosti působí na Katedře českého jazyka Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě.⁴⁵

Dlouhodobý zájem Jana Urbana o rod Lichtenburků se projevil i v nutnosti sídelně historického bádání v oblasti Havlíčkobrodsko a řešení dílčích otázek těžby a zpracování stříbra.⁴⁶ Zejména poslední Urbanova monografie věnuje tomuto tématu relativně široký prostor.⁴⁷ Práce se ovšem primárně zabývá rodem Lichtenburků a jejich příslušníky. Z toho důvodu není sídelně historickému rozboru věnována taková pozornost (zejména metodologická) a tato část je řešena zejména pomocí stávající literatury a písemných pramenů. I proto dochází v některých interpretacích k nežádoucí schematičnosti. Přesto jako celek Urbanova dlouholetá práce znamená pro dějiny Havlíčkobrodsko značný posun v historickém bádání.

Mincmistr Eberhard zdaleka nebyl jedinou výraznou osobností rodícího se městského patriciátu, která se podílela na rozvoji hornictví a měst. V poslední době vznikají biografické studie o příslušnících raného městského patriciátu (zejména města Brna), které mají často silné vazby (ať reálné, nebo smyšlené) právě k oblasti Havlíčkobrodsko.⁴⁸ Na některá problematická místa starších interpretačních schémat zejména ve vztahu urbury a rodem Lichtenburků poukázal nedávno i Libor Jan.⁴⁹

⁴⁵ Pro oblast Havlíčkobrodsko se jedná zejména o tyto práce: DAVID, Jaroslav: *Odras těžby a zpracování rud, především stříbra, v toponymii užšího Havlíčkobrodsko*. Acta onomastica 43, 2002, s. 7-18; DAVID, Jaroslav: *K lokalizaci několika zaniklých osad na Česko-Moravském pomezí (Plechácko, Kuděrovsko, Raškov, Touškov, Mittelberg)*. Acta onomastica 41-42, 2002, s. 43-49; DAVID, Jaroslav – ROUS, Pavel: *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*. Praha 2006.

⁴⁶ URBAN, Jan: *Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století*. HG 18, 1979, s. 31-53; Týž: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003.

⁴⁷ URBAN, J.: *Lichtenburkové*.

⁴⁸ DOLEŽEL, Jiří: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*. BMD 15, 2000, s. 13-31; VELÍMSKÝ, Tomáš: *Cruciburgensis magister monetae aneb historie jednoho omylu. Příspěvek k dějinám městského meliorátu ve druhé a třetí čtvrtině 13. století*. In: Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej. Wrocław - Praha 2002, s. 201-208; s tímto příspěvkem polemizoval JAN, Libor: *Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva*. Archeologické rozhledy (dále jen AR) 56, 2004, č. 2, s. 393-400; stejně polemicky také DOLEŽEL, Jiří: *Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace*. AR 56, 2004, č. 2, s. 401-416; na polemickou diskuzi opět navázal Tomáš Velímský dalším příspěvkem – VELÍMSKÝ, Tomáš: *Cruciburgensis magister monetae – tertium non datur?* AR 56, 2004, č. 3, s. 672-678; z dalších osobností raného městského patriciátu ještě DOLEŽEL, J.: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžář Henning řečený Schutwein*.

⁴⁹ JAN, L.: *Václav II.*

Pokud se vývoje osídlení na Havlíčkobrodsku týče, radikálně ubývá relevantní literatury. Relativně dobře je zásobena bibliografie zabývající se dějinami Havlíčkova Brodu.⁵⁰ Znatelně hůře jsou zpracovány dějiny Chotěboře⁵¹ a pro ostatní města existuje pouze encyklopedická literatura.⁵² Mimo obecných metodologických statí (viz úvod) se vývojem osídlení zabýval komplexně pouze J. V. Šimák.⁵³ Další literatura je značně torzovitá a buď se věnuje vývoji osídlení v sousedních lokalitách,⁵⁴ nebo pouze dílčím aspektům složitého sídelního procesu.⁵⁵ V tomto směru budou výsledky mého bádání originální.

⁵⁰ Zejména se jedná o pozitivistické práce bývalého archiváře Brodského archivu Jiřího Sochra. SOCHR, Jiří: *Havlíčkův Brod*. Havlíčkův Brod 1969; SOCHR, Jiří: *Havlíčkův Brod a staletí*. Havlíčkův Brod 1971; SOCHR, Jiří – SOCHROVÁ, Marie: *Havlíčkův Brod a okolí*. Havlíčkův Brod 1992; drobnější práce na toto téma publikuje i současný ředitel archivu v Havlíčkově Brodě – zejména MACEK, Ladislav: *První písemná zmínka o Havlíčkově Brodě – příspěvek k nejstarším dějinám města*. Acta universitatis carolinae – philosophica et historica 5, z pomocných věd historických XIV, 1996, s. 117-124.

⁵¹ SMRČEK, O. (ed.): *Chotěboř*.

⁵² Zejména KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I-VII*. Praha 1996-2008.

⁵³ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5*, zejména strany 1205-1223.

⁵⁴ Stručně o vývoji osídlení Jihlavska zejména MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Vývoj osídlení Jihlavska do 13. století (Nástin)*. Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 7, 1990, s. 129-141.

⁵⁵ ZÁPOTOČNÁ, Andrea: *Vliv německého osídlení na vývoj místních jmen na území Havlíčkobrodsko a Jihlavska*. In: *Češi a Němci na Vysočině*. Havlíčkův Brod 1998, s. 75-142.

3 Transportní možnosti Havlíčkobrodská ve středověku

„Magna undique coartati angustia per angustam viam et nimis artam semitam, qua itur trans silvam ad Gabr, turpem noctu maturaverunt fugam. Ibi episcopus Frisensis amisit capellam suam, ibi propter difficilem viam omnem exercitus cum rebus usualibus proiecit sarcinam.“⁵⁶

Takto popisuje Kosmas události z konce léta roku 1101, kdy se brněnský údělník Oldřich snažil dobýt knížecí stolec na knížeti Bořivojovi II. (1100-1107, 1117-1120). Oldřichovi se podařilo s podporou německých příbuzných vypravit silné vojsko. K ozbrojenému konfliktu se schylovalo u Malína na Čáslavsku (blízko dnešní Kutné Hory). Ale když se ukázalo, že čeští předáci nehodlají knížete Bořivoje II. zradit a že mu navíc ku pomoci spěchají olomoucká knížata Svatopluk a Ota, Oldřichovo vojsko se dalo na popsaný ústup.⁵⁷ Vojsko se mělo vydat po cestě, která díky tomuto zápisku dostala v novověku název „Haberská“. Ta podle Ivana Vávry vedla od Čáslavi přes Habry, (Havlíčkův) Brod, Jihlavu, Brtnici a (Moravské) Budějovice do Znojma.⁵⁸ Kdybychom se snažili přirovnat cestu, kterou Kosmas popisuje k nějaké dnešní silnici, dopustili bychom se hrubého anachronismu. Cesty ve smyslu zpevněných tras pevně zakotvených v krajině vznikaly až později. Větší část takzvané Haberské cesty vedla stále ještě téměř neporušeným pralesem rozkládajícím se na větší částí Českomoravské vrchoviny, což její průchodnost jistě limitovalo.

⁵⁶ BRETHOLZ, Bertold (ed.): *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. In: MGH SS, Nova series II. Berlin 1923, s. 178; „*Welkau odewšad stísněni jsauce auzkostí, cestau auzkau a příliš těsnau stezkau, kudy se chodí přes les k Habrům, pospíšili sobě w noci hanebným útěkem. Tam jest biskup Frisinský ztratil kápi swau. Tam pro obtížnau cestu odhodilo wojsko wšechen náklad s věcmi potřebnými.*“, FRB II, s. 149-150.

⁵⁷ K tomu podrobněji ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 129.

⁵⁸ VÁVRA, I.: *Haberská cesta*; nově se snažil o „demýtizaci“ Haberské cesty široce pojatou studií CENDELÍN, D.: *Od Habrů k Brodu*. Autor polemizuje se Vávrovou prací a obecně odmítá možnost řešit viatické problémy historickými metodami. Některé jeho závěry jsou diskutabilní a silně hypotetické (mnohdy se dopouští dílčích chyb, např. v oblasti toponymie – viz DAVID, Jaroslav: *Recenze Sborníku Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí 1, 2001*. Acta onomastica 43, 2002, s. 146-147), jako celek ale studie stojí za zamyšlení. Viz další text.

3.1 Haberská cesta, reálná komunikační trasa nebo zažitý mýtus?

„Osídlení postupovalo po Haberské stezce ...“. Tato zaklínací formule se objevuje prakticky ve všech pracích, které se zabývají dějinami osídlení Českomoravské vrchoviny.⁵⁹ Sledovat podrobněji její vývoj a průběh proto není samoučelné. Zejména kvůli tomu, že nedávno vznikla práce, která existenci této cesty *de facto* popírá. Proto je před vlastní studií nutno podrobně probádat problematiku vývoje cest, které ovlivňovaly sledovaný region.

Studiem vývoje sítě cest se v našem prostředí nevěnovalo příliš badatelů. Po druhé světové válce problémy viatistiky řešil prakticky výlučně Ivan Vávra, jehož díla jsou dodnes hojně citována. Jednou z jeho prací byl již citovaný článek v Historické geografii o Haberské cestě.⁶⁰ Ve stručnosti můžeme jeho informace z tohoto článku shrnout následovně.

Haberská cesta představovala v raném středověku důležitou spojnicí Prahy a Znojma. Zprvu se jednalo pouze úzkou cestu určenou pro soumarskou dopravu, ale zřejmě od první poloviny 13. století začíná její rozšiřování pro dopravu kolovou. Její význam evidentně rostl s postupujícím osídlováním vnitřní části Českomoravské vrchoviny od 13. století, kvůli čemuž patrně často měnila svůj směr. Zvýšení dopravního ruchu můžeme pozorovat i díky zmínkách o mýtech v Habrech (1204 nebo 1214)⁶¹ a Jihlavě (1234).⁶² V raném středověku měřila kolem 170 kilometrů a v 16. století se dalo z Vídně do Prahy touto cestou dojet za tři dny (z Brodu do Čáslavi za jeden den).⁶³

V citované studii ovšem Dušan Cendelín takto vytyčený koncept (konstrukt?) Haberské cesty popírá jako pozdější výmysl. Není účelem této práce podávat důkladnou kritiku jeho argumentů, u některých je ovšem nutné se zastavit.

⁵⁹ Význam Haberské cesty pro osídlení Jihlavska zdůrazňuje MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Vývoj osídlení Jihlavska*.

⁶⁰ V nedávné době vznikla ještě jedna monografie, která shrnuje starší literaturu a řeší síť hlavních dálkových tras, tedy včetně Haberské. Nepřináší sice v zásadě žádné nové informace, ale pro dobrou přehlednost a bohatý mapový doprovod je použitelná i pro naše potřeby. KVĚT, Radan: *Staré stezky v České republice*. Brno 1997, s. 11, 15.

⁶¹ CDB II, č. 112, s. 107.

⁶² CDB III.1, č. 88, s. 98.

⁶³ VÁVRA, I.: *Haberská cesta*; obecněji k Haberské cestě zejména ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 238; URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 78; z regionální literatury např. SMRČEK, O.: *Chotěboř*, s. 17. Všechny tyto práce vesměs vycházejí z Vávrových závěrů.

Autor v zásadě popírá možnost využití historických pramenů pro řešení průběhu cest. V případě zmínky v Kosmově kronice nesouhlasí se ztotožněním zmiňované cesty s pozdější významnou spojnicí Prahy a Znojma (Vídňě). Uvažuje, že Kosmasem zmiňovaná cesta představovala pouze jakousi neudržovanou pomezí stezku. Název cesty považuje za umělý a nešťastně zvolený. Možné komunikace se snaží rekonstruovat výhradně na základě terénních předpokladů krajiny, přičemž si staví podmínky pro vhodnou cestu.⁶⁴ Jím rekonstruované trasy jsou teoreticky schůdné i za nepříznivých podnebních podmínek (nejsou zamokřené) a tedy nepotřebují údržbu. Autor dále zdůrazňuje, že takto vytyčené trasy jsou vhodné zejména pro dálkovou dopravu neosídleným územím. Zdůrazňuje také, že zahušťování sídelní struktury a zakládání (rozvoj) měst s sebou přinášelo někdy i radikální změnu struktury cest. Při elementární údržbě a zpevnění je možné vést cesty i např. zamokřeným územím a potřeba interurbánní komunikace organicky vytváří síť cest, kterou se již nesnaží zkoumat (domnívá se, že je již téměř totožná s dnešní silniční sítí).⁶⁵

Jako historik nemohu souhlasit s nevyužíváním historických pramenů. To ovšem plyne z jiného těžiště zájmů. Zatímco se Dušan Cendelín snaží rekonstruovat možné komunikační cesty zejména v předhistorické době, já se zabývám až dobou historickou. Zatímco některé závěry Dušana Cendelína mohu přijmout, jiné musím odmítnout. Jako například interpretaci zmínky v Kosmově kronice o cestě „*ad Gabr*“.

Jak bylo uvedeno výše, Dušan Cendelín odmítá ztotožnění cesty uváděné Kosmasem s pozdější cestou („Haberskou“) a předpokládá neudržovanou pomezí stezku. Pokusme se tuto zmínku interpretovat poněkud důsledněji. Kosmas s největší pravděpodobností nebyl přímým účastníkem zmiňované události. Zřejmě věděl pouze to, že ke schylující se bitvě nedošlo díky tomu, že Oldřichovo vojsko stihlo včas utéct do bezpečí moravských údělů. Vycházejme tedy z premisy, že celé vojsko (nebo alespoň jeho větší

⁶⁴ Konkrétně se jedná o:

„1. Pravidlo přímého směru, jež vychází z lidské potřeby (snad pudové) překonávat vzdálenost s co nejmenší spotřebou energie, tedy nejkratším možným způsobem.

2. Pravidlo „suché trasy“. Voda a zamokřený terén představovaly až do doby zpevnování cest největší překážky na trasách. U lokálních cest poněkud ztrácí na významu, neboť mohly být mnohdy používány jen v době suššího počasí.

3. Pravidlo mírného krajinného reliéfu reflektuje lidskou zvyklost, vyhýbat se na cestách velkým převýšením. Pokud to ovšem není v zásadním rozporu s dvěma výše zmíněnými pravidly.

4. Pravidlo co nejmenšího množství dopravních překážek jakéhokoliv druhu. Vychází z tří výše zmíněných pravidel a současně je i shrnuje. Jde o jakousi míru únosnosti dané trasy. Platí zejména pro dálkové přesuny, kde potencionálních překážek může být velice mnoho. Při rekonstrukci nutí řešitele vnímat trasu co nejšířejí, nikoliv pouze po částech, kde se počet dopravních překážek většinou jeví ještě snesitelný. Při relativně velkém množství překážek, kupříkladu drobných brodů, nutí hledat jiné, přijatelnější, alternativy.“

CENDELÍN, D.: *Od Habrů k Brodu*.

⁶⁵ Tamtéž.

část) dokázalo prostorem Českomoravské vrchoviny projít ve velmi krátkém čase. Nehodlám se pouštět do odhadu početnosti, ale jistě se jednalo řádově o stovky mužů (a koní). To, že trén byla armáda nucena zřejmě z větší části ponechat na místě, není informace zásadní. Z této zprávy tedy docházíme k závěru, že oblast Vysočiny i na počátku 12. století byla relativně dobře průchozí. Kosmas ale s armádou neustupoval a zřejmě neznal přesnou trasu (spíše trasy) ústupu. Pokud se zmiňuje o „*cestě úzké a příliš těsné stezce, kudy se chodí přes les k Habrům*“⁶⁶ nepopisoval přesnou trasu zmiňovaného ústupu, ale zřejmě na základě vlastních zkušeností se pokusil popsat, kudy se asi mohla tato armáda z prostoru u Malína dostat na jih Moravy. Tuto cestu buď přímo znal a nebo se zeptal někoho, o kom věděl, že ze středního Polabí na jižní Moravu jezdí.

Tento rozbor ale nakonec Cendelínovu koncepci zcela nerozbíjí. Je zřejmé, že skupina řádově stovek ozbrojenců by po jedné cestě (i komunikační trase v širším slova smyslu) tak rychle neprošla. Osobně se kloním k názoru, že se rozdělila do několika proudů a ustupovala (či spíše utíkala) po více cestách současně. Fakt, že Kosmas jmenuje pouze jednu ještě neznamená, že jiné (vhodné i pro dálkovou dopravu) Vysočinu neprotínaly. Podle mého názoru ovšem můžeme na základě této zprávy tvrdit, že cesta z užšího prostoru Čáslavska vedoucí přes Habry⁶⁷ směrem na jih Moravy reálně existovala a zřejmě byla i nejfrekventovanější.

Výsledky Cendelínova bádání jsou poněkud těžko uchopitelné. Na jedné stranu deklaruje rozbití mýtu Haberské cesty, na straně druhé dochází k závěru, že tu „severojižní stezka“ (jak jí nazývá) reálně existovala. Mění vlastně pouze její směr v předhistorické době (viz příložená mapa). Nakonec ale přiznává, že po vzniku osídlení a měst mohla vést prakticky kdekoliv.⁶⁸ S takto široce pojatou koncepcí sítí cest ve středověku ovšem nemohu souhlasit. Pokusím se tedy postupovat po „uzlových bodech“ (městech) a na základě dostupných informací alespoň částečně zrekonstruovat síť nejdůležitějších cest na Havlíčkobrodsku ve středověku.

⁶⁶ Kosmas, kniha III, kap. 15; FRB II, s. 149-150.

⁶⁷ Dušan Cendelín se snažil pomocí složité argumentace prokázat, že Kosmasem zmiňovaná lokalita „*Gabr*“ není totožná s dnešním městem Habry. Kosmasův „*Gabr*“ chápe spíše jako výrazné rozcestí, které klady do dnešní trati poblíž Habrů s názvem Habersko. Z koncovky –sko usuzuje na zaniklou lokalitu. S tímto výkladem ale nesouhlasí Jaroslav David v recenzi citovaného sborníku, považuje toto ztotožnění za unáhlené a nabízí alternativní výklady a celkově spíše kriticky vnímá další využití toponym. DAVID, J.: *Recenze*. Pro naše účely však není nutné zjišťovat, zda zmiňovaná cesta procházela přímo dnešními Habry či pár desítek metrů Habry obcházela, protože nakonec Dušan Cendelín dochází k závěru, že okolí Habrů je dopravně velmi výhodné a i ve středověku složilo jako „dopravní uzel“. CENDELÍN, D.: *Od Habrů k Brodu*.

⁶⁸ CENDELÍN, D.: *Od Habrů k Brodu*.

3.2 Havlíčkův Brod a jeho dopravní význam

Havlíčkův Brod představoval v minulosti velmi důležitý dopravní bod. Jeho význam částečně determinoval brod přes řeku Sázavu, který snad můžeme lokalizovat do místa v bezprostřední blízkosti dnešního kostela sv. Kateřiny.⁶⁹ Pokud se zabýváme Haberskou cestou⁷⁰ ve smyslu středověké cesty, vzácně se všichni autoři (i polemici) shodují v tom, že v místě dnešního Havlíčkova Brodu zprvu brodem (snad velmi záhy i po mostě) překračovala řeku Sázavu a procházela místem, kde bylo později lokováno náměstí.

Dušan Cendelín ovšem přináší ještě jednu dálkovou komunikaci a to středoevropského významu. Rozborem krajinného reliéfu došel k názoru, že dnešním Brodem procházela cesta z Pasovska, směrem na Jižní Čechy, přes Brod a Chotěboř do Slezska. Že se tato cesta nevtiskla do podoby lokovaného města nevidí Dušan Cendelín jako významnější problém.⁷¹ Fakt, že nějaká lokalita je teoreticky vhodná pro dopravu ale ještě neznamená, že jí skutečně nějaká významnější cesta procházela. Pro jakoukoliv komunikaci musí být primárně důvod. Nicméně dopravu většího množství zboží z oblastí Slezska a Malopolska do Brodu máme pramenně doloženou.

Listinou ze 4. června 1269 Přemysl Otakar II. odebírá Brodu právo skladu mj. na olovo a slanečky a přenáší jej do Jihlavy.⁷² Autoři, kteří se zatím touto listinou zabývali, spatřovali problém zejména v odebrání práva skladu Brodu. Jakkoliv i tato otázka je zajímavá (a budeme se jí věnovat na jiném místě), zde nás bude více zajímat složení zboží, které toto právo zahrnovalo. Slanečci a olovo reprezentovalo pro oblasti těžby a zpracování stříbra strategické suroviny. Zatímco slanečci představovali zřejmě nejdůležitější bílkovinnou složku postního jídelníčků značného počtu havířů, olovo bylo nepostradatelnou surovinou při získávání stříbra z rudy (stříbro se „shánělo“ pomocí olova). Zatímco původ slanečku od Baltu můžeme pouze tušit, olovo bylo jednou z nejvýznamnějších exportních surovin Malopolska a v menší míře i Slezska.⁷³ Diskutovaný spor o právo skladu bude tedy v budoucnu nutno nahlížet i jako problém strategického, nejen právně obchodního významu, protože olovo i slanečky nutně potřebovala i Jihlava.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Jedná se sice o novodobý název, ale nevidím důvod, proč vymýšlet konstrukty typu „severojižní stezka“, když je tento název již zažitý a obecně srozumitelný.

⁷¹ CENDELÍN, D.: *Od Habrů k Brodu*.

⁷² CDB V.2, č. 590, s. 180-181.

⁷³ Z nepočtené literatury viz alespoň MAŁOWIST, Marian: *Górnictwo w średniowiecznej Europie Środkowej i Wschodniej jako element struktur społeczno-gospodarczych w XII-XV w.* PrHist 63, sešit 4, 1972, s. 589-604.

Ale zpět k cestě. Fakt, že máme pramenně dochovaný pohyb zboží z Malopolska a Slezska na Havlíčkobrodsko a v krajině existuje výhodná komunikační trasa ještě nutně nemusí znamenat, že tudy reálně nějaká cesta vedla. Dušan Cendelín sám několikrát zmiňuje, že jím vytyčené komunikační směry jsou využitelné zejména v době ještě neexistujícího osídlení, protože i bez údržby jsou schůdné i za nepříznivého počasí. Přestože bych se nerad pouštěl do spekulací o množství dopravovaného olova a jiného zboží, můžeme bezpečně tvrdit, že se jednalo o relativně veliký objem. Havlíčkobrodsko totiž nesloužilo pouze jako cílová oblast, ale zřejmě ve větší míře jako transitní území pro potřeby užšího Jihlavska. Proto celkové zhodnocení dopravních možností Havlíčkobrodka nechám až na konec kapitoly. Na tomto místě pouze konstatujeme, že Brod již jako město plnil nejen důležitou funkci tranzitní (pro dopravu ze středního Polabí směrem na jih Moravy, ale zřejmě i pro transport olova a dalšího zboží z Malopolska a Slezska směrem na Jihlavsko), ale i jako místo cílové (zejména pro olovo a další zboží) a zřejmě i redistribuční pro blízké hornické areály.

3.3 Libická cesta a dopravní význam Chotěboře

Chotěboř je tradičně spojována s tzv. Libickou cestou (stezkou). Ta podle obvyklého výkladu vedla z Vilémova přes Chotěboř (resp. Novou Ves směrem k bezlejevskému mlýnu, přímo Chotěboří neprocházela) a podél levého břehu Doubravy přes Libici nad Doubravou do Žďáru nad Sázavou a odtud údolím Oslavy dále na Moravu.⁷⁴

O této cestě (komunikační linii) můžeme pouze konstatovat, že využívaná byla již od starověku⁷⁵ a většího významu zřejmě nabývá po fundaci kláštera ve Vilémově ve 12. století a později ve Žďáru nad Sázavou v polovině 13. století. Svě jméno dostala podle Libického újezdu, kterým procházela. Samotný Libický újezd představoval ve 12. století rozsáhlé zalesněné území, které se ve svém obdélníkovém tvaru rozkládalo mezi Čáslavským a Brněnským krajem. Vymezen byl řekami Chrudimkou, Pálavou, Oslavou a právě Libickou cestou. Kníže Soběslav I. jej věnoval do užívání olomouckým biskupům.

⁷⁴ K libické cestě zejména ZEMEK, Metoděj – BARTUŠEK, Antonín: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I. 1252-1617*. Havlíčkův Brod 1956, s. 15-16; srovnej URBAN, J.: *Lichtenburská država*; Tentýž: *Lichtenburkové*, s. 78, 79; SMRČEK, O.: *Chotěboř*, s. 17. Obecně shrnuje starší poznatky KVĚT, R.: *Staré cesty*. Nejnověji CENDELÍN, D.: *Stopy Libické stezky*. Cendelín tradičně nesouhlasí se zažitým názvem a cestu mnohdy vede po alternativních trasách, v zásadě její existenci ale nepopírá a naopak jí dokládá dodnes patrnými úvozy v lesích u Dobré Vody u Křižanova.

⁷⁵ Tento fakt indikují nálezy antických mincí, NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, Emanuela (red.): *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I.*, Praha 1955, č. 220, s. 91.

Informace o vymezení Libického újezdu poskytuje listina, která se hlásí do let 1146-1148.⁷⁶ Přestože se dnes listina jeví značně podezřele a může se jednat o falzum někdy z první poloviny 13. století, na věrohodnost informací o hranicích Libického újezdu to nemá vliv.⁷⁷

Libická cesta ovšem přímo Chotěboří neprocházela. Nicméně Dušan Cendelín považuje území Chotěboře za mimořádně dopravně příznivou oblast. Zejména výhodný se zdá směr směrem na Vilémov (tedy napojení na Libickou cestu), ale i západním směrem k Habrům, kde by se napojila na již diskutovanou Haberskou cestu.⁷⁸ Dopravní význam Chotěboře ilustrují i další skutečnosti.

Předně, Chotěboří neprotéká žádná řeka ani potok. Nachází se přesně na rozvodí Labe (na sever od města pramení Kamenný potok, který se vlévá do Doubravy a ta do Labe) a Vltavy (jihovýchodně od města pramení Břevnický potok, který se vlévá do Sázavy a ta do Vltavy). Na tomto místě nechci zbytečně spekulovat, ale je zřejmé, že místo bylo primárně využíváno dopravně (rozvodí poskytují výhodná dopravní spojení, protože nejsou zamokřená) a až posléze se rozvinulo jako sídlo, resp. město.⁷⁹ Další skutečností je fakt, že již první písemná zmínka o Chotěboří z roku 1265 zmiňuje vybírání mýta.⁸⁰ Nicméně orientace města Chotěboř spíše vykazuje napojení na cestu severojižního směru.

3.4 Interurbánní síť cest na Havlíčkovobrodsku

V předchozí části kapitoly jsem se snažil naznačit napojení regionu na nejvýznamnější dopravní trasy a poukázat na možné problémy s tím spojené. Poněkud jinou práci budeme mít při pokusu o rekonstrukci (či spíše dokazování) interurbánní sítě cest mezi městy (či sídly městského charakteru) na Havlíčkovobrodsku. Jinou v tom smyslu, že předpokládáme její existenci a snažíme se pro ní nalézt doklady.

Vraťme se k příkladu Chotěboře. Listina z roku 1265 zmiňuje darování desátku z mýta vybíraného v Chotěboří.⁸¹ Díky této informaci můžeme předpokládat existenci

⁷⁶ CDB I., č. 158, s. 163-165.

⁷⁷ SCHULZ, Jindřich: *Vývoj českomoravské hranice do 15. století*. HG 4, 1970, s. 52-81. Více zejména ke vztahu Libického újezdu k olomouckému biskupství HRABOVÁ, Libuše: *Ekonomika feudální državy*, s. 25-27 a jinde.

⁷⁸ CENDELÍN, D.: *Od Habrů k Brodu*.

⁷⁹ Osobně neznám žádné významnější město, kterým by neprotékala žádná řeka či alespoň potok. Tím nechci tvrdit, že žádné takové neexistuje ale určitě se jedná o jev nezvyklý.

⁸⁰ CDB V.1, č. 460, s. 680-681.

⁸¹ CDB V.1, č. 460, s. 680-681.

mýtnice v této lokalitě. Otázkou je, na které cestě měla tato mýtnice stát.⁸² Při hledání směru cesty nám napoví samotný tvar města. Pokud se dnes podíváme do mapy, uvidíme jasnou severojižní orientaci náměstí a hlavní cesty, která náměstí protíná na východní straně. Stejnou orientaci náměstí a hlavní cesty však nalezneme i v nejstarších dochovaných mapových pramenech a můžeme jí považovat za původní.⁸³

Přepokládaná spojnice snad procházela údolím Břevnického potoka a mohla kopírovat tvar dnešní železnice (Chotěboř – Havlíčkův Brod). Další podporou této hypotézy je i existence hradu Ronovce (Sommerburgu), který se nachází mezi Chotěboří a Brodem na ostrožně nad již zmiňovaným Břevnickým potokem. Umístění hradu při této cestě jistě není náhodné.

Dodnes máme v krajině dochovány důkazy o tom, že tímto místem kdysi procházela významnější cesta. Nejsou to jen zříceniny kdysi reprezentativního hradu Ronovce. Cesty v minulosti často představovaly nebezpečí. Vydat se na cestu znamenalo reálnou možnost nevrátit se domů. Po naší krajině jsou rozesety smutné památky na zločiny spáchané u cest v podobě smírčích křížů. Dodnes se u silnice těsně za vesnicí Rozsochatec směrem na Havlíčkův Brod nachází pamětní pískovcová deska, na které je již značně poškozený nápis. Ten nás informuje o tom, že léta páně 1648 byl zde zastřelen jakýsi poctivý člověk dvěma škůdci, kteří po silnicích jezdili a lidem škodili.⁸⁴ Umístění desky naznačuje, že již v polovině 17. století vedla cesta spojující Chotěboř a Brod zhruba v místech dnešní silnice. Ta se právě u Rozsochatce směrem na Brod uklání více na západ, než je průběh Břevnického potoka. Tento fakt však můžeme vysvětlit prostě tím, že u Rozsochatce se mohla předpokládaná cesta dělit na dvě části. Tomu by odpovídala i etymologie toponyma Rozsochatec.⁸⁵

Významu této cesty si povšiml i J. V. Šimák ve svém článku pro Zprávy městského muzea v Německém Brodě z roku 1916. Tu sice v příložené mapce vede podél stávající

⁸² V předchozím textu jsem již upozornil na to, že přímo Chotěboří žádná známá (resp. pojmenovaná) cesta neprochází.

⁸³ Tento stav potvrzuje i nejstarší použitelný mapový pramen – První vojenské mapování z let 1764-1768: I. vojenské (josefské) mapování - Čechy, mapový list č.182, použita digitalizovaná verze mapy, která je umístěná na adrese: <http://oldmaps.geolab.cz> [cit. 2008-01-08]; podle plánu města ze stabilního katastru se dispozice nezměnila ani v roce 1838: Národní archiv v Praze, fond Stabilní katastr, inv. č. 2115, sign. Ča85.

⁸⁴ Tato pískovcová deska stojí na místě dodnes. Nápis je již velmi špatně čitelný, ale naštěstí jej před stoletím přepsal WIRTH, Zdeněk: *Soupis památek historických a uměleckých XXIII. Politický okres Chotěboř*. Praha 1906, s. 83-84.

⁸⁵ Podle Profousova výkladu je Rozsochatec: „ (...) z adj. *rozsochatý* (rozsochu mající, gabelig), *rozsocha* – socha nebo větev na dvě rozrostlá, stsl. *rasocha* – vše co má 2 rohy nebo konce jako vidlice, krátký a prohnutý hřbet hory.“ PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, III*. Praha 1951, s. 601.

silnice, zároveň ale na jiném místě přiznává, že detailní umístění musí být výsledkem „studia místního“.⁸⁶

O napojení Šlapanova do předpokládané sítě cest můžeme nalézt hned několik důkazů. Ivan Vávra ve svém článku naznačil, že železniční síť často kopíruje průběh starých zemských cest, v případě Haberské cesty téměř beze zbytku.⁸⁷ Díky tomu můžeme předpokládat, že i Šlapanov se nacházel přímo na této cestě, nebo alespoň na její větvi. Přestože První vojenské mapování zachycuje hlavní cestu z Brodu směrem na Jihlavu již vychýlenou více na západ (a tedy i přímější),⁸⁸ později vybudovaná železnice Šlapanovem prochází.⁸⁹

O transportním významu Šlapanova a jeho bezprostředního okolí se nám ale zachovaly i hluboké stopy v krajině. Doslova. Při průzkumu zaniklého hornického areálu s tvrzí v bezprostřední blízkosti Šlapanova byl při terénním průzkumu zachycen svazek dobře dochovaných úvozů a zaniklých cest. Podle slov autorů výzkumu, počet větví a hloubka některých z nich představuje na Havlíčkobrodsku jednu z nejvýznamnějších dochovaných památek svého druhu. Petr Obst a Pavel Rous se domnívají, že se nejednalo o žádnou lokální trasu, ale o hlavní spojnicí mezi Šlapanovem, Brodem a možná i Jihlavou. Autoři archeologického průzkumu tohoto areálu tak prakticky potvrzují mé předchozí teoretické závěry.⁹⁰

Poněkud obtížnější je nalézt regionální cestu, která by zapojovala poslední městské centrum regionu, Bělou, do naznačeného systému cest. První vojenské mapování zachycující situaci z třetí čtvrtiny 18. století Bělou umísťuje na důležitou cestu spojující Brod a Hlinsko.⁹¹ Je ovšem pravděpodobné, že tato cesta je až pozdější. Samotný tvar Bělé je poněkud komplikovanější, přesto je zřejmá severojižní orientace hlavních cest. Dá se předpokládat, že pro druhou polovinu 13. století byla určující osu Bělé cesta vedoucí

⁸⁶ ŠIMÁK, J. V.: *Krajina Německobrodská v době Husově*. Zprávy městského muzea v Německém Brodě, 1916, s. 51-56.

⁸⁷ VÁVRA, I.: *Haberská cesta*..

⁸⁸ První vojenské mapování z let 1764-1768: I. vojenské (josefské) mapování - Čechy, mapový list č.199, použita digitalizovaná verze mapy, která je umístěná na adrese: <http://oldmaps.geolab.cz> [cit. 2008-01-08].

⁸⁹ Jan Urban v plánu lichtenburské domény nelokalizuje Haberskou cestu přímo do Šlapanova. Vzdálenost Šlapanova od takto uchýlené cesty činí necelých pět kilometrů. Je tedy zřejmé, že pro dopravní obslužnost Šlapanova sloužila. Navíc, stále musíme počítat s regionálními cestami a spojnicemi, které mohly měnit svůj průběh. Pokud tedy Šlapanov neležel ve středověku přímo na Haberské cestě, jistě jejích transportních možností využíval. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 90.

⁹⁰ OBST, Petr – ROUS, Pavel: *Zaniklý hornický areál s tvrzí na vrchu Vysoká u Šlapanova*. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Sborník příspěvků ze semináře, Jihlava, 10. 9. 1999. Jihlava 1999, s. 40-48.

⁹¹ První vojenské mapování z let 1764-1768: I. vojenské (josefské) mapování - Čechy, mapový list č. 199.

z Brodu do Chotěboře.⁹² I vzhledem k dalšímu vývoji Bělé (viz další kapitoly) můžeme tvrdit, že z dopravního hlediska představovala v regionu důležitý bod.

Pramenně je doložená existence jedné cesty, kterou můžeme zařadit do sítě interurbánních komunikací. V listině z 25. října 1258, která jinak řeší záležitosti hor ve Šlapanovském obvodu, se vymezuje hranice jednoho neobdělaného pole tak, že se rozkládá k cestě u hostince v listině výše citovaného Theodorika, která vede k Utínu.⁹³ Tento Utín se dnes nachází na levém břehu Sázavy, asi tři a půl kilometru západně od Příbyslavi. Utín zřejmě představoval křižovátku místních cest, protože se dá od něj pokračovat po levém břehu Sázavy do nedaleké Příbyslavi, nebo lze u Utína překročit Sázavu a pokračovat směrem na sever na Bělou, nebo se dá vydat západně podél Sázavy do Brodu. Bohužel, dnes nemůžeme určit lokality, kterými byla cesta v listině rámcově vymezena. Přesto, i kvůli přítomnosti krčmy při této cestě, můžeme tvrdit, že v době sepsání listiny byla relativně frekventovaná.

Rozmístění dalších regionálních cest můžeme vyčíst již pouze z náhodných zpráv a terénních úkazů. Výsledky takových úvah by ale byly pro období 13. století značně neprůkazné. Můžeme předpokládat, že hornická aktivita si vyžádala existenci funkční transportní sítě na Havlíčkobrodsku, jejíž kostru jsem na tomto místě popsal. Rozložení regionálních cest se jistě v minulosti měnilo v závislosti na aktuálních potřebách. Na příkladu Jihlavy a jejího okolí zdůrazňuje i Josef Žemlička v souvislosti s rozvojem hornictví stříbra v 13. století zvýšené nároky na síť jak zemských, tak i regionálních cest.⁹⁴

Je otázkou, nakolik můžeme konfrontovat rozložení cest ve středověku s pozdějším mapovým materiálem. Úpadek horních aktivit v regionu měl jistě vliv na rozložení sítě cest. Čím mladší mapový materiál, tím více změn musíme předpokládat. Naopak, čím starší mapový materiál, tím nižší přesnost. Na Klaudiánově mapě Čech z roku 1518 můžeme sledovat rozmístění milníků a tím uvažovat nad přítomností hlavních cest. Problém je samozřejmě v podrobnosti a přesnosti mapy. Ze všech míst jsou zobrazena pouze města Chotěboř a Brod a hrad Lipnice. Absence Bělé a Šlapanova naopak poukazuje na úpadek jejich významu, který souvisí s útlumem hornictví. Z rozložení milníků můžeme jistě konstatovat pouze to, že na počátku 16. století představoval jak Brod tak i Chotěboř relativně důležité uzlové body tehdejší sítě cest v Čechách.

⁹² Význam této cesty naznačil i KUČA, K.: *Města a městečka, I*, s. 503-504.

⁹³ CDB V.1, č. 167, s. 267; „ (...) donec ad viam procedentes penes hospicium sepius dicti Th. Versus villam Ottonis (...)“.

⁹⁴ ŽEMLIČKA, J.: *Počátky*, s. 318-319.

Zkoumáme-li dopravní možnosti, vynechali jsme ještě jednu důležitou trasu, řeku Sázavu. Přestože jsem zatím v pramenech nenarazil na zmínku o využívání Sázavy pro dopravu ve středověku, jistě k tomuto účelu v minulosti využívána byla.

Ze starších pramenů víme o aktivním využití Labe jako důležité dopravní cesty. Konkrétně z Litoměřic dokonce známe i výši cel vybíraných kolem roku 1057 podle komodity a velikosti plavidla.⁹⁵ Samozřejmě nemůžeme srovnávat dopravní význam Labe a Sázavy, ale malé loďky („*parva navicula*“)⁹⁶ se jistě plavily se zbožím a osobami i po Sázavě.

⁹⁵ CDB I., č. 55, s. 54-60. Srovnej KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 333-334.

⁹⁶ CDB I., č. 55, s. 55, rozlišuje podle velikosti tři druhy lodí, nejmenší z nich jsou opsány právě takto.

4 Těžba stříbra na Havlíčkovodsku

4.1 Stříbro v Evropě

Stříbro, typický kovový prvek bílé barvy. Vykazuje vynikající tepelnou i elektrickou vodivost, jeho tvrdost je na Mohsově stupnici 2,5 (rozmezí stupnice je 1-10). Jako kov je velmi dobře zpracovatelný, má dobrou kujnost a snadno se odlévá (teplota tání je 961,78 °C). V přírodě se nejčastěji vyskytuje ve sloučeninách, výjimečně ale také v podobě ryzího kovu. Téměř vždy je stříbro příměsí v ryzím přírodním zlatě (elektron). V zemské kůře se stříbro vyskytuje pouze vzácně. Průměrný obsah činí kolem 0,07 – 0,1 mg/kg.

Tolik o stříbru jako chemickém prvku. Cílem této kapitoly není přinášet chemické poznatky. Cílem této kapitoly ani nemůže být provést důkladnou analýzu problému. Cílem je podat základní vzhled do problematiky. Nevýhodou stříbra v dějinách je, že jako téma stojí na hranici postupně se vydělujících vědních oborů. Výsostné právo na bádání o drahých kovech si čím dál více uzurpuje numismatika.⁹⁷ Dějiny těžby a zpracování stříbra jsou v badatelském záběru studia dějin hornictví.⁹⁸ Pro povahu dobývání a zpracování stříbra, které zanechává výrazné stopy v krajině, se tomuto tématu čím dál intenzivněji věnuje i archeologie.⁹⁹ Samozřejmostí je zájem z řad regionálních historiků (ať již profesionálů či amatérů) v lokalitách, kde těžba někdy v minulosti probíhala. Výsledkem je

⁹⁷ Což je trochu problém zvláště s přihlédnutím k tomu, že dodnes není zcela jasná definice této vědní disciplíny. To ostatně přiznává i jedno z posledních numismatických děl, NĚMEČKOVÁ, Věra – SEJBAL, Jiří: *Nález mincí a slitkového stříbra z Černožic. Peníze posledních Přemyslovců a počátky české grošové měny*. Hradec Králové 2006, s. 23-24. V úvodu této práce je numismatika vymezená jako disciplína na rozhraní ekonomických a hospodářských věd, jako jedna z pomocných věd historických i samostatná vědní disciplína. Autoři nakonec dochází ke kompromisní definici, která zní: „Věda (tj. numismatika, pozn. T. S.), která zkoumá vnější i vnitřní vlastnosti peněz v úzké spojitosti s hospodářskými, sociálními, kulturními i politickými dějinami.“. Takto vymezená definice prakticky beze zbytku přejímá názor Emanuely Nohejlové-Prátové z roku 1975, která ukončuje předchozí úvahy o vymezení numismatiky volnou definicí, že numismatika je „(...) věda, která zkoumáním vnějších a vnitřních vlastností kovových peněz, mincí, v souvislosti s ostatními událostmi, hlavně s hospodářskými a sociálními jevy, osvětluje dějinný vývoj a dějinný úkol peněz.“. NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, Emanuela: *Základy numismatiky*. Praha 1975, s. 11-12.

⁹⁸ Jen namátkově uvedme jména jako Emanuel Leminger, Jaroslav Pošváv, Jan Kořan či Jiří Majer, jejichž studie budou v následujícím textu citovány.

⁹⁹ Namátkově jmenujme pár počínů z poslední doby. Je to např. NOVÁČEK, Karel (ed.): *Mediaevalia archaeologica 6. Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty*. Praha – Brno – Plzeň 2004, nebo NEKUDA, Vladimír (ed.): *Archaeologia historica 26. Sborník příspěvků přednesených na 32. konferenci archeologů středověku České a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na získávání a zpracování surovin*. Brno – Čáslav 2001.

celá řada rozsáhlejších prací i drobných studií různé povahy a kvality. S těmi kvalitnějšími čtenáře v průběhu textu ještě seznámím. Pro charakter a význam těžby stříbra v českém státě od 13. století se s touto problematikou snažili popasovat všichni významní historici, kteří tuto dobu studovali.¹⁰⁰ Jejich hluboká erudice vnáší do problematiky potřebný nadhled, přestože konkrétní dílčí detaily této problematiky důsledně neřeší (a ani řešit pro charakter citovaných děl nemohou).

Důležité je zdůraznit, že v případě dobývání, zpracování, ale zejména oběhu stříbra nemůžeme zůstat uvnitř hranic tehdejšího státu, natož jednotlivých regionů. Samotná povaha drahých kovů (zlata a stříbra, ražených i neražených) jako univerzálního platidla přenáší problematiku do širokých hranic tehdy známého světa. Nálezy arabských ražeb na našem území, či naopak pražských grošů ve velmi odlehlých končinách (např. v dnešní Moldávii) jsou tohoto propojení dost výmluvným důkazem.¹⁰¹

Ale zpět k tématu. V jakém stavu se nacházela surovinová základna drahých kovů v Evropě v době rozsáhlých změn 12. a 13. století? V době vzniku měst, nového rozvoje obchodu (dálkového i vnitřního) se neustále zvyšovala potřeba po drahém kovu. V kontrastu s touto potřebou však byl stav tehdejší surovinové základny, která nemohla uspokojit poptávku. Ryszard Kiersnowski v této souvislosti mluví o „hladu po stříbře středověké Evropy“.¹⁰²

Teprve v průběhu 12. a zejména ve 13. století se postupně nalézají nová bohatá ložiska stříbra, která pomalu zasycují hladovějící Evropu. Z vlastní surovinové základny těžila např. Anglie,¹⁰³ ale již během 12. století začíná probíhat důlní těžba ve Štýrsku, Korutanech, Tyrolsku a švábském Freiburgu. Nově nalezené bohatství u saského Freibergu kolem roku 1168 učinilo z této oblasti v bezprostřední blízkosti našich hranic pohádkově bohaté území.¹⁰⁴ Od druhé poloviny 13. století se slibně rozvíjí těžba stříbra na Balkánském poloostrově, zejména v Srbsku.¹⁰⁵ Nálezy mědi a stříbra v Horních Uhrách lákají do těchto končin nové, německy mluvící obyvatelstvo a pohádkové bohatství zlatých dolů v Sedmihradsku učinilo z Uher zejména ve 14. století nejdůležitějšího exportéra žlutého kovu v Evropě (nehledě na vznik kontinuálního pásu německého osídlení

¹⁰⁰ Z novějších publikací jmenujme zejména ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*; KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna českých zemí ve středověku*; JAN, Libor: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2006.

¹⁰¹ Např. Ryszard Kiersnowski udává, že na území bývalého SSSR je evidovaných 194 nálezů s pražskými groši. KIERSNOWSKI, Ryszard: *Wielka reforma monetarna XIII – XIV w. Cz. I*. Warszawa 1969, s. 262.

¹⁰² Tamtéž, s. 30.

¹⁰³ Tamtéž, s. 135.

¹⁰⁴ NOVÝ, R.: *Organizace a vývoj českého mincovnictví*.

¹⁰⁵ Spíše k problematice balkánských ražeb KIERSNOWSKI, R.: *Wielka reforma monetarna*, s. 77-81; obecněji o těžbě na Balkáně srovnej MAŁOWIST, M.: *Górnictwo*.

v Sedmíhradsku).¹⁰⁶ Odhaduje se, že výnosy sedmíhradských zlatých dolů činily 1/3 celosvětové produkce.¹⁰⁷ V omezené míře čerpala z vlastních surovinových zdrojů i Francie.¹⁰⁸ Zbytek Evropy získával drahý kov z větší části prostřednictvím obchodu. Stříbro pro benátské matapany¹⁰⁹ či zlato pro slavné florény¹¹⁰ se do městských států dostávalo téměř výlučně prostřednictvím obchodu.

Jistě není náhodou, že v numismatice je období 13. a 14. století známo jako doba „velké mincovní reformy“, která zasáhla celou Evropu. Jejím hmatatelným výsledkem je vznik nových „tlustých“ stříbrných mincí (a jejich dílů) a vznik (či spíše obnovení) zlatých mincí, které společně z trhu postupně vytlačují neražený kov. Velmi důležité bylo i to, že nové měnové systémy měly být založené na „věčné“ minci – tedy takové, která nepodléhala dávnému zlořádu *renovatio monetae* a alespoň teoreticky si měla zachovat původní ryzost. Méně hmatatelným, leč zřejmě důležitějším výsledkem těchto reforem je zjednodušení obchodu¹¹¹ a zapojení periferních oblastí do mezinárodního obchodu. Zavedení dílů „tlustých“ mincí pak znamenalo veliký přelom v užitnosti mince opravdu všemi skupinami obyvatelstva a tím v konečném důsledku přispělo k rozvoji vnitřního trhu a definitivnímu vítězství peněžní formy renty.¹¹²

Toto zapojení mělo ovšem silně zjištný charakter. Evropa potřebovala drahý kov, jehož nová naleziště se nacházela právě v periferních oblastech tehdejší Evropy (Tyrolsko, Míšeň, Čechy, Horní Uhry, Sedmíhradsko, Srbsko, v omezené míře i oblasti Slezska). Hlavní důvod příchodu zahraničních kupců v tomto období byl motivován snahou získat zdejší drahý kov, který byl směňován zejména za řemeslné výrobky. Ovšem hojný import těchto výrobků dusil rozvoj domácích řemesel.¹¹³

Výmluvným dokladem tohoto procesu byly i samotné parametry pražského groše. Mezi evropskými grošovými ražbami vynikal jak hmotností (ideálně 3,96 g) tak i ryzostí

¹⁰⁶ K německému osídlování Sedmíhradska DOMONKOS, L. S.: *The Multiethnic Character of the Hungarian Kingdom in the Later Middle Ages*. In: CADZOW, J. F. – LUDANYI, A. – ELTETO, L. J. (ed.): *Transylvania: The Roots of Ethnic Conflict*. Kent, Ohio 1983, s. 41–60.

¹⁰⁷ MAŁOWIST, M.: *Górnictwo*, s. 591.

¹⁰⁸ KIERSNOWSKI, R.: *Wielka reforma monetarna*, s. 110-120.

¹⁰⁹ Více o benátských groších, tzv. matapanech zejm. tamtéž, s. 72-76.

¹¹⁰ K florénům viz tamtéž, s. 89-95.

¹¹¹ Ražený kov se stabilizovanou ryzostí usnadňuje přepočítávání, odpadá pracné a nákladné zkoušení ryzosti slitků, nemusí probíhat jejich převažování, odsekávání dílů, dovažování atd. Mince díky tomu začíná reálně fungovat jako míra hodnoty předmětů.

¹¹² Tyto díly nebyly většinou plnoobsahové – tedy obsahovaly méně drahého kovu, než byla jejich směnná hodnota ovšem při zachování směnitelnosti s plnoobsahovou „tlustou“ mincí.

¹¹³ Na to poukázal zejména JANÁČEK, Josef: *Stříbro a ekonomika českých zemí*; viz také MAŁOWIST, M.: *Górnictwo*; pasivní obchodní bilanci krytou vývozem stříbra zdůrazňuje pro naše poměry již GRAUS, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. století do roku 1419*. Praha 1957, s. 105-106.

(ta se postupně měnila, ale v době zaražení za Václava II. dosahovala zhruba 930/1000).¹¹⁴ Tento fakt však neznamená, že by byl pražský groš lepší než např. benátský matapan, který měl téměř poloviční hmotnost (cca 2,18 g)¹¹⁵ nebo jiné evropské mince s obdobnou hmotností (např. velmi rozšířený anglický šterling o hmotnosti „pouze“ 1,36 g)¹¹⁶, ale že byl určen k jinému účelu. Zatímco tyto tzv. „půlgrošové“ ražby jsou určeny zejména pro oběh,¹¹⁷ těžké pražské groše ulehčují cizím obchodníkům exploataci české stříbrné základny náhradou za importované zboží.¹¹⁸ Snad není nutné zdůrazňovat, že velká mincovní reforma Václava II. nevzešla z náhlého pohnutí myslí tohoto velikého panovníka, ale byla výsledkem delšího vývoje, který započal zintenzivněním těžby stříbra v českém státě.¹¹⁹

4.2 Stříbro v českém státě

Takto široce pojaté téma by vystačilo na samostatnou studii, protože proniká do všech oblastí dějin. Můžeme sledovat místa těžby, studovat technologické procesy zpracování rudy, mincování, vývoj panovnických regálů, hornická práva obecně, vliv těžby na krajinu, příchod německy mluvícího obyvatelstva atd. Všechny takto naznačené dílčí problémy se v průběhu času měnily, utvářely a v různé míře byly na sobě závislé. Předstírat, že na všechny tyto otázky znám odpověď by se nedalo považovat ani za aroganci, ale nutně za lež. Neznám, ale dnes, i při mé současné znalosti historiografie mohu tvrdit, že nezná ani literatura. Znat ani nemůže. Historie není z těch věd, které tvrdí, že znají odpověď na vše. Takto široce nic neříkající odpověď ovšem také nemůže být uspokojující. Možná účelnější, než zabývat se odpověďmi, bude vytyčení klíčových otázek. Otazníků nad tímto tématem totiž stále visí v literatuře více, než přijatelných odpovědí.

¹¹⁴ Hromadný nález mincí a slitkového stříbra z Černožic, který byl uložen zhruba v letech 1305/1306-1310 potvrzuje, že nejstarší grošové ražby se svými parametry skutečně blíží ideálnímu groši podle parametrů reformy. NĚMEČKOVÁ, V. – SEJBAL, J.: *Nález mincí a slitkového stříbra*, s. 169, 210.

¹¹⁵ KIERSNOWSKI, R.: *Wielka reforma monetarna*, s. 73.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 134.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 227.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 190; což potvrzují i výsledky nejnovějšího numismatického bádání u nás, viz NĚMEČKOVÁ V. – SEJBAL, J.: *Nález mincí a slitkového stříbra*, s. 214.

¹¹⁹ K tomu zejména Jan, L.: *Václav II.*, s. 79-160.

4.2.1 Místo, doba a kvantita

Pokud se hodláme zabývat těžbou stříbra na Havlíčkovsku zejména ve druhé polovině 13. století (kdy tu těžba kulminovala), měli bychom mít alespoň rámcové srovnání. Už samotné počátky exploatace stříbrných rud na našem území nejsou příliš zřejmé. V historické době předpokládáme, že Slavníkovské ražby využívaly vlastní surovinové základny. Stříbro se mohlo získávat z výchozů některých rudných žil, které v okolí Malína můžeme očekávat.¹²⁰

První písemná zpráva o dolování stříbra pochází „až“ z roku 1188 (či o něco dříve).¹²¹ Stříbro se dobývalo někde u Mže (Berounky), zřejmě v oblasti budoucího města Stříbra.¹²² Dobývací práce v této oblasti ale neměly příliš dlouhé trvání. Pro 12. století můžeme snad ještě počítat s dílčí exploatací výchozů v oblasti Vysočiny a snad s podobným získáváním rudy z oblasti Jeseníků.¹²³ Celkově ale můžeme tvrdit, že před 13. stoletím nebyla rozvinutá stříbrorudná těžba a během 12. století byly zřejmě vyčerpány jeho povrchové zdroje.¹²⁴

Následující století znamenalo naprostý obrat v množství dobývaného stříbra. Zpočátku tohoto století se začalo stříbrné bohatství těžit zejména z oblastí na Vysočině. Odhalení bohatých dolů v okolí Jihlavy zřejmě předcházely důlní aktivity v Humpolci.¹²⁵ O stříbrném bohatství Jihlavy se nemuselo vědět až do 30. let 13. století. Těžba stříbra v Jihlavě započala někdy mezi lety 1234-1240. Horní činnost zde nabrala rychlé tempo a do základů změnila charakter celé oblasti.¹²⁶

Podstatně méně toho víme o prospektorské činnosti a dobývání drahých kovů v oblasti Jeseníků. Tato oblast zřejmě slibovala na počátku 13. století relativně slušné bohatství. Zřejmě není náhodou, že první místa obdařená městskými právy (Bruntál a Uničov) se nacházejí právě zde. O těžbě drahých kovů vypovídají nejen četná místa a pomístní jména typu Stříbrné Hory, ale i písemné prameny.¹²⁷ Nerostné bohatství zřejmě

¹²⁰ MAJER, Jiří: *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Obrazy z dějin těžby a zpracování*. Praha 2004, s. 36.

¹²¹ CDB I., č. 318, s. 290.

¹²² NOVÝ, R.: *Organizace*.

¹²³ MAJER, J.: *Rudné hornictví*, s. 36-38.

¹²⁴ NOVÝ, R.: *Organizace*; srovnej ŽEMLIČKA, J.: *Počátky*, s. 300-301.

¹²⁵ NOVÝ, R.: *Organizace*; srovnej ŽEMLIČKA, J.: *Počátky*, s. 304. Zde se mohlo těžit mimo stříbra i jisté množství zlata; srovnej též JAN, Libor: *Václav II.*, s. 125.

¹²⁶ ŽEMLIČKA, J.: *Počátky*, s. 304-306.

¹²⁷ CDB III.1, č. 76, s. 82-83.

slibovalo i okolí Písku. Kolem poloviny 13. století jsou objevována i ložiska stříbra na Havlíčkovobrodsku, ale o tom podrobněji dále.

Zcela samostatnou kapitolu pak představuje bohatství, které se skrývalo pod dnešní Kutnou Horou. Objevení těchto nesmírně bohatých nalezišť v 80. letech 13. století představovalo definitivní zlom v oblasti surovinové základny českých zemí. Stříbra již nebylo dost pouze pro vnitřní potřebu státu, stříbra nebylo dost na to, aby přilákalo pozornost rodícího se městského patriciátu. Stříbra již bylo tolik, že přilákalo pozornost významných severoitalských rodů, které bychom s jistou mírou nadsázky (a anachronismu) mohli přirovnat k nejvýznamnějším bankovním podnikatelům své doby.¹²⁸

Výše zmiňovaná naleziště měla různou životnost. Výnosnost Jihlavského revíru postupně klesala, přesto se ale udržela v provozu až do roku 1783.¹²⁹ Oblast Kutnohorska nepřestávala vydávat své bohaté zásoby rudy s jen pozvolně klesající intenzitou po celé 14. století. Značné intermezzo představoval výbuch husitských válek, které těžbu na dlouhou dobu téměř utlumily. Díky drahým investicím se podařilo těžbu (i když v značně menší míře) obnovit v 16. století, ale dlouhotrvající intenzivní dobývací práce se začínaly projevat ve stále se snižujících výnosech. Kutání se zde zastavilo, podobně jako v Jihlavě až ve druhé polovině 18. století. Oblastí Havlíčkovobrodsku se budeme sice zabývat jinde, ale i zde byla situace obdobná. Po kulminaci těžby zdejší rudy ve druhé polovině 13. století se její zásoby značně ztenčily. Těžba stříbra je zde sice doložitelná i nadále, již nikdy ale nedosáhla počáteční intenzity. Definitivní útlum nastal až v období Třicetileté války, ale průzkumné práce zde po etapách definitivně (?) skončily až v padesátých letech 20. století.

4.2.2 Zisky z těžby stříbra - otázky urbury a ražby mince

Jak jsem již upozornil, tato kapitola má pouze naznačit problémové okruhy spojené s těžbou stříbra a shrnout dosavadní možnosti řešení. Problémy horních práv se zabývaly již četné studie. Společné mají pouze to, že jen výjimečně překročí hranici poloviny 13. století směrem dále do minulosti. Důvod je jednoduchý. Pro starší období chybí jasná písemná kodifikace. Naopak, od druhé poloviny 13. století až do jeho úplného konce je

¹²⁸ Rostislav Nový došel k závěru, že již na přelomu 13. a 14. století produkce Kutnohorské rudní oblasti kvantitativně přesáhla vše, co se dosud na území státu vytěžilo, NOVÝ, R.: *Organizace*. Obecně k nejstarším dějinám Kutné Hory viz ŠTROBLOVÁ, Helena – ALTOVÁ, Blanka (ed.): *Kutná Hora*. Praha 2000, s. 37-57. Zde uvedena početná literatura k dějinám Kutné Hory.

¹²⁹ JAROŠ, Zdeněk: *Několik poznámek k počátkům dolování stříbra na Jihlavsku*. Stříbrná Jihlava 1996, s. 45-48.

zachováno hned více jasně kodifikovaných právních úprav, které poskytly tolik potřebný materiál četným badatelům.¹³⁰ Nutno podotknout, že kvantita a historická hodnota těchto kodifikací plně koresponduje (a snad i přesahuje) s významem těžby v této době.

Původ horního regálu není zcela zřejmý. Rostislav Nový dospěl k názoru, že regální právo panovníka k horám se vytvářel ve 13. století nově, autonomně ze zeměpanského pozemkového regálu.¹³¹ Takové vymezení je sice dost široké, ale můžeme s ním souhlasit. Jistě, i na tomto místě bychom mohli rozvést širokou polemiku nad vývojem horního regálu, ale to by nebylo vzhledem k zaměření této práce účelné. Důležitější pro nás je praktické využití tohoto regálu od 13. století, zejména od jeho druhé poloviny.

Regál, tedy nárok k rudnému bohatství, se ve 13. století odděluje od vlastnictví půdy. Platí, že co je pod zemí, je královo, ale každý může nerostné bohatství hledat a dobývat. Nálezci rudné žíly náleží přednostní právo k jejímu dalšímu využití, ovšem musí splnit závazky k vlastníkovi půdy.¹³² Králi náleží z vytěženého stříbra řádný díl, tzv. urbura, která představovala cca 1/8 výnosu.¹³³ Velmi důležité bylo též výhradní právo panovníka na výkup drahého kovu.¹³⁴

Odhadnou výnosy urbury není snadné. Na základě formulářů i autentických pramenů se o to pokusil Rostislav Nový. Podle jeho zjištění odhadl zeměpanský zisk z urbury následovně: ve 13. století nepřesahoval 5000-6000 hřiven stříbra ročně, k roku 1306 jej snad lze odhadnout na 52 000 hřiven ročně, v roce 1315 představoval 31 200 hřiven ročně a konečně pro rok 1343 počítá s 18 200 hřivnami ročně.¹³⁵ Jakkoliv tyto odhady můžeme dnes považovat pouze za rámcové, můžeme z nich alespoň vytušit, v jakých řádech se tyto výnosy pohybovaly. Jak je i z těchto odhadů patrné, zejména pro 13. století (kde jsou odhady zákonitě i nejhrubší), nebyl výnos z urbury nijak závratně vysoký.

Právo razit minci (resp. mince) má pouze zeměpán, tedy král. Mince se legálně razila pouze v mincovnách, které ovšem mohl panovník pronajímat. Ve 13. století to byla

¹³⁰ Jedná se zejména o komplex Jihlavských práv a privilegií, CDB V.1, č. 177, s. 290-328. Podle listiny A se sice hlásí k roku 1249, ale původ této listiny je poněkud komplikovanější. O tom viz dále. Další právní úpravu představuje *Ius regale montanorum* (nově vydané podle překladu Petra Přespole z roku 1460, BÍLEK, Jaroslav: *Ius regale montanorum aneb Právo královské horníkuov*. Kutná Hora 2000). Poněkud neprávem opomíjenou kodifikaci horních práv ze 2. poloviny 13. století představují městská práva (Havlíčková) Brodu z roku 1278 (CDB V.2, č. 873, s. 596-610). Plně sice vychází z práv Jihlavy, ale písemná kodifikace práv Brodu a Jihlavy nevznikly časově tak daleko od sebe, jak by se mohlo na první pohled zdát. O tom viz níže.

¹³¹ NOVÝ, R.: *Organizace*.

¹³² ŽEMLIČKA, J.: *Počátky*, s. 310.

¹³³ JAN, L.: *Václav II.*, s. 116.

¹³⁴ KOŘAN, Jan: *Přehledné dějiny československého hornictví*. Praha 1955, s. 80.

¹³⁵ NOVÝ, R.: *Organizace*.

běžná praxe. Většinou se mincovny pronajímaly na dobu jednoho roku. Před rokem 1300 se na území českých zemí předpokládá existence 17 mincoven, ale jejich množství mohlo být i vyšší.¹³⁶

Správou nad správným fungováním mincoven a dohled nad urburou vykonávala síť zeměpanských úředníků, která se v průběhu 13. století a zejména od jeho druhé poloviny v jednotlivých detailech proměňovala. Důležitější je, že tyto úřady (ať již mluvíme o správcích mince, mincmistrech, urbureřích atd.) byly většinou pronajímány na dobu určitou (zpravidla na jeden rok). Často byly úřady pronajímány konsorciím (většinou dvou až čtyřčlenným).¹³⁷

Symptomatickým jevem pak je, že většina těchto úředníků (nájemníků úřadů) se rekrutuje z řad rodícího se městského patriciátu. Jistě to není žádná náhoda, protože horní správa prorůstala do městské samosprávy horních středisek. Výsostné postavení v tomto ohledu pak po celé 13. století držela Jihlava. Rostislav Nový dokonce tvrdí, že horní podnikání je mimo reálné možnosti královské komory. Proto jedinou oporou v tomto směru mohl tvořit rodící se městský patriciát.¹³⁸

4.3 Těžba stříbra na Havlíčkovodsku ve středověku

Zmapovat rozsah těžby stříbra na Havlíčkovodsku nebude představovat zásadní problém. Jen podle písemných pramenů by bylo možné zhruba rekonstruovat polohy jednotlivých těžebních lokalit. Naštěstí pro nás, k dispozici máme i jiné stopy těžby. Jedná se zejména o pozůstatky důlních děl, která jsou vesměs zmapovaná a některá z nich i archeologicky prozkoumaná. Navíc se můžeme opírat o toponyma četných lokalit, která jasně poukazují na místa těžby.

Pro naše téma je ale nutné dojít i k alespoň dílčí časové stratigrafii těžebních lokalit a rámcově se pokusit zhodnotit intenzitu, s jakou práce v konkrétních lokalitách probíhaly. Tato druhá část úkolu bude výrazně komplikovanější, ale pro celkové vyznění práce přinejmenším stejně významná, jako ta první.

Pro rekonstrukci lokalit těžby můžeme využít i historického mapového materiálu. Jedná se jednak o plán z knihy J. A. Peithnera,¹³⁹ který zakresluje zaniklá místa těžby

¹³⁶ Tamtéž; srovnej JAN, L.: *Václav II.*, s. 116.

¹³⁷ JAN, L.: *Václav II.*, s. 116.

¹³⁸ NOVÝ, R.: *Organizace*; srovnej ŽEMLIČKA, J.: *Počátky*, s. 310-312.

¹³⁹ PEITHNER, J.: *Versuch*, mapa ke straně 215.

v jižní části Brodského rudního revíru ve stavu z poslední čtvrtiny 18. století, ale také o podrobnější sadu plánů Johanna Hönigera,¹⁴⁰ který provedl důkladné obhlédnutí a zmapování starých důlních děl se záměrem obnovy těžby na konci 19. století.¹⁴¹

4.3.1 Prostorová rekonstrukce míst těžby stříbra na Havlíčkobrodsku

Při postupu prostorové rekonstrukce míst těžby bude zřejmě nejvhodnější postupovat po menších částech – tedy podle pramenně známých hornických center, jak je zmiňuje Brodské privilegium z roku 1278.¹⁴² Ze severu se konkrétně jedná o Chotěboř, Bělou, Brod a Šlapanov. Při rekonstrukci míst těžby budu uvádět i zpracovatelské lokality. Jejich průzkum je totiž v poslední době nejsystematičtější a samotná přítomnost zpracovatelského areálu indikuje blízkou těžbu suroviny.

4.3.1.1 Chotěbořský obvod

Chotěbořský revír vznikl z výše jmenovaných lokalit až jako poslední. V listině z roku 1257, kde Smil z Lichtenburka věnuje třem cisterciáckým klášterům desetinu z výnosů dolů na jeho území, ještě Chotěboř mezi hornická centra počítána není.¹⁴³ Ani v první dochované písemné zmínce o Chotěboři z roku 1265 není zpráva o žádných stříbrných dolech.¹⁴⁴ To ale nutně nemusí znamenat, že by se tu v této době stříbro nikde v okolí netěžilo. Již zmiňovaná listina z roku 1257 se totiž zabývá i případnými budoucími doly. První písemná zmínka o stříbrných horách (a to spíše teoretická) pochází až z roku 1278 z již zmiňovaného brodského privilegia.¹⁴⁵

Jediný konkrétní písemný doklad o těžbě stříbra v okolí Chotěboře pochází až z roku 1303, kdy Jindřich a Rajmund z Lichtenburka věnují žďárskému klášteru mj. ves *Hainrichsdorf* (dnešní Počátky) s bývalým stříbrným dolem.¹⁴⁶ V listině je dále žďárský klášter ujištěn, že bude dostávat druhou desetinu z výnosu hor, které by se nově otevřely.

¹⁴⁰ SOkA Havlíčkův Brod, fond Sběrka map a plánů (oddíl hornické mapy), sign. MP IV, č. 1-10.

¹⁴¹ K osobnosti Johanna Hönigera viz ŠTĚPÁN, Václav: *Světoběžník*. Havlíčkobrodsko 13, 1997, s. 5-49.

¹⁴² CDB V.2, č. 873, s. 596-610.

¹⁴³ CDB V.1, č. 138, s. 222-223; zde je jmenován Brod, Bělá, Šlapanov a Přibyslav jako místa, kde se nachází stříbrné doly (*argentifondinis*).

¹⁴⁴ CDB V.1, č. 460, s. 680-681.

¹⁴⁵ CDB V.2, č. 873, s. 601.

¹⁴⁶ CDM V., č. 159, s. 167, 168; „(...) *et monte, in quo olim minere argenti defosse sunt*“.

Samotné umístění Počátek do chotěbořského rudního revíru je ovšem poněkud zavádějící. Počátky zřejmě náležely do horního obvodu Bělé.¹⁴⁷

Příliš nám nepomohou ani mapové prameny. Johann Höniger se zaměřoval zejména na oblast jižně od Brodu. Jediné, co na svých mapách zachytil, je nepřilíš mohutný obvalový tah západně od Počátek.¹⁴⁸ I z nezájmu důlního podnikatele o chotěbořský rudní revír můžeme soudit, že v okolí Chotěboře snad nebylo ani co mapovat, natož těžít. Jediné, co ještě připomíná těžbu stříbra, je název polní trati Stříbrný dolec, která se nachází severozápadně od dnešního chotěbořského náměstí. Velmi spekulativní je spojovat nález slitkového stříbra a brakteátů ze Lhůty u Chotěboře s těžbou stříbra, jak to učinil Jiří Sochr.¹⁴⁹

Závěrem tedy musíme konstatovat, že v Chotěbořském obvodu mohla probíhat od sedmdesátých let 13. století intenzivní prospektorská činnost.¹⁵⁰ Na tento fakt poukazuje zahrnutí Chotěboře do horních center z brodského privilegia z roku 1278. Kdyby se skutečně podařilo objevit naleziště rudy, které by bylo rentabilní, musel by nově otevíranou horu někdo vyměřit. Protože tato činnost byla v pravomoci městských přísežných (pro správu hor), dostala by se zřejmě místní již existující samospráva do konfliktu. Hory by totiž musel vyměřit někdo cizí – buď z Bělé nebo z Brodu, čemuž by se vznikající samospráva městečka jistě bránila. Začlenění Chotěboře do horních center zřejmě měla podobným konfliktům předejít. Pokud se vůbec někde přikročilo ke skutečným dobývacím pracím, nebyly příliš intenzivní.

¹⁴⁷ Vzdálenost Chotěboře a Počátek je zhruba čtyři a půl kilometru, Počátek a Bělé necelé čtyři. Dalším podpůrným argumentem je i fakt, že dnes spadají Počátky do farnosti Česká Bělá.

¹⁴⁸ SOkA Havlíčkův Brod, fond Sběrka map a plánů (oddíl hornické mapy), sign. MP IV, č. 4.

¹⁴⁹ SMRČEK, O.: *Chotěboř*, s. 18; o nálezu samotném zejm. PETRÝL, Josef: *Nález brakteátů a slitkového stříbra ve Lhůtě u Chotěboře*. Numismatický časopis československý 21, 1952, s. 138-151; stručně i NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, Emanuela: *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 1956, č. 1774, s. 83.

¹⁵⁰ Ovšem i „pouhá“ prospektorská činnost znamenala veliké investice a potřebu kvalifikovaných a velmi zkušených horníků. Jak poukázal Jiří Vosáhlo, na počátku většiny těžebních lokalit nestojí náhoda, ale cílená prospekce. Nejprve bylo nutné důkladně rekognoskovat terén. Hledaly se zejména výstupy rudních žil v erodovaných terénech či vývratech stromů, ale stříbrné rudy se hledaly i pomocí zkušebních rýží v potocích. Vůbec, z chuťových vlastností některých potoků se dalo poukázat na přítomnost stříbronosných rud. Zkušený horník byl schopný rozeznat vhodný terén i pomocí degenerativních změn okolní vegetace, či přímo vyhledat vhodnou lokalitu na základě výskytu některých druhů rostlin a hub. Exotermické vlastnosti některých ložisek se daly na povrchu rozeznat při slabém nánosu jinovatky (kdy z míst výskytu mizela rychleji, než z jejich okolí) či díky rychleji dorůstající trávě po sekání. Samozřejmostí byli i proutkaři, kteří se svými virgulemi bloumali krajinou. Toto vše ovšem představovalo pouze první fázi prospekce. V případě pozitivních indicií se používaly především kutací příkopy a mělké sondy – šachtice. Poté následovaly průzkumné práce, jejichž cílem bylo odkrytí takový rudní nálo, který by nálezci zajistil právo na vyměření nálezní míry a tím i na zahájení otvírky a dobývání příslušné části rudního ložiska. K ověřování lokalizovaných struktur se užívaly prakticky výlučně šachtice a štoly. Tyto průzkumné práce se technicky prakticky neliší od důlních děl pro dobývací účely. VOSÁHLO, Jiří: *Metody vyhledávání a průzkumu stříbrnorudných ložisek v rozmezí 13. až 18. století (se zřetelem k Jihlavskému rudnímu revíru)*. Stříbrná Jihlava, 1996, s. 29-44.

4.3.1.2 Bělský obvod

Již první písemná zmínka o Bělé z roku 1257 zmiňuje zdejší těžbu stříbra.¹⁵¹ Jako centrum horního podnikání je poté zmiňována v brodském privilegii z roku 1278.¹⁵² Johann Höniger zakreslil východně od Bělé dva obvalové tahy, které se rovnoběžně táhnou v délce sedmi až osmi kilometrů téměř severojižním směrem od Počátek až k Borovskému potoku.¹⁵³

Přestože se právě mezi Bělou a Počátkami v poloze Dvorsko mělo nacházet hutniště, hmatatelné stopy po zpracování stříbra přes provedenou prohlídku Pavlem Rousem zatím chybějí. Na vině je zřejmě rekultivace a regulace Bělského potoka, která případné stopy po bývalém hutništi nenávratně smazala. Za povšimnutí stojí i rýžování zlata bezprostředně v této oblasti, na které poukazují rýžovnické sejpy.¹⁵⁴

Prokázat můžeme i existenci lokálního hutniště, které se nachází na katastrálním území Macourov. Předpokládat zde můžeme jak těžbu, tak i zpracování stříbrné rudy. Strusku se zde ovšem podařilo objevit pouze v korytu Borovského potoka (která byla zřejmě vyplavená z druhotné pozice).¹⁵⁵

Hönigerovy mapy zachycují hutniště, které se nachází u severního okraje obce Simtany (k níž se váže první písemná zmínka k roku 1304),¹⁵⁶ na pravém břehu Simtanského potoka. Oblast se tedy nachází na hranici bělského a přibyslavského obvodu. Na protilehlé straně potoka ústila štola linií obvalů. Bohužel, po nedávném ohledání terénu můžeme konstatovat, že stopy po těžbě jsou dnes zcela zahlazeny. V okolí se našlo pouze pár kusů strusky, jejichž analýza prokázala zpracování stříbra. Tyto aktivity můžeme zřejmě přiřknout středověké těžbě a zpracování stříbra, nemůžeme ovšem vyloučit ani raně novověký horizont.¹⁵⁷

Podobné struskoviště nalezneme na levém břehu Sázavy na katastrálním území Pohled, poblíž jihozápadního okraje vesnice Simtany. Podobně jako v předchozím případě

¹⁵¹ CDB V.1, č. 138, s. 222-223.

¹⁵² CDB V.2, č. 873, s. 601.

¹⁵³ SOkA Havlíčkův Brod, fond Sběrka map a plánů (oddíl hornické mapy), sign. MP IV, č. 4.

¹⁵⁴ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*; srovnej též ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví*.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ RMB II, č. 2001, s. 865; v této listině prodává jistá Hildegunda, vdova po nám blíže neznámém horníku jménem Pan svůj dvůr a část vsi *Sibentannen* (dnešní Simtany) klášteru v Pohledu za 18 hřiven stříbra.

¹⁵⁷ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*.

se lokalita nachází na hranici bělského a přibyslavského obvodu. Bohužel pro tuto lokalitu nemáme žádné vodítko, které by pomohlo určit dobu, ve které zde těžba probíhala.¹⁵⁸

Asi čtyři kilometry východně od Bělé se nachází vesnice Železné Horky. Toto toponymum nás upozorňuje na fakt, že se v této oblasti netěžilo a nezpracovávalo pouze stříbro, ale zřejmě také železná ruda. V hutních střediscích se často kromě zpracování stříbrné rudy vyrábělo i železo. Tento fakt nám ostatně dokládají archeologické výzkumy z nedalekých lokalit Buchberg, Mittelberg a osídlení neznámého jména z okolí Termesiv, kde bylo prokázáno zpracování jak stříbrné, tak i železné rudy.¹⁵⁹

Můžeme tedy shrnout, že v okolí Bělé probíhala intenzivní prospektorská činnost zřejmě již v padesátých letech 13. století, která přerostla v dobývací práce zejména ve dvou pásech a v blízkosti Počátek. Těžbu stříbra zřejmě odráží i název lesa Na d'amách, který se u Bělé vyskytuje.¹⁶⁰ Další naleziště, která mohla náležet do bělského revíru byla exploatována poblíž dnešní vesnice Simtany, tedy na pravém břehu Sázavy v bezprostřední blízkosti Pohledu. Těžbu stříbra a prospektorské práce zde tedy můžeme očekávat (se slábnoucí intenzitou) ještě v první polovině 14. století.

4.3.1.3 Brodský obvod

Brodský horní obvod jistě představoval hlavní oblast těžby stříbrné rudy. V této oblasti se stříbro těžilo ještě v 17. století a prospektorská činnost zde byla vyvíjena ještě v padesátých letech 20. století. To na jednu stranu poukazuje na bohatství zdejších stříbronosných rud, na druhou stranu tento fakt zamlžuje časové určení, protože pozdější těžba většinou překryla původní díla. Proto není vždy snadné určit zda můžeme spojit danou lokalitu s dobýváním stříbra ve středověku či až v pozdějších etapách.¹⁶¹

Literatura k těžbě stříbra v brodském revíru je možná pro někoho překvapivě rozsáhlá. Problém je ovšem v její rozstříštenosti. Zásadní studii o hornictví a mincovnictví na Havlíčkobrodsku představuje článek Jaroslava Pošváře z roku 1959.¹⁶² Jedná se sice o poctivé zpracování problematiky, ale nevyhnulo se dílčím chybám (na které ještě v textu

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ MALÝ, K. – ROUS, P.: *Ověření*.

¹⁶⁰ DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 90.

¹⁶¹ Na to poukázal MALÝ, Karel: *Současný stav lokalit starého dolování v okolí Stříbrných Hor u Havlíčkova Brodu*. Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 11, 1998, s. 45-58.

¹⁶² POŠVÁŘ, J.: *O*; prakticky identická studie (bez části o mincování) byla vydána ještě v roce 1981, TÝŽ: *O stříbrných horách na Brodsku* (dále jen *O stříbrných horách*). Studie z dějin hornictví 11, 1981, s. 118-126.

poukážu). Jako jedinou ucelenou studii o problematice jí však dodnes citují četní autoři a automaticky přebírají i diskutovatelné části práce.¹⁶³ Pošvář si ovšem nevěděl příliš rady s přítomností Lichtenburků (resp. s jejich pozemkovým majetkem v místech těžby) a udělal z nich uzurpátory zeměpanských práv. Tento nepřesný výklad bohužel přežívá v literatuře dodnes.¹⁶⁴ V další části práce se pokusím ukázat, že problematika je daleko komplikovanější a tento výklad problému je zavádějící. V této části práce se ale zaměřuji na problém místa a času (resp. i objemu) těžby stříbra. V tomto směru je citovaná Pošvářova studie poněkud stručná. Podává sice ucelený pohled, ale nezachází do detailů.

Přesně opačnou cestou se ubírá Pavel Rous. Jako archeolog Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod se již delší dobu věnuje průzkumu míst těžby na Brodsku. Díky němu jsme dnes schopni lokalizovat mnoho zaniklých sídel a těžebních areálů, které jsou mnohdy jinými než archeologickými metodami prakticky neprozkoumatelné. Jeho práce jsou bohužel roztrženy do velkého množství víceméně stručných zpráv, vydávaných v různých odborných časopisech a sbornících. Tento fakt poněkud ztěžuje práci badatelům. Přestože se nedávno jeho dlouholetá práce dočkala ucelenější podoby, stále je potřeba jednotlivé práce dohledat a složit dohromady.¹⁶⁵

V zásadě všichni badatelé se shodují v tom, že hlavní oblast těžby se soustředila do prostoru jižně až jihovýchodně od Brodu. Věnujme tedy tomuto území prioritní pozornost. Již na plánu zhotoveného dle J. A. Peithnera z konce 18. století je zřejmé, že pozůstatky po dolování (zejména propadlé šachty) se koncentrují do dvou míst. Do okolí Svatého Kříže (vzdáleného čtyři a půl kilometrů jižně od centra Brodu) a do okolí Utína a Stříbrných Hor, které se nachází na levém, respektive pravém břehu Sázavy nacházející se necelých osm kilometrů východně od centra Brodu.¹⁶⁶

Podstatně podrobnější informace, i když o zhruba století mladší, podává soubor map Johanna Hönigera.¹⁶⁷ Celkový obraz zůstává stejný. Pozůstatky těžby stříbra jsou koncentrovány stále do dvou hlavních výše popsaných bodů.

Do prvního z nich, tedy okolí dnešního Svatého Kříže, můžeme lokalizovat zaniklou těžebně sídlištní aglomeraci **Mittelberg**. V této lokalitě můžeme nalézt i nejmarkantnější skupinu těžebních areálů a mimořádnou koncentraci strusky. Díky archeologickému průzkumu máme jasný důkaz i o existenci zaniklého osídlení v lokalitě u

¹⁶³ Např. JANÁČEK, J.: *Stříbro a ekonomika*; a další.

¹⁶⁴ Lichtenburky jako uzurpátory zeměpanských práv chápe zejména NOVÝ, Rostislav: *Organizace*.

¹⁶⁵ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*.

¹⁶⁶ PEITHNER, J.: *Versuch*, mapa ke straně 215.

¹⁶⁷ SOKA Havlíčkův Brod, fond Sběrka map a plánů (oddíl hornické mapy), sign. MP IV, č. 1-10.

osady Ovčín (katastrální území Suchá). Při průkopu vodovodního řadu a povrchovým sběrem se podařilo shromáždit soubor cca 2 100 zlomků keramiky s jasnou datací do let 1250-1350. Kromě zahloubených objektů a většího množství strusky byl objeven i přeslen a zlomek dřevěných hrábí (dost možná středověkých), které prokazují i jiné výrobní aktivity v tomto areálu. Potvrdila se i výroba železa. Dokonce bylo prokázáno i rýžování zlata na potoce mezi Suchou a Petrkovem.¹⁶⁸

Severně od zaniklého Mittelbergu v údolí potoka Žabinec se nachází dvě prokázaná centrální hutniště, která neměla přímou návaznost na známá místa těžby. Naopak jižněji od Mittelbergu se podle Hönigerových map nachází ještě jedno hutniště. Jeho existence ovšem dosud nebyla terénním průzkumem prokázána.¹⁶⁹

Do druhého hlavního bodu koncentrace pozůstatků těžby můžeme dnes lokalizovat hned tři zaniklá hornická sídliště – **Silberberg**, **Herliwinberg** a **Buchberg**. Buchberg již náleží do přibyslavského hornického obvodu, nepatří tedy do námi vymezeného prostoru. V blízkosti Buchbergu na levém břehu Sázavy se nachází i dvě veliká hutniště. Obdobné diskvalifikace z našeho zájmu se dočká i Silberberg – Stříbrné Hory. I toto hornické sídliště patřilo do přibyslavského obvodu. Především ale vzniklo až v raném novověku a souvisí s jediným dosud známým skutečným hornickým okrskem tohoto období, který je lokalizován do širšího okolí vesnice Šicendorf. Dobývání stříbra se zde sice předpokládá i ve středověku, nicméně raně novověký reliéf těžby setřel veškeré stopy po starší těžbě.¹⁷⁰ Časovou příslušnost Stříbrných Hor do raného novověku dokládá i dosud zjištěný soubor keramiky, který je datovatelný do průběhu 16.-18. století.¹⁷¹

Poslední zaniklé hornické sídliště, Herliwinberg (Erliwinberg), můžeme zařadit do středověkého horizontu těžby stříbra. Nalezený soubor zlomků keramiky je možné datovat rámcově do druhé poloviny 13. století s přesahem do první poloviny 14. století. Problémy nám ovšem činí odlišit středověký a raně novověký reliéf těžby stříbra. V raném novověku byla tato lokalita spojena se Silberbergem. Opět jí tedy musíme vyloučit z námi vymezeného území, protože příslušela k Přibyslavi.¹⁷²

Na území brodského obvodu nalézáme ještě jedno významné centrum zpracování stříbrné rudy. Bohužel, nejsme schopni dohledat jeho původní název. Na katastrálním

¹⁶⁸ ROUS, Pavel: *Nález středověké keramiky u osady Ovčín u Havlíčkova Brodu*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, 1995, s. 124-134, zde je soubor zlomků keramiky datován od poslední čtvrtiny 13. do první poloviny 14. století; srovnej také MALÝ, Karel – ROUS, Pavel: *Ověření; k rýžování zlata v oblasti Mittelbergu též ROUS, Pavel: Stříbrnorudné hornictví*.

¹⁶⁹ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ MALÝ, K. – ROUS, P.: *Ověření*.

¹⁷² Tamtéž.

území Termesiv byly v roce 1995 v souvislosti se zahloubením produktovodu nalezeny profily dvou zahloubených objektů, jeden i se zbytkem zdiva. V něm se mimo jiné našlo i železné kladivo, tři železné hřebíky, úlomky strusky a uhlíky. Patrně se jednalo o kovárnou. Mimo to se našly profily ústí zasypaných šachet, profily jam, z nichž jedna zřejmě vznikla jako zkušební horní výkop. Při povrchovém průzkumu ještě další fragmenty železných předmětů a kusy strusky. Ze 481 úlomků keramiky bylo možné místo nálezů datovat přibližně do sklonku 13. a do první poloviny 14. století. Podle geologického průzkumu zřejmě na této lokalitě bylo realizováno hlubinné dolování (na lesních parcelách č. 195, 199/1, 205 a 211 se dochovaly výrazné hornické stařiny – propadliny a odvaly). Není vyloučena ani doprovodná těžba železné rudy.¹⁷³

Podle informací Hönigerových map by se mělo nacházet jedno lokální hutniště na katastrálním území Michalovice, případně Kvasetice či Hurtova Lhota jihozápadně od Brodu se štolou v údolí Úsobského potoka. Bohužel, potok byl regulován, jeho dno vydlážděno a přilehlá louka uměle zarovnána, proto povrchový průzkum vyšel naprázdno.¹⁷⁴

Podobně negativně vyšel i průzkum poslední zpracovatelské lokality, kterou Johann Höniger situoval na pravý břeh Nohavického potoka do blízkého okolí samoty Pejchalův mlýn. Nejbližší známé těžební místo se nachází poněkud daleko od této hypotetické zpracovatelské lokality, od návrší Jámy do údolí Nohavického potoka. Toto hutniště se zřejmě ještě nacházelo v brodském obvodu, ale jeho časové zařazení je při současném stavu poznatků prakticky nemožné.¹⁷⁵

Zajímavě dopadlo i studium toponym s návazností na těžbu a zpracování stříbra pro užší Havlíčkobrodsko (tedy bezprostřední okolí Brodu). Z něj bylo možné učinit vcelku jasný závěr, že centrum někdejšího báňského okrsku se skutečně rozprostíralo na území jihovýchodně od Brodu. Nápadný výskyt takových toponym se nachází ve východní oblasti dřívější báňské oblasti.¹⁷⁶

¹⁷³ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*; srovnej ROUS, Pavel: *Středověké sídliště na k. ú. Termesivy, o. Havlíčkův Brod*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 22, 1996, s. 78-85.

¹⁷⁴ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ DAVID, J.: *Odras těžby a zpracování rud*.

4.3.1.4 Šlapanovský obvod

Šlapanov představuje poslední centrum těžby stříbra na Brodsku. Tvar šlapanovského obvodu byl zřejmě protažený podle řeky Šlapanky a Zlatého potoka o celkové délce zhruba osm kilometrů. Svou severní částí se vklíňoval mezi Brodský a Příbyslavský báňský revír. Byl tedy tvořen Kamennou, Smilovem, Květnovem (?), Vysokou, Kněžskou a zřejmě i Dlouhou Vsí a Bartoušovem. Nejdůležitější osou těžby představovala tzv. Šlapanovská žíla, táhnoucí se zhruba v severojižním směru severně od Šlapanova podél levého břehu Šlapanky.¹⁷⁷

Nejvíce terénních pozůstatků po těžbě se ve šlapanovském báňském obvodu nachází zřejmě jižně od dnešního Bartošova v zalesněné poloze v Perkajzlu (původně *Beim Berghäusel* – tedy U hornických domků). Nalezené zlomky keramiky jsou v této oblasti datovatelné do druhé poloviny 13. století.¹⁷⁸

Jedno hutniště zachycené Hönigerem se nachází na katastrálním území Šlapanov, u levého břehu řeky Šlapanky, pod jihovýchodním úpatím návrší Vysoká a v místech vyústění Květnovského potoka, asi kilometr severně od centra Šlapanova. Terén se bohužel projevil jako nepřátelský k povrchovému sběru (znemožnila ho stavba železnice, regulace Květnovského potoka, zřízení střelnice a rekultivace přilehlé louky), přesto bylo nalezeno na výhozu potočního náplavu pár kusů strusky. Ty ovšem naznačují spíše železářský původ. Na protilehlé straně Šlapanky Höniger zaznamenal krátký obvalový tah. Další nálezy strusky prokázaly existenci další zpracovatelské lokality, která se nachází taktéž na levém břehu Šlapanky zhruba 700 metrů severněji od výše popsané lokality.¹⁷⁹

Dalším ze zpracovatelských míst lokalizovaných J. Hönigerem se dnes nachází na katastrálním území Mírovka, pod severním úpatím vrchu Vysoká. Povrchovým průzkumem se podařilo zjistit nenápadný výskyt strusky a devět zlomků redukční keramiky. Je pravděpodobné, že toto hutniště bylo zlikvidováno tokem Šlapanky.¹⁸⁰

Velice zajímavou kapitolu představuje místní tradice. Ta v několika různých variantách lokalizuje do lesa „stříbrňák“ stříbrný sloup, poustevnu a zaniklý zámek.¹⁸¹

¹⁷⁷ OBST, Petr – ROUS, Pavel: *Zaniklý hornický areál s tvrzí*.

¹⁷⁸ ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví*.

¹⁷⁹ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Např. existuje zachovaná pověst, že na úbočí vrchu Vysoká stával kdysi zámek, který vlastnil velmi bohatý rytíř. Byl natolik bohatý, že si nechal uprostřed sálu postavit stříbrný sloup. Měl také zbožnou ženu, která chodila za poustevníkem, který sídlil na malém ostrůvku blízkého rybníka. Jednou musel rytíř vyrazit

Zajímavější však je, že se skutečně v lese „stříbrňáku“ podařilo nalézt na ostrůvku v „poustevnickém rybníku“ relikv stavby mírně lichoběžníkovitého půdorysu o délce 14 a šířce osm (resp. šest) metrů.

Z nalezených tří zlomků keramiky bylo možno jen velmi hrubě uvažovat o jejich dataci do 13.-15. století. Z absence většího množství kamenů se dá usuzovat na dřevito-hlinitou konstrukci objektu. Protože se v širším okolí objektu nebyly našly stopy po osídlení, můžeme odhadovat jeho funkci jako středověký hornický (či spíše těžebně zpracovatelský) areál. Do něj pracovníci zřejmě docházeli z již existujících stabilních sídlišť. Není zcela zřejmé zda jediný zjištěný objekt v areálu plnil obrannou funkci (vodní tvrz), zda sloužil jako technologický objekt či skladiště a nebo zda byla jeho funkce kombinovaná, či zda se časem měnila.¹⁸²

V bezprostřední blízkosti tohoto areálu se našly i pozůstatky po těžbě stříbra. Ta se soustředila zejména na oblast Šlapanovské žíly. Těžba zde byla prováděna šachtami s předpokládanou maximální hloubkou několika desítek metrů. Šachty byly doplněny odvodňovací štolou. V jedné dochované části obvalového tahu byl nalezen poškozený kahanec a ještě jeden zlomek keramiky, které můžeme datovat zhruba do první poloviny 14. století s možným přesahem před rok 1300.¹⁸³

Není to ovšem jediná opevněná poloha ve šlapanovském obvodu. U vesnice Kamenná byl odhalen hrádek s centrální kruhovou plošinou o průměru zhruba 21 metrů, který byl obklopen výrazným příkopem a valem. Centrální plocha postrádá stopy po stavební konstrukci či pozdější destrukci. Původní název této fortifikace zřejmě byl *Am Bergstadel* (zhruba ve smyslu „Na hornickém skladu“).¹⁸⁴

Výše popsanou situaci zcela potvrzuje i Peithnerova mapa.¹⁸⁵ Ta ovšem zachycuje i další lokality jižně od Šlapanova. Tato mapa bohužel v podrobnostech není zcela přesná, ale přesto se dá bezpečně určit, že pozůstatky po těžbě stříbra jsou koncentrovány do bezprostředního okolí dnešní vsi Kamenná a to po obou březích Zlatého potoka. Tím se už dostávala do blízkosti hranic Jihlavského obvodu.¹⁸⁶

do války, ze které se již nevrátil. Jeho žena musela odolávat naléhání neodbytného nápadníka a útěchu stále častěji hledala u poustevníka. Až jednoho dne nápadníkovi došla trpělivost, vpadl do poustevny a oba ubil. Zámek zůstal opuštěný a postupně se sesul v trosky. ALTRICHTER, Anton: *Německé lidové pověsti z Havlíčkovobrodské*. In: Češi a Němci na Vysočině. Havlíčkův Brod 1998, s. 283-322, pověst č. 222.

¹⁸² OBST, P. – ROUS, P.: *Zaniklý hornický areál s tvrzí*.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví*.

¹⁸⁵ PEITHNER, J.: *Versuch*, s. 215.

¹⁸⁶ JAROŠ, Zdeněk: *Několik poznámek*.

O Šlapanovském obvodu tedy můžeme bezpečně tvrdit, že již ve druhé polovině padesátých let 13. století zde probíhala intenzivní těžba stříbra, které zde bylo (alespoň částečně) i zpracovááno. Těžba se prokazatelně soustředila na okolí tzv. šlapanovské žíly, která se táhne severojižním směrem podél levého břehu Šlapanky severně od Šlapanova. V této lokalitě se podařilo nalézt i dodnes existující pozůstatky těžby včetně jedné štoly a dvou opevněných areálů s dosud ne zcela zřejmou funkcí. Po vyčerpání tohoto ložiska význam těžebního obvodu rychle upadl. Stát se tak mohlo ještě na konci 13. století.

Zajímavé je konfrontovat informace získané terénním průzkumem se zachovaným pramenným materiálem. Pro 13. století se bohužel dochovalo jen minimum písemných pramenů, které zachycují místa těžby. Šťastně se dochovala listina z 25. října 1258, která byla vydaná přímo ve Šlapanově.¹⁸⁷ V této listině mincmistr Jindřich Pták proklamuje, že mincmistr Eberhard před ním prohlásil, že Theodoriku Freiberskému a Gernotu Černému propůjčil dědičnou štolu řečenou freiberskou (podle Theodorika) a ještě jednu štolu, zvanou hlubší. Získali tak právo na tyto doly: Jegerberg (*Jegerberch*), Uberschar, Hartwigsberg (*Hertwigesberch*), Breitbartsberg (*Breithartesberch*), Schlüberberg (*Scubelerberch*), Helmerischberg (*Helmerichesberch*), Buchberg starší a mladší (*Buchberch iuvenis et Buchberch antiquus*), Lettenberg (*Lettenberch*), Klopferberg (*Clophurberch*), Hochhalde (*Hohalde*), Haberberg (*Haberberch*) s neobděláným polem, které k těmto horám přináleží a které se rozprostírá až k cestě táhnoucí se při hospodě již řečeného Theodorika směrem k vesnici Utín (*villam Ottonis*) a k tomu Konrádovu štolu (*stollonem Cunradi*) s dolem Gottesberg (*Gotesgabe*).¹⁸⁸

Lokalizovat tyto doly dnes je velmi obtížné. Hartwigsberg a Breitbartsberg dostaly své názvy zřejmě podle těžařů, Lettenberg patrně poukazuje na jílovitou půdu. Jedinou lokalitu, kterou jsme schopni z tohoto výčtu přesvědčivě lokalizovat je Buchberg. Jedná se o zaniklé hornické sídliště, které ovšem náleželo do přibyslavského obvodu. Nacházelo se na levém břehu Sázavy v blízkosti Utína. Z této indicie by se snad dalo uvažovat o umístění všech těchto dolů do širšího okolí Buchbergu. Pokud nic jiného, alespoň nám tento výčet podává zřetelný důkaz o aktivitě těžby stříbra již v padesátých letech 13. století.

¹⁸⁷ CDB V.1, č. 167, s. 266-268.

¹⁸⁸ Srovnej POŠVÁŘ, J.: *O stříbrných horách*.

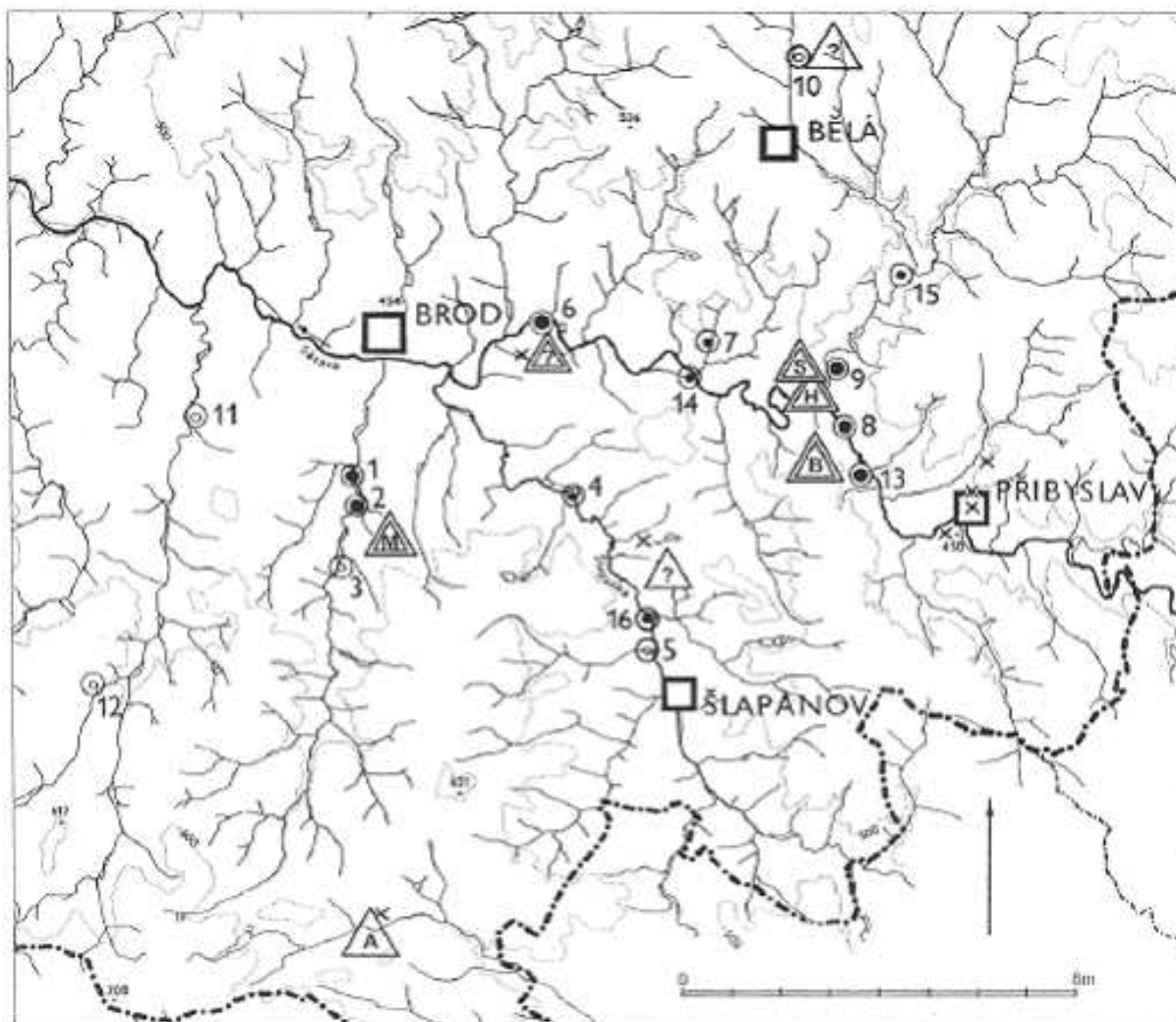
Závěrem tedy můžeme shrnout dosavadní poznatky o těžbě stříbra následovně. Na Brodsku prokazatelně probíhala těžba stříbra nejpozději ve druhé polovině padesátých let 13. století. Pravděpodobně započala již kolem poloviny tohoto století, proto zde můžeme prospektorskou činnost očekávat již v průběhu čtyřicátých let 13. století. Dobývací práce se soustředily především do Brodského obvodu a to zejména na jih (Mittelberg) a východ (neznáme zaniklé hornické sídlo u Termesiv). Velmi aktivní oblast těžby pak představovala západní část přibyslavského obvodu podél řeky Sázavy. Významný byl i šlapanovský obvod, ve kterém se hlavní dobývací práce uskutečňovaly severně od města po proudu Šlapanky. Ve středověku se v menší míře mohlo stříbro těžit i na jih od Šlapanova. Bělský obvod byl ve srovnání s předešlými chudší. Dobývací práce se soustředily především do jihojihozápadního okraje obvodu u řeky Sázavy. Tato oblast se ovšem nacházela na rozhraní přibyslavského, brodského a bělského obvodu, proto správní příslušnost k Bělé není zcela jistá. Jistě se stříbro dobývalo v omezené míře v oblasti severně od Bělé, kdy se dostávalo do sousedství chotěbořského obvodu. Chotěbořský obvod, zdá se, byl spíše správní alternativou než reálným centrem skutečných dobývacích prací. Jediné místo v blízkosti Chotěboře, kde prokazatelně probíhala dobývací činnost jsou dnešní Počátky, které spíše náležely do bělského obvodu. Protože se mi nepodařilo zjistit jiné místo těžby v tomto obvodu, musíme konstatovat, že zde probíhala pouze intenzivní prospektorská činnost a to nejpozději od sedmdesátých let 13. století.

Co se časového rozvrstvení týče, podle písemných i archeologických pramenů je zřejmé, že těžba v regionu kulminovala kolem třetí čtvrtiny 13. století, možná i o pár let dříve. Již na samém počátku 14. století nacházíme množící se zprávy o vyčerpaných dolech a dochované archeologické prameny taktéž nepřekročují horizont poloviny 14. století. Dosud zjištěný raně novověký profil těžby se koncentruje zatím pouze do oblasti Stříbrných Hor.

Pokusit se být jen o dílčí odhad objemu těžby je při dnešním stavu znalostí prakticky nemožné. Zejména nám chybí jakékoliv písemné prameny, které by nám alespoň hrubý odhad umožňovaly. Rostislav Nový velmi hrubě odhadl výnos z urbury pro 13. století na pět až šest tisíc hřiven stříbra ročně.¹⁸⁹ To by činilo teoreticky roční výtěžek všech dolů v zemi 40-48 tisíc hřiven. Pokud, zcela hypoteticky a nepodloženě, budeme předpokládat, že na tomto množství se doly na Brodsku podílely třetinovým podílem, vyjde nám výnos brodských dolů na 13-16 tisíc hřiven stříbra ročně, tedy 3 250 - 4 000 kg

¹⁸⁹ Nový, R.: *Organizace*.

stříbra ročně. Ovšem, tento nepodložený, hypotetický podíl z hrubého odhadu nemůžeme brát jinak, než jako nadhozené číslo, které se snad trefilo alespoň do řádu. Přesněji bohužel objem těžby odhadnout zatím nemůžeme.

Zaniklé hutnické lokality na Havlíčkobrodsku: M – Mittelberg, ? – zaniklé hornické středisko neznámého názvu na katastrálním území Termesivy; S – Stříbrné Hory; H – Herliwinberg; B - Buchberg.¹⁹⁰

4.3.2 Organizace těžby na Brodsku a otázka urbury

Způsob organizace těžby na Brodsku zaměstnává již více generací historiků. Přesto tato otázka dodnes není důsledně zodpovězena. Problém je o to složitější, že má dvojí kořen. První kořen představuje obecná problematika vývoje regálních práv v průběhu 13. století. Tato otázka je dodnes otevřená. Druhý kořen problému tkví v soukromé podstatě

¹⁹⁰ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*.

vlastnictví půdy, pod kterou byl drahý kov ukryt. V případě Lichtenburků se jednalo o precedentní případ. Nikdy předtím se nestalo, aby bylo tak rozsáhlé nerostné bohatství ukryto pod zemí, která již nepatřila panovníkovi.¹⁹¹

Pokud se ovšem podíváme na toto téma skrze dobové prameny, uvidíme, že tento problém vůbec nemusel být tak vyhrocený, jak ho někteří historikové líčili.¹⁹² V nedávné době upozornil na nutnost revize vztahů mezi Lichtenburky a panovníkem Jiří Doležel.¹⁹³ Tato část práce sice nemůže v plné míře revidovat celou problematiku, ale doufám, že alespoň částečně se mi podaří tento úkol naplnit.

Hned první písemná zmínka o dobývání stříbra na Brodsku z 5. listopadu 1257¹⁹⁴ dostala nálepku „důkaz o uzurpaci zeměpanských práv“.¹⁹⁵ Rostislav Nový se zaměřil na fakt, že tato listina, ve které Smil z Lichtenburka věnuje jistou část výnosů z dolů na jeho území třem cisterciáckým klášterům, postrádá jakékoliv povolení zeměpanských orgánů. Tedy, že Smil z Lichtenburka přistupuje k těžbě ze stejné pozice, jako panovník sám.¹⁹⁶ Z listiny ovšem není zcela zřejmé, jakou část to vlastně Smil z Lichtenburka zmiňovaným klášterům věnuje. V ní se píše pouze to, že jim věnuje desetinu všech důchodů a výnosů,¹⁹⁷ které z dolů v Brodě, Bělé, Šlapanově a Přibyslavi obdrží pan Smil či v budoucnosti jeho dědicové. Z absence zeměpanských úředníků na této listině nemusíme hned uvažovat o uzurpaci regálních práv. Pan Smil totiž věnuje část svých výnosů, nikoliv část z celkového množství vytěženého kovu. Fakt, že na listině nefiguruje královi úředníci můžeme vyložit prostě tak, že pan Smil věnuje část toho, co mu právem náleží, na co má legální nárok a co tito úředníci nezpochybňují. Jejich přítomnost by naopak byla zcela nadbytečná a jistě i nežádoucí v případě, že se jedná o soukromě právní transakci. Jediné, co není z této listiny zcela zřejmé je to, na jakou část z výnosu stříbrných dolů na svém území měl pan Smil legální nárok. Právě tato otázka je klíčová.

Odpověď na ní částečně poodhaluje již dříve citovaná listina z 25. října 1258.¹⁹⁸ V této listině mincmistr Jindřich Pták potvrzuje předchozí rozhodnutí mincmistra Eberharda o příslušnosti několika dolů Theoderiku (Dětřichu) Freiberskému. Ten je přitom

¹⁹¹ Zde by se dalo upozornit na případ Slavníkovců a stříbrného bohatství pod Malínem. Tato epizoda je ale časově příliš vzdálená a situace příliš odlišná na to, aby mělo vůbec smysl o této analogii uvažovat.

¹⁹² Např. J. V. Šimák uváděl, že výnos stříbrných hor „(...) učinil z pánů (tj. Lichtenburků, pozn. T. S.) načas nejbohatší rod český a nejtědřejší dobrodince církve“, přitom ovšem připouští, že v otázkách rozdělení výnosu z dolů zatím není jasno. ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1207.

¹⁹³ DOLEŽEL, Jiří: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžář Henning řečený Schutwein*.

¹⁹⁴ CDB V.1, č. 138, s. 222-223.

¹⁹⁵ NOVÝ, R.: *Organizace*.

¹⁹⁶ Rozbor této donace v širších souvislostech viz Exkurz.

¹⁹⁷ Tedy: *decimam omnium reddituum et proventuum*; CDB V.1, č. 138, s. 223.

¹⁹⁸ CDB V.1, č. 167, s. 266-268.

povinen poskytnout králi, panu Smilovi a příslušným měšťanům lány, které jim podle práva náleží.¹⁹⁹ Tento fakt byl až donedávna v literatuře důsledně obcházen.²⁰⁰ Přitom tato listina vydaná mincmistrem (tedy zeměpanským úředníkem) jednak potvrzuje přítomnost zeměpanských úředníků na území Lichtenburků a jednak přiznává panu Smilovi legální nárok na část výnosů z dolů na jeho území. Přestože ani zde se nedozvídáme, jak má být tato část veliká, dává nám tušit, že je to přibližně stejný podíl, jaký má z těžby panovník a horní města.

Tento stav jen potvrzuje panovnická listina, která byla vydaná 9. ledna 1261 přímo v Brodě.²⁰¹ Zde král osvobozuje dvě štolý výše jmenovaného Dětricha Freiberského od jakékoliv pravomoci horenských a mincovních úřadů pro Moravu při zachování stávajících práv krále a pana Smila. Přítomnost panovníka v poddanském městě je sama o sobě přinejmenším neobvyklá. Rostislav Nový za ní viděl snahu Přemysla o odstranění uzurpace zeměpanských práv. Situace ovšem působí daleko méně konspirativně, pokud si uvědomíme, že Brod byl nejen po Jihlavě nejdůležitějším horním centrem, ale že se v něm nacházela i jedna z nejdůležitějších mincoven v zemi.²⁰² Brod měl být zároveň i těžištem zájmu mincmistrovského konsorcia pro Čechy.²⁰³ Protože právě do počátku šedesátých let 13. století spadá snaha Přemysla Otakara II. o reformu české měny,²⁰⁴ účel příjezdu panovníka do nejdůležitějšího centra těžby i mincování v Čechách se zdá být zcela zřejmý.

¹⁹⁹ Tedy přináleží mu jmenované doly *sub hac forma, quod sibi cum omnibus laneis domini regis, domini Zmilonis et civium omni iure iuste proprietatis debeant subservire*. CDB V.1, č. 167, s. 267.

²⁰⁰ V nedávné době tento fakt správně konstatoval až Libor Jan. Pouze si nejsem jist jeho výkladem toho, že příslušné lány pro měšťany se týkají pouze Brodu. Podle mého názoru náležel tento měšťanský lán tomu hornímu středisku, v jehož obvodě se zrovna příslušný důl nacházel. V této době již známe rozdělení oblasti mezi Brod, Bělou, Šlapanov a Příbyslav (která již náležela do majetku Smilova bratra Častolova – Čeňka). JAN, L.: *Václav II.*, s. 101-102.

²⁰¹ CDB V.2, č. 252, s. 384-385.

²⁰² V kontrastu s předpokládaným významem zdejší mincovny stojí počet pramenů, které nás o ní informují. Dokonce ještě na počátku 20. století probíhala diskuze, zda vůbec bylo v Brodě mincováno. V roce 1917 se Emanuel Leminger o možnosti existence mincovny v Brodě vyjadřoval velmi opatrně a spíše negativně. LEMINGER, Emanuel: *Bylo-li v Německém Brodě mincováno*. Zprávy městského muzea v Německém Brodě 1917, s. 86-87. O existenci mincovny dnes není potřeba pochybovat. Už jen výskyt dvou pruběrů ve svědečné řadě listiny z roku 1281 je sám o sobě dost přesvědčivým argumentem (*Claricius examinador, Cristianus examinador*); RBM II, č. 1240, s. 536-537; srovnej DOLEŽEL, J.: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžář Henning řečený Schutwein*. Zde zejména v pozn. 16 odkazuje na další literaturu k této i jinak velmi zajímavé listině. Zcela jasně pak hovoří text jednoho formuláře, který určen dvěma neznámým adresátům a pronajímá se jím mince v českém království společně s urburou včetně mincovny v Brodě (*monetam nostram per regnum nostrum Bohemie, quibus hoc anno specialiter ferrum in Broda inclusimus ... cum urbora monetam*); RBM II, č. 2331, s. 1010-1011. O existenci mincovny v Brodě nejnověji i JAN, L.: *Václav II.*, s. 97-98.

²⁰³ JAN, L.: *Václav II.*, s. 102-103.

²⁰⁴ O měnové reformě Přemysla Otakara II. např. JANÁČEK, J.: *Stříbro a ekonomika*.

Jediná nová informace, která z listiny vyplývá, je existence kompetenčních sporů českých a moravských mincovních a horních orgánů na území Brodsko.²⁰⁵

Zcela jasně hovoří až privilegium Brodu z roku 1278. V paragrafu 67 se píše, že kdo nalezne novou horu, bude mu měřeno sedm lánů a k nim budou přiměřeny dva lány královské, dva lány panské a dva lány měšťanské.²⁰⁶ Vyjádřeno číselně, vlastníkům pozemků teoreticky patří v tomto případě $\frac{2}{13}$ výnosů z dolů, tedy necelá sedmina.²⁰⁷ Protože v úvodu tohoto privilegia je uvedeno, že tato práva město Brod užívalo již od dob pana Smila,²⁰⁸ můžeme předpokládat, že právě tuto část výnosu z dolů Lichtenburkové právem pobírali nejpozději od roku 1257. Nemohu tedy zcela souhlasit s Jiřím Vosáhlem, který tvrdí, že přiměřování panského lánu je poprvé zmíněno až roku 1278.²⁰⁹ S tímto podílem se počítalo již více než 20 let před vydáním tohoto privilegia, ale až zde bylo poprvé písemně přesně stanoveno.

S částí výnosů pro vlastníky půdy, na kterých se nacházely dobývací díla, se setkáváme i v dalších listinách. V listině z roku 1281 se výslovně hovoří o lánech královských, Smilových, panských a měšťanských.²¹⁰ Nejsem si zcela jistý, zda edice Sternberga a posléze i regist neobsahuje chybu a zda se v originále nehovoří o lánech pana Smila (tedy ne o lánech Smilových a panských). Tato záležitost si zasluhuje v budoucnu podrobnější studii. Jisté je, že v této době byl pan Smil již 12 let po smrti. Označení o Smilových lánech (tedy příslušného dílu zisku) zřejmě fungovalo vzhledem k tradici zakladatele rodu jako synonymum k panskému lánu. Jiný výklad (přichází do úvahy podíl stejnojmenného syna pana Smila atd.) se mi nezdá pravděpodobný.

Z pozdějších pramenů je zřejmé, že exploatace stříbra na Brodsku měla silně sestupnou tendenci.²¹¹ To samozřejmě ovlivnilo i zisky pozemkové vrchnosti, které upadaly úměrně s poklesem objemu těžby. Přesto je zřejmé, že právní nárok na tyto zisky

²⁰⁵ Viz zejména JAN, L.: *Václav II.*, s. 103.

²⁰⁶ CDB V.2, č. 873, s. 602; *Si quis invenerit novum montem, mensurentur sibi septem lanei et ex utraque parte mensurentur domino regi laneus, postea domino Heinrico et fratribus suis primo dictis, postea iuratis laneus unus sicut regi.*

²⁰⁷ Srovnej i VOSÁHLO, J.: *Metody vyhledávání.*

²⁰⁸ CDB V.2, č. 873, s. 596; (...) *quibus ex antiquo cecedente dilecto domino et patre nostro Zmilone (...).*

²⁰⁹ VOSÁHLO, J.: *Metody vyhledávání.*

²¹⁰ Tedy: *applicatis laneis regalibus, Zmilonis, dominorum ac civium*; RBM II, č. 1240, s. 536-537. *Applicatis laneis Regalibus. Zmilonis. Dominorum ac Civium*; STERNBERG, Kaspar: *Umriss einer Geschichte der böhmische Bergwerke. Erster Band, Zweite Abtheilung.* Prag 1837 (reprint z roku 1980), *Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke*, č. 41, s. 58.

²¹¹ Zajímavé je sledovat i změnu symboliky na městské pečeti Brodu. Zatímco první dochovaný typ městské pečeti, použitý v roce 1269 obsahuje první vyobrazení hornických kladívek – mlátku a želízka (viz podrobněji následující kapitola), z dalšího typu pečeti, poprvé doloženém v roce 1304 se již tyto nástroje neobjevují. SOCHR, Jiří: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu.* Sborník prací východočeských archivů 2, 1972, s. 13-31.

nikdy nezanikl a při transakcích i se zaniklými doly se s nimi stále počítalo, jak dokazuje např. listina z 22. ledna 1303.²¹²

Důvod, proč jsem se v kapitole o organizaci těžby na Brodsku primárně zaměřil na nárok Lichtenburků na podíl výnosu z dolů na jejich území je prostý. Ze všech mě známých pramenů je to jediný rozdíl, který odlišoval těžbu stříbra na Brodsku od těžby stříbra kdekoli jinde v tehdejší království, tedy zejména v Jihlavě.

Analogie s organizací těžby na Jihlavsku není nikterak náhodná a naopak je velmi přesná. Za tímto faktem stojí zejména osobnost mincmistra Eberharda. V klíčovém období vzniku horní správy u nás, v padesátých a šedesátých 13. století letech figuruje Eberhard jako horní podnikatel, královský úředník a jihlavský patricij. Bezpochyby se podílel na tvorbě Jihlavského práva. Eberhard se ovšem aktivně účastnil i horního podnikání na Brodsku. Není vůbec vyloučeno, že se účastnil i při lokaci samotného Brodu. Ve slavném Brodském privilegii je dokonce výslovně zmíněno pole starého Eberharda, které se nacházelo v bezprostřední blízkosti Brodu.²¹³ Na výjimečně dobré vztahy s Lichtenburky poukazuje i oslovení Eberharda jako kmotra v listině z 1. ledna 1259, kterou vydal Smil z Lichtenburka.²¹⁴ Fakt, že toto Brodské privilegium vykazuje jasnou závislost na Jihlavském je způsobeno právě působením mincmistra Eberharda. Je pravděpodobné, že bylo v praxi používáno dlouho před svou (dnes známou) kodifikací z roku 1278. Ladislav Jangl rozbořem jihlavských listin A i B a jejich porovnáním s Brodským privilegiem dokonce došel k závěru, že Brodské privilegium mohlo v této formě existovat i k polovině 13. století, což je opravdu možné.²¹⁵

Protože o organizaci těžby stříbra na Jihlavsku toho bylo napsáno již dost, nemá smysl, abych na tomto místě recykloval známou literaturu. Tuto kapitolu tedy můžeme uzavřít následovně. Organizace těžby stříbra na panství Lichtenburků probíhala velmi obdobně, jako na Jihlavsku. Zřejmě již velmi záhy po polovině 13. století se řídila i stejnými právními předpisy. Veškerá těžba stříbra i mincování v Brodě bylo pod dozorem zeměpanských úředníků, jejichž kontinuální přítomnost máme pramenně doloženou. Na správě hor se, podobně jako v Jihlavě, podílela i městská samospráva horních měst a městeček. Samotná těžba stříbra pak byla v rukou bohatých podnikatelů, kteří jsou vesměs

²¹² RBM II, č. 1948, s. 838.

²¹³ CDB V.2, č. 873, s. 602; *agri domini Eberhardi Antiqui*.

²¹⁴ CDB V.1, č. 175, s. 281; *dilectus compater noster Eberardus*. Jiří Hoffmann se domníval, že měl být kmotrem samotného pana Smila. HOFFMANN, F.: *Mincmistr Eberhard*. Daleko pravděpodobnější ale je názor Jana Urbana a Libora Jana, že byl kmotrem až jednoho (či více) z jeho synů. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 92; JAN, L.: *Václav II.*, s. 102.

²¹⁵ JANGL, Ladislav: *K otázce jihlavského privilegia a falšování listiny A*. In: Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd Společenských, 13. Jihlava 2002, s. 15-41.

v literatuře známí. Ojedinělé odlišnosti vyplývaly z kompetenčních sporů Českých a Moravských horenských a mincovních úředníků a ze soukromé povahy vlastnictví pozemků. Vlastníkům těchto pozemků, tedy Lichtenburkům, připadal z těžby stříbra na jejich území řádný a zcela legální podíl, který zřejmě po celou dobu probíhající těžby představoval teoreticky $\frac{2}{13}$ výnosů těchto dolů.²¹⁶ Spíše než o zisk se ovšem jednalo o jakési kompenzace pozemkovému majiteli. Ten byl povinen nejen umožnit horníkům těžbu kdekoli na svých statcích, ale dokonce pro ně musel zajistit dodávky dřeva a udržovat schůdné cesty.²¹⁷ Nikde jsem se nesetkal se snahou obrátit panovníka o jeho práva. Panovníkův podíl z těžby, urbura, nebyl nikdy zpochybněn a byl vždy ctěn a dodržován.²¹⁸

4.3.3 Otázka falešného mincování na hradě Ronovci

Předchozí výklad jsem uzavřel tvrzením, že Lichtenburkové ctili a dodržovali všechna zeměpanská práva, která se týkala těžby a mincování. V literatuře je ovšem známý fakt, že při amatérských výkopech na zřícenině hradu Ronovec byly nalezeny tři nezmincované mincovní střížky včetně kusu plechu, z kterého byly střížky vystřiženy.²¹⁹ Takto podaný důkaz nabízí těžko jiné vysvětlení, než že se jednalo o falešné mincování. Kdyby se prokázalo, že se jednalo o mincování ze 13. století, předchozí závěr by pozbyl platnosti. Dva střížky i kusy plechu jsou dodnes uloženy v muzeu v Dolní Krupé, kde je uložen i posudek numismatika – Zdenky Nemeškalové, který byl zhotoven na žádost Tomáše Durdíka v roce 1973.

Z popisu střížek, ale i z jejich reálné velikosti je zřejmé, že pokud se mělo jednat o falešné mincování, měly být falšovány drobné peníze, s největší pravděpodobností parvy

²¹⁶ Kořan obecně vyčíslil výnos z „panského lánu“ na $\frac{1}{32}$ z výnosu dolů. KOŘAN, J.: *Přehledné dějiny československého hornictví*, s. 80-81. Pro obecný charakter tohoto díla a časovou neurčitost nemůžeme tento Kořanův údaj ani verifikovat, ani použít na zisk Lichtenburků.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Typickou ukázkou životnosti mýtu o porušování zeměpanských práv ze strany Lichtenburků můžeme nalézt v zatím nejnovějším „kompendiu“ o dějinách Havlíčkova Brodu, kde se píše mimo jiné toto: „Smil z Lichtenburka, jeden z mocných feudálů své doby, byl významným oponentem královské moci. Jeho město, Smilův Brod, mělo být protiváhou královského města Jihlavy. Porušování regálu mělo za následek královy sankce. Přemysl Otakar II. nepovolil město ohradit hradbami a listem vydaným 4. června 1269 mu odňal výnosný sklad tržního zboží, který přeložil do Jihlavy.“. NOCAR, Pavel: *Havlíčkův Brod. Ohlédnutí za minulostí našeho města*. Havlíčkův Brod 2008, s. 7.

²¹⁹ ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV ČSAV V PRAZE: *Výzkumy v Čechách 1971*, Praha 1975, s. 14, zprávu podal Tomáš Durdík; srovnej též MALÝ, K. – ROUS, P.: *Ověření*.

grošů.²²⁰ Ryzost materiálu sice nebyla stanovena, ale popis „slitina obsahující též stříbro“²²¹ i reálná podoba těchto střížků dává tušit, že byla značně snižena. Z vlastností nalezených střížků je zřejmé, že se nemohlo jednat o falšování brakteátových ražeb 13. století. Nalezené střížky je zřejmě možné předběžně datovat až do průběhu 15. století. Ani tímto nálezem tedy pověst Lichtenburků nijak neutrpí.²²²

²²⁰ První střížek má průměr 12 mm a hmotnost 0,365 g, druhý má rozměry 12,7 X 11,3 mm a hmotnost 0,3404 g, třetí průměr 11,5 mm a hmotnost 0,220 g. NEMEŠKALOVÁ, Z.: *Určení mincí nalezených při archeologickém výzkumu*, opis z 20. srpna 1973. Strojopis uložen v muzeu v Dolní Krupě.

²²¹ Tamtéž.

²²² Zajímavé je sledovat i lokální pověsti. Samozřejmě by potřebovaly širší rozbor, ale jak se ukazuje, mnohé z nich mají reálný základ. K takovým patří i pověst vztahující se k Ronovci. Podle té zde měla kdysi nějaká žena nalézt truhlu plnou zlata a stříbra, která se ovšem propadla do země ještě předtím, než z ní mohl kdokoliv něco vzít. ALTRICHTER, Anton: *Německé lidové pověsti z Havlíčkobrodsko*, pověst č. 269. Samozřejmě nemá smysl uvažovat o plných truhlách, ale je velmi pravděpodobné, že dochovaný nález nezmincovaných střížků nemusel být ojedinělý a občasné nálezy zpeněžitelných kousků stříbra mohl být dost reálným základem vzniku této pověsti.

5 Města v sídelní struktuře Brodska ve 13. a na počátku 14. století

Města představovala v sídelní struktuře Brodska svébytný element, který vyžaduje samostatnou kapitolu. Než se pustím do dalšího výkladu, bylo by zřejmě dobré ujasnit si terminologii. Pokud se zabýváme městy, máme v námi vymezeném území na mysli Brod, Chotěboř, Bělou a Šlapanov. Z těchto měst by bylo správné jako opravdové město označit pouze Brod. Zbylé lokality raději jako městečka. Protože jsem se v pramenech nikde neseťkal s označením trhovářská ves pro žádnou lokalitu, nebudu nadále s tímto termínem operovat. Protože ale v zásadě funkce výše jmenovaných míst byla stejná, nebudu v dalším textu rozlišovat města a městečka. Budu-li o nich hovořit dohromady, budu je pro jednoduchost označovat jako města s vědomím existence výše jmenovaných souvislostí.

Před samotným zhodnocením významu a funkce měst v sídelní struktuře jejich okolí bude nutné podat na tomto místě výklad jejich izolovaných dějin. Tedy nejstarší dějiny jednotlivých měst. Ucelenějšího zpracování se totiž dočkaly pouze dějiny Brodu²²³ a jen velmi omezeně Chotěboře.²²⁴ Dějiny Bělé ani Šlapanova bohužel zatím nijak souborně zpracovány nebyly. Souborná zpracování nejstarších dějin Brodu a Chotěboře vychází z pera Jiřího Sochra již delší čas potřebují provést revizi (zvláště nejstarší dějiny Chotěboře, ke kterým na rozdíl od Brodu neexistují prakticky jiné materiály). Tato část budiž alespoň částečným vyrovnáním tohoto letitého dluhu.

5.1 Nejstarší dějiny Chotěboře

Důvod k revizi nejstarších dějin Chotěboře je vcelku prozaický. Nejsou dobře zpracovány. Počet badatelů, kteří se tímto problémem zabývali, stěží překračuje počet prstů na jedné ruce. Navíc, pro drtivou většinu z nich bylo toto téma pouze okrajové. Z odborného hlediska je nejstarší vědeckou prací popis politického okresu Chotěboř ze sklonku 19. století.²²⁵ Další odbornou prací je soupis památek v tehdejší politickém

²²³ Zejména se jedná o práce bývalého archiváře brodského archivu Jiřího Sochra. SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod; Týž: Havlíčkův Brod a staletí*; SOCHR, J. – SOCHROVÁ, M.: *Havlíčkův Brod a okolí*.

²²⁴ SMRČEK, O.: *Chotěboř*. Kapitulu o dějinách Chotěboře ve středověku zpracovával Jiří Sochr.

²²⁵ NEUDÖRFL, Josef Václav: *Politický okres Chotěbořský*. Čáslav 1892.

okresu Chotěboř.²²⁶ Cílem této práce ale bylo zmapovat zachovalé památky, nikoliv psát dějiny města. Z uměleckohistorického hlediska je práce jistě přínosná dodnes, z historického hlediska nejenže nepoužitelná, ale i silně zavádějící. Chotěboř nemohla uniknout zájmu J. V. Šimáka, vlastního zakladatele odborné regionální historie. Pár řádků věnoval dějinám města v pátém svazku Českých dějin.²²⁷

Druhá polovina 20. století přinesla více badatelského zájmu. Na obnovené Univerzitě Palackého v Olomouci vznikla ročníková práce o dějinách Chotěboře do roku 1526.²²⁸ Relativně dost prostoru bylo Chotěboři věnováno v Dějinách Žďáru nad Sázavou z padesátých let.²²⁹ O jediné ucelené monografii jsem se již zmínil.²³⁰ Zde jsou ovšem nejstarší dějiny města zpracovány velice nedbale. Jiřímu Sochrovi nemůžeme vytknout práci s archivními materiály, ale jinak se jedná nepříliš zdařilé historické dílo. Mimo standardní práce s prameny nevyužívá jiné metody (zejména historicko geografické). Zcela vypuštěny byly ze seznamu použité literatury i z poznámek zmiňované Dějiny Žďáru nad Sázavou a to i přes to, že některé informace z této práce autor nekriticky přejímá. Výzkum dějiny rodu Lichtenburků vedl i Jana Urbana k okrajovému zájmu o dějiny Chotěboře.²³¹ Nejnověji se za použití stávající literatury dotkl otázky nejstarších dějin Chotěboře i polský historik Marcin Pauk.²³² I z tohoto díla je ovšem patrné, že nejstarší dějiny města opravdu nejsou dobře zpracovány, což autora vedlo k mnoha nepřesnostem a zjednodušením.

5.1.1 Vznik sídla Chotěboř

Na otázku přesného data vzniku osady, ze které později vzniklo městečko a posléze i město Chotěboř, zřejmě nikdy nenalezneme zcela přesnou odpověď. Můžeme se ale pokusit vznik osady alespoň ohraničit. Jiří Sochr lakonicky uvedl, že kaple tu stála v první polovině 13. století a že Chotěboř byla dříve vesnicí.²³³ Svým tvrzením přejímá názor J. V. Šimáka z konce třicátých let 20. století, který kladl vznik Chotěboře jako pozdně slovanské

²²⁶ WIRTH, Z.: *Soupis*.

²²⁷ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5*.

²²⁸ DUŠÁTKOVÁ, Jana: *Dějiny Chotěboře do roku 1526*. Olomouc 1956. Nepublikovaná diplomová práce. Tato práce zejména velmi poctivě zpracovává výsledky starší odborné (i méně odborné) literatury. Dnes je zajímavá právě z tohoto hlediska. S potěšením můžeme totiž konstatovat, že za posledních 50 let udělalo středověké regionální bádání obrovský krok kupředu.

²²⁹ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*.

²³⁰ SMRČEK, O.: *Chotěboř*.

²³¹ URBAN, J.: *Lichtenburská država; nejnověji Týž: Lichtenburkové*.

²³² PAUK, Marcin Rafał: *Działalność fundacyjna możnowładstwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI-XII wiek)*. Kraków-Warszawa 2000.

²³³ SMRČEK, O.: *Chotěboř*, s. 17.

vsi nejpozději do počátku 13. století.²³⁴ Šimák svůj závěr opíral jednak o románské zbytky zdejšího kostela, ale také si všiml rozdělení pozemků podle katastrální mapy (zřejmě používal mapy stabilního katastru z roku 1838), které ještě není důsledně rozděleno do traťových plužin.

Není to však nejstarší úvaha. Ještě v roce 1906 psal Zdeněk Wirth toto: „O původu města není zpráv. V 11. století uvádí se Chotěboř v dekanátu Německobrodském, v 12. století i fara Chotěbořská se jmenuje.“²³⁵ Tyto informace jsou naprosto zavádějící. Chotěboř opravdu v 11. století vzniknout nemohla, natož aby se o ní zachovaly písemné zmínky. Kvůli absenci poznámkového aparátu bohužel není zřejmé, odkud autor čerpal informace.

Nejstarší písemná památka, která potvrzuje sporadické osídlení libického újezdu pochází z roku 1148.²³⁶ Jedná se o potvrzení darování tohoto újezdu (*circuitum de Lubac*) olomouckému biskupství. Přesně vymezit toto území dnes není možné. Jednalo se o zalesněnou oblast mezi čáslavským a brněnským krajem, kterým procházela hranice mezi Čechami a Moravou. O tomto újezdu se ještě dozvídáme, že zde žili lidé, kteří se nazývali „stráž“ (*ztras*). Byli to lidé, jejichž povinností bylo hlídat zdejší cestu. Za tuto službu byli osvobozeni od všech ostatních povinností. Tato stráž nesměla ničit les, který sloužil jako přirozená pevnost. V případě ohrožení měli za úkol vytvářet přeseky, tedy pomocí pokácených stromů zahradit cestu.²³⁷ U těchto lidí zřejmě nemůžeme očekávat kompletní závislost jejich stravy na masu z lovu zvěře a chovu dobytka, jak to předpokládal Metoděj Zemek.²³⁸ I zde můžeme předpokládat existenci nějaké formy zemědělství a tedy i jistého umělého prosvětlení původního pralesa. O těchto lidech ani o jejich sídlech dnes bohužel nemáme žádné jiné informace a nemáme ani žádné pojítko mezi touto „stráží“ a Chotěboří.²³⁹

Nejstarší písemná zmínka o Chotěboři pochází z roku 1265.²⁴⁰ Jedná se o listinu z konce roku 1265, ve které stárnoucí Smil z Lichtenburka (v té době mu mohlo být kolem

²³⁴ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1213, 1214.

²³⁵ WIRTH, Z.: *Soupis*, s. 24.

²³⁶ CDB I., č. 158, s. 163-165.

²³⁷ Obecně k vojenským otázkám sice zastaralá, ale dodnes nepřekonaná publikace: CHOC, Pavel: *S mečem i štítem*. Praha 1967.

²³⁸ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru I*, s. 17.

²³⁹ K Libickému újezdu zejm. SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské hranice*. Více zejména ke vztahu Libického újezdu k olomouckému biskupství HRABOVÁ, L.: *Ekonomika feudální državy*, s. 25-27 a jinde.

²⁴⁰ CDB V.1, č. 460, s. 680-681; CDM III, č. 375, s. 377-378. Marcin Pauk podal velmi zjednodušenou interpretaci této listiny, tvrdí, že Smil daroval kapli ve vsi Chotěboř. Zatímco o kapli bychom mohli uvažovat (přesto že stavební zbytky spíše poukazují na kostel), o vsi v této listině není nikde zmínka. PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 126.

45 let)²⁴¹ daruje nedávno založenému cisterciáckému klášteru ve Žďáru (nad Sázavou) kostel²⁴² se všemi jeho přírůsky a desátkami z cla zde vybíraného.

Znamená to tedy, že v Chotěboři v této době bezpečně stál kostel a vybíralo se zde mýto, což vcelku přesvědčivě indikuje existenci mýtní stanice. Co můžeme říct o zdejších kostelech? Víme, že kostel stával v místech dnešního farního kostela sv. Jakuba Většího. Z původní stavby se však do dnešních dnů nezachovalo téměř nic. Pouze snad část severní stěny obdélné lodě a věže. Kostel několikrát utrpěl požáry a nakonec byl v 19. století minimálně třikrát významněji přestaven (v letech 1832, 1881 a hlavní přestavba proběhla v letech 1894-1895).²⁴³ Zachoval se však jeden (zřejmě) románský kamenický detail, jehož datace bohužel není zcela jednoznačná. Podle starších názorů se mohlo jednat o sloupovou hlavici z 12. století.²⁴⁴ Novější badatelé však tuto hlavici datují do druhé čtvrtiny 13. století.²⁴⁵

Patrocinium sv. Jakuba Většího (25. července) samo o sobě je jistým vodítkem k určení stáří kostela. Toto zasvěcení je typické zejména mezi lety 1150-1250. Má souvislost s rozmachem poutního místa Santiago de Compostella a stavbou Svatojakubského chrámu v Řezně (asi 1150-1193). Navíc je toto patrocinium oblíbené mezi cisterciáky.²⁴⁶ Výsledek této úvahy není zcela jednoznačný. Může se jednat o titul

²⁴¹ Téměř vyčerpávající genealogii nejstarších Lichtenburků podává URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 12-36; přehledný rodokmen tamtéž, s. 500-501.

²⁴² V listině je použit výraz *capella*. Středověký výraz *capella* má ovšem mnoho možných významů. Jindřich Šilhan se zabýval výkladem tohoto termínu a zjistil tři základní významové okruhy středověkého termínu *capella* (ŠILHAN, Jindřich: *Kaple a kaplan*. Archaeologia historica 6, Brno 1981, s. 248-251). Pro srovnání, Du Cange dokonce rozeznává 11 různých významů (FAVRE, Léopold (ed.): *Glossarium mediae et infimae latinitatis Conditum a Carolo du Fresne, domino Du Cange, auctum a monachis ordinis s. Benedicti, cum supplementis integris d. P. Carpenterii, Adelungii, aliorum, sui que digessit G.A.L. Henschel; sequuntur Glossarium gallicum, Tabulae, Indices auctorum et rerum, Dissertationes. Editio nova aucta pluribus verbis aliorum scriptorum*, T. II., Niort 1883, s. 115-118). Jindřich Šilhan vysvětluje v tomto konkrétním případě (který ve svém příspěvku uvádí) termín *capella* jako vyjádření obecně právní závislosti chotěbořského kostela ke Smilovi. Pro Smila je chotěbořský kostel *capella*, protože je „jeho“, ale pro ostatní je to prostě kostel. To potvrzují listiny mimo okruh Smilovi kanceláře, které používají termín *ecclesia*. Jedná se o listiny z 16. dubna 1267 (CDB V.2, č. 498, s. 42), z 13. května 1267 (CDB V.2, č. 506, s. 52; v CDM je tato listina vročena do roku 1268, CDM IV., č. 13, s. 15) a z 20. června 1323 (CDM VI., č. 228, s. 170). Označení kaple preferuje Jiří Sochr (SMRČEK, O.: *Chotěboř*, s. 17). Kolísavě používá termín *kaple* a *kostel* Marcin Pauk (PAUK, M.: *Dziatalność fundacyjna*, s. 126; na s. 128 již v souvislosti s listinou z r. 1323 používá termín *kostel*), ale také Tomáš Borovský (BOROVSKÝ, T.: *Základy klášterního života (prvních sto let žďárského kláštera)*. In: RŮŽIČKA, Stanislav (ed.): *Sedm a půl století. Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera*. Žďár nad Sázavou 2002, s. 55-65). V jiné souvislosti (a bez odkazu na Šilhanovu práci) upozornil Libor Jan na použití výrazu *capella* pro kostel, který měl zvýraznit vztah objektu k panovníkovi (jemuž tento kostel patřil). JAN, L.: *Václav II*, s. 88. Pro širší souvislosti této donace viz Exkurz.

²⁴³ O kostelu WIRTH, Z.: *Soupis*, s. 26-32.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 26, pozn. **; starší datování je zřejmě zaviněno faktem, že autor kladl vznik kostela již do 11. století proto i logicky musel posunout dataci nejstarších fragmentů. Na Soupisu památek je zcela zřejmě závislé i heslo Chotěboř v Uměleckých památkách Čech (POCHE, Emanuel (red.): *Umělecké památky Čech 1 (A/J)*. Praha 1977, s. 524-525), kde je také bez bližší specifikace tento kamenický detail kladen do 12. století.

²⁴⁵ MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha 1971, s. 133.

²⁴⁶ K otázce patrociníí BOHÁČ, Z.: *Patrocinia*.

vzniklý díky obecné popularitě tohoto svěťce. Potom bychom mohli vznik zdejšího kostela klášť již do druhé poloviny 12. století a do celé první poloviny 13. století

Druhá možnost je poněkud komplikovanější. Předpokládá propojení tohoto patrocina se žďárskými cisterciáky. Spojení žďárských cisterciáků a chotěbořského kostela nebylo nijak zvlášť pevné. Působení cisterciáků při chotěbořském kostele mělo pouze finančně správní charakter. Samotní mniši se nepodíleli na pastorační činnosti, protože zdejší fara nebyla inkorporována. Nemůžeme vyloučit, že při darování mohlo dojít ke změně titulu již existujícího kostela.

Působení žďárských cisterciáků při zdejším farním kostele osvětlují dvě listiny. Jedná se o potvrzení této donace pražským biskupem Janem III. z Dražic z 16. dubna 1267²⁴⁷ a posléze i dvě listiny kardinála Quida ze 13. května 1268.²⁴⁸ Z první listiny plyne, že klášťer může u kostela trvale držet dva až tři bratry. Veškeré příjmy z kostela dále plynou klášťeru. Zdejšímu faráři mají ale ponechat tolik, aby měl na dostatečné vyžití. Další dvě listiny situaci trochu zpřesňují. Explicitně se zde uvádí, že žďárští cisterciáci mají nad kostelem patronátní právo. Dále uvádí, že tři bratři, kteří mohou být neustále při tomto kostele, mohou spolu se zdejším farářem konat bohoslužby. Příjmy kostela opět plynou do Žďáru, vyjma nutné obživy pro zdejšího faráře.²⁴⁹

Právo pobytu bratřů při kostele zřejmě souvisí s vybíráním a kontrolou dávek plynoucích klášťeru z místního kostela a cla. Pastorační činnost nepotvrzuje ani právo bratřů podílet se na bohoslužbách. Takto vykonané bohoslužby měly pravděpodobně sloužit pouze k soukromým účelům sem vyslaných mnichů. Zřejmě se nejednalo ani o dočasné deponování bratřů, na které se v rozestavěném klášťere nedostalo místa. Jednak byl v této době konvent již dostavěn,²⁵⁰ a za druhé, počet členů klášťera se v této době pohyboval kolem 30. Tři bratři by tak ničemu „neulehčili“. Navíc, o trvalejším pobytu bratřů mimo klášťer by se Jindřich Řezbář zřejmě zmínil.

Listina z roku 1265 zmiňuje ještě vybírání mýta, což indikuje existenci mýtnice v Chotěboři a tedy i napojení na síť cest v širším regionu. Problematiku transportních možností jsem již řešil v předcházející kapitole. Na tomto místě jen velmi stručně shrňme, že Chotěboř se nacházela na transportně velmi výhodné lokalitě, která zřejmě determinovala její následný rozvoj. Tomu nasvědčuje i velmi atypické umístění města na

²⁴⁷ CDB V.2, č. 498, s. 42-43.

²⁴⁸ CDB V.2, č. 506, s. 52 a CDB V.2, č. 507, s. 53.

²⁴⁹ Poněkud neobvyklý jev, že darování patronátního práva chotěbořského kostela žďárským cisterciákům stvrzuje kardinál vysvětluje fakt, že tento klášťer byl (alespoň teoreticky) pod přímou papežskou ochranou.

²⁵⁰ LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – ZEMEK, Metoděj – PEŇÁZ, Petr (ed.): *Cronica domus Sarensis Maior et Minor*. Žďár nad Sázavou 2003 (dále jen CDSar), kap. 13, verše 710-712, 741-742, s. 60-63.

rozvodí bez žádné vodoteče protékající skrze sídlo. To značně znesnadňoval zásobování vodou a jistě brzdilo další rozvoj sídla.

Pro další zpřesnění datace vzniku osady musíme na čas opustit písemné prameny. Již jsem zmiňoval, že J. V. Šimák své závěry opíral mimo jiné i o tvar plužin. Při zkoumání plánu města z roku 1838²⁵¹ zjistíme, že silně převažuje traťový typ plužin. Jejich rozmístění však není zcela pravidelné a hlavně sporadicky můžeme nalézt i starší typ plužin. Zřejmě tedy můžeme vyloučit vznik osady lokací a můžeme souhlasit s konstatováním, že původní osada vznikla živelně, zřejmě ještě ve 12. století, případně na počátku století 13.

Jako další podpůrný pramen můžeme využít i samotné toponymum „Chotěboř“. Název pochází z osobního jména Chotěbor či Chotibor.²⁵² Tato informace sama o sobě nám však mnoho neřekne. Toponomastika ještě není ve stavu vysvětlit přesné mechanismy vzniku místních jmen v širším historickém kontextu. Není tedy schopná určit absolutní dataci vzniku toponym, ale je schopná vcelku přesně určit relativní dataci ve vztahu k okolním toponymům. Chotěboř má vzhledem k okolním sídlům značně netypickou koncovku. V kontextu okolního osídlení by se mělo jednat o *Chotěborov* či *Chotětín*. Z tohoto můžeme usuzovat, že vzhledem k okolnímu osídlení vznikla ve starší časové vrstvě. Jedinou slabinou této úvahy však je fakt, že zatím nejsme ve stavu absolutně datovat okolní osídlení.²⁵³

Co tedy nakonec můžeme říci o počátku Chotěboře jako osady? Jako krajní mezník vzniku stabilní osady jsme určili druhou polovinu 12. století (spíše snad poslední čtvrtinu tohoto století). Z důvodu velmi výhodné transportní polohy nemůžeme vyloučit existenci staršího osídlení přechodného, provizorního nebo speciálního typu. Datum nejpozdějšího vzniku osady je poněkud ožehavější problém. Zcela jistě osada vznikla před polovinou 13. století. Podle všech dostupných indicií bych položil jako druhý mezník 1. čtvrtinu 13. století. Výslednou dataci vzniku Chotěboře jako stabilní osady tedy můžeme vymezit lety 1175 – 1225.

²⁵¹ Národní archiv v Praze, fond Stabilní katastr, inv. č. 2115, sign. Ča85.

²⁵² PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, II.*, Praha 1949, s. 36; stejný výklad podává i LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, Rudolf: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje.* Havlíčkův Brod 2004, s. 107. K výkladu doplňují, že použitá přivlastňovací přípona je starobylá a vysvětlují i význam jména Chotěbor – chtivý boje. Jinak se v heslu Chotěboř nachází řada nepřesností i zcela zásadních omylů (roku 1278 městečko rozhodně nebylo povýšeno na královské); srovnej též DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 60-61.

²⁵³ Obecně k otázkám toponomastiky zejména ŠMILAUER, Vladimír: *Osídlení Čech ve světle místních jmen.* Praha 1960.

5.1.2 Transformace původní osady na sídlo městského charakteru

Vznik stabilního sídla Chotěboř se mi, doufám, podařilo určit v rámci daných možností vcelku přesně. Způsob a doba transformace Chotěboře na město ale představuje zcela jiný problém. Zatímco osada vznikla živelně, organicky, město muselo být ustanoveno „zhůry“. Pro městskou transformaci původního sídla se nabízí dva scénáře. V prvním možném případě byla lokalita Chotěboře shledána vhodnou pro město a nové město zde bylo lokováno. V druhém případě se osada přirozeně rozvíjela, narůstala v ní koncentrace trhu z popudu vnitřních potřeb okolních vesnic ale i díky vhodné transportní poloze, až byla uznána za město a obdařena městskými právy. Pro obě varianty se dají nalézt argumenty pro i proti. Ale neunáhlujeme se v rozhodnutí. Nejprve bude je potřeba zjistit, jak a kdy byla Chotěboř obdařena městskými právy. Ani na tuto otázku neexistuje jednoznačná odpověď. V zásadě se nabízí dvě alternativy, rok 1278 a rok 1331.

Zásadní pro nás je již několikrát zmiňovaná listina z 8. června 1278.²⁵⁴ Tento rozsáhlý dokument vydali synové Smila z Lichtenburka, jmenovitě Jindřich, Smil, Oldřich a Rajmund. V této době ještě drží bratři majetek svého otce v nedělu.²⁵⁵ To znamená, že se stále udržuje kompaktní rodová doména na Vysočině s centrem právě v Brodě. Samotná listina je velice zajímavá. Jednu zajímavost představuje složení přivěšených pečetí. Nachází se zde dvě. Jedna patří Jindřichovi z Lichtenburka²⁵⁶ a druhá jeho otci, Smilovi z Lichtenburka.²⁵⁷ Jistě stojí za úvahu, jak se na listinu dostala pečeť pana Smila, když byl v této době již devět let po smrti. V zásadě se nabízí dvě možnosti. Buď byla pečeť na tuto listinu druhotně přemístěna z jiné listiny, nebo byla na listinu zhotovena nová pečeť pečetidlem pana Smila, které zůstalo v kanceláři Lichtenburků. Zásadnější otázkou je, proč se tak stalo. Nejpravděpodobněji se tento nezvyklý úkaz dá vysvětlit tak, že vydavatelé listiny chtěli zdůraznit kontinuitu zde kodifikovaného práva z časů jejich otce. Celá tato situace by ale stála za podrobnější analýzu, na kterou se bohužel v této práci nedostává prostoru.

²⁵⁴ CDB V.2, č. 873, s. 596-604.

²⁵⁵ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 113-125; SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod a staletí*, s. 17-24.

²⁵⁶ CDB V.2, č. 873, s. 604; viz CDB 4, Sigilla 16.

²⁵⁷ Tamtéž, Sigilla 17/III; jedná se o poslední typ pečeti pana Smila. Obě pečeti viz také SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkův Brod, faksimile privilegia pro Brod z roku 1278.

Zřejmě není náhodou, že v době vydání listiny se Přemysl Otakar II. intenzivně připravoval na svou poslední bitvu, ke které došlo 26. srpna 1278. Tato listina se snad měla dočkat ještě nějakého královského potvrzení, ke kterému již nedošlo za života Přemysla.

V jednom článku se píše toto: „*Item, vsecky hory, kteréž v dědictvie našem a na zboží rytieřuov a jiných našich lidí nalezeny byly by, k tomu městu (tj. Brodu – pozn. T. S.) a našem měšťanuom příslušetí mají s mierú a všiem právem, kromě ve třech našich městech, to jest v Šlapanově, v Bělé a v Chotěboři, kterýmž vsecky hory nalezené v láních jich, kteréž jim sú měřeny, mierú i všiem právem příslušetí budú.*“²⁵⁸

Z toho tedy vyplývá, že z původně jednotného dominia se vyčleňují čtyři administrativní celky. Brod, Šlapanov, Bělá a Chotěboř. Je zřejmé, že toto rozčlenění si vyžádala pokročilá hornická aktivita v regionu. Neméně důležitý je fakt, že všechna tato místa jsou popsána jako „*civitas nostris*“, tedy „naše města“ (tedy města Lichtenburků). Přesto musíme být s použitím a překladu tohoto termínu velmi opatrní a zřejmě vhodnější by bylo použít výraz „městečka“. I tak se jedná o veliký posun. V roce 1265 Chotěboř ještě jako město (*civitas* či *oppidum*) označováno není. Mezi lety 1265 a 1278 zřejmě došlo k nějaké změně, o které nemáme písemné informace a která vedla k transformaci osady na město.²⁵⁹

Chotěboř byla sídlem na výhodném transportním místě. Nové nálezy stříbra v okolí Brodu zcela jistě zesílily tento dopravní ruch. Stál zde kostel a celnice, místo mělo (až na nadmořskou výšku a absenci přímého vodního zdroje) vcelku slušné předpoklady pro další rozvoj. Přesto ještě v roce 1265 jako město vnímáno není ani svým vlastníkem. Co se mohlo tak radikálně změnit za 13 let? Jedna výše naznačená varianta zní, že se v této době našlo stříbro i v okolí Chotěboře (nebo do oblasti Chotěboře postoupila prospektorská činnost). A tak se Chotěboř jako přirozené centrum blízkého okolí stala i přirozeným správním centrem nové horní oblasti. Zde pramení označení Chotěboře jako „města“, tedy spíše jako jednoho ze správních center lichtenburského stříbrnosného dominia. Města stejné kategorie, jako Bělá a Šlapanov. Zatímco posledně jmenované lokality jako města

²⁵⁸ CDB V.2, č. 873, s. 608. Český překlad z konce 15. stol. článku 59 městských práv Brodu z roku 1278. „*Item omnes montes, qui in hereditate nostra et in bonis militum et aliorum hominum nostrorum inventi fuerint, ad eandem civitatem et cives nostros pertineant cum mensura et iure totali preterquam in tribus civitatibus nostris, scilicet Slapans, Bela et Chotebors, ad quas omnes montes inventi in laneis ipsorum, quod vulgariter dicitur hueben, qui eis sunt mensurati, cum mensura et omni iure suo pertinebunt*“, CDB V.2, č. 873, s. 601. Originální znění článku 59.

²⁵⁹ Na problematice použití termínu *civitas* upozorňuje i Jiří Kejř. Ten v tomto případě poukazuje na nepřiměřené použití tohoto termínu a uvádí i jiné případy podobně zavádějícího označení. KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 92, zejm. pozn. 243.

nepřežily úpadek hornictví v regionu, Chotěboř ano. Druhá možnost je, že mezi lety 1265-1278 došlo k lokaci (vysazení) města.

Vznik Chotěboře jako města je velmi zajímavý problém. Jestli chceme ve 13. století o Chotěboři mluvit jako o městu, musíme si uvědomit, že se jedná o město velice netypické. Město, které vzniklo díky podnikatelským aktivitám jednoho panského rodu. Město bez „hmatatelných“ důkazů o existenci městských práv. Na druhou stranu je třeba zasadit Chotěboř do okolní krajiny. Do krajiny, která v této době zažívá radikální proměnu. Do dříve neproniknutelného lesa, který v této době rychle mizí a ve své původní podobě se již nikdy neobnoví.²⁶⁰ Do krajiny, kde množství cizinců hledá nové místo k životu, kam nespočet lidí mří za vidinou rychlého zisku. Do krajiny, kam se začíná obracet oko panovníka a jeho úředníků. Pokud vidíme Chotěboř v těchto souvislostech, uvědomíme si, že byla přirozeným centrem širšího okolí s funkční správou a transportní dostupností, postupně i přirozeným lokálním centrem obchodu a výroby. Tedy funkčním městem, lépe řečeno městečkem.

5.1.3 Otázka lokace Chotěboře

Na začátku jsem nahodil otázku, zda bylo město lokováno, či nikoliv. Pro lokaci jasně svědčí samotný tvar města. Náměstí má téměř pravidelný obdélníkový tvar a přiléhající ulice jasné geometrické rozvržení, které respektuje zhruba pravý úhel. Rozvržení náměstí zcela jasně plánované a vyměřené. Bohužel dnes nemůžeme určit, kdy bylo toto náměstí vyměřeno. Nejstarší architektonické památky na náměstí nemůžeme (ani fragmentárně) datovat před 16. století.

V této souvislosti je velmi zajímavé zmínit umístění kostela, tedy jediné architektonické památky Chotěboře, kterou můžeme spolehlivě datovat ještě do první poloviny 13. století. Kostel se nenalézá v rohu náměstí, jak bývá u vysazených měst obvyklé, ale až zhruba 200 metrů dále severněji. Samotná poloha kostela je velmi zajímavá, přímo strategická. Kostel se i dnes nachází na výrazné terénní ostrožně, která je dobře přístupná pouze z jihu, ale v bezprostřední blízkosti západně od hlavní komunikace, která má téměř severojižní směr. Na mapě stabilního katastru (ale i dnešní) ohraničuje tato průtahová komunikace a s ní prakticky rovnoběžná komunikace, která vychází z kostela

²⁶⁰ V případě Vysočiny se jednalo zejména o bukové porosty. ROUS, Pavel – OBST, Petr: *Zaniklé středověké osídlení v okolí Štoků*. In: *Češi a Němci na Vysočině*. Havlíčkův Brod 1998, s. 7-21. K otázce původní vegetace obecněji srovnej KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna*, s. 177.

směrem k dnešnímu náměstí prostor přibližně obdélníkového půdorysu, který můžeme pokládat za původní náves (náměstí?). Prostor je dnes zastavěný novou zástavbou, ale o jejím druhotném umístění nemůže být pochyb. Uvažovaný prostor zaniklé návsi (náměstí) zabírá plochu necelého hektaru (asi necelých 9 000 metrů čtverečních, ale nemůžeme vyloučit protáhlejší tvar směrem k dnešnímu náměstí a tedy i poněkud větší plochu), prostor dnešního náměstí pak více než hektar (necelých 11 000 metrů čtverečních). Předpokládaná původní náves (náměstí) je však narozdíl od dnešního náměstí svažité směrem k východu. Hlavním důvodem k přemístění náměstí byla zřejmě právě tato svažitost.²⁶¹

Díky tvaru města můžeme zcela jasně prohlásit, že Chotěboř prošla minimálně dvěma stavebními fázemi. V první fázi se náves či náměstí nacházelo na ose hlavní komunikace, která procházela jeho východní stranou. V severozápadním rohu tohoto prostoru se nachází na ostrožně kostel, který je dodnes přístupný pouze z tohoto původního náměstí. Z tvaru tohoto prostoru ani okolní zástavby nemohu bez podrobnější znalosti urbánního vývoje určit, zda byl tento prostor vyměřen, nebo zda vznikl živelně. Osobně se kloním k domněnce, že vznikl spíše živelně.

Druhá fáze představuje zcela jasně a velmi přesně vyměřený prostor dnešního náměstí, který k jižní části předpokládaného původního centra města plynule přiléhá. Kdy došlo k tomuto posunutí, to nevíme. Nemůžeme ale vyloučit, že se tomu stalo mnohem později, krajní hranici představuje až 16. století. Tvar města nám tedy nedovoluje určit, zda došlo k plánovitému vysazení města ještě ve 13., resp. na počátku 14. století, nebo až později.

5.1.4 Přeměna Chotěboře na královské městečko

Chotěboř v pravém slova smyslu nikdy nebyla hornickým centrem (viz předešlá kapitola o těžbě stříbra). Přesto i jí musel útlum těžby od konce 13. století poznamenat. Můžeme předpokládat, že v Chotěboři na konci 13. století vznikla relativně slušná řemeslnická základna. Sice se výroba a zpracování železa (a jistě i zpracování dřeva) pro potřeby dobývacích prací koncentrovala přímo do hornických středisek, okolní města se

²⁶¹ Zajímavé je, že na tento fakt upozornil již na konci třicátých let 20. století J. V. Šimák, ale žádný badatel jej zatím nijak nekomentoval. ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1214.

přesto musela vyrovnat se zvýšenou poptávkou po spotřebním zboží (soukenické, tkalcovské, kožedělné, potravinářské produkty atd.). Tato poptávka evidentně nebyla celá uspokojena dovozem, proto i bez existence přímých písemných pramenů můžeme předpokládat rozvoj těchto řemesel přímo ve městech. Pokud se podíváme na další osudy zejména Šlapanova, je zřejmé, že transformace Chotěboře z hornického centra na „obyčejné“ městečko byla úspěšnější, což plyne z odlišného charakteru obou sídel.

Od doby, kdy byla Chotěboř v roce 1278 poprvé označena jako město, se na celých 18 let vytrácí z písemných pramenů. V roce 1296 vydal míšeňský biskup listinu pro žďárský klášter právě v Chotěboři.²⁶² Chotěboř zde není nijak opsána (tedy *villa* či *civitas*, pouze uvedeno *datum Kothebor*). Další zmínka pochází z roku 1303.²⁶³ V této listině je mimo jiné potvrzena žďárským cisterciákům část výnosu celnice v Chotěboři (*in Kotiwors*), ale Chotěboř tu již jako město označována není. Chotěboř tu není označena ani jako vesnice, což ale stojí v opozici s výslovným označením *Hainrichsdorfu* (Počátek) jako vsi (*villa*). Další písemné zmínky o Chotěboři pochází až z roku 1323 ze dvou listin. První je z 20. června 1323, zde Smilův vnuk Jindřich potvrzuje žďárskému klášteru patronátní právo nad kostelem v Chotěboři.²⁶⁴ Ve druhé Jindřich potvrzuje listinu svého otce a strýce z roku 1303.²⁶⁵ V obou případech Chotěboř opět není uváděna ani jako město, ani jako vesnice, zatímco *Hainrichsdorf* (Počátky) jsou opět uváděny jako vesnice (*villa*).²⁶⁶

Definitivní odpověď na otázku nezpochybnitelného získání statutu města (městečka) Chotěboře přináší až listina Jana Lucemburského, který roku 1331 udělil Chotěboři jihlavské právo.²⁶⁷ Tento skok si zaslouží alespoň stručné uvedení. Jak se do hry dostává český král, když celou dobu jako majitele Chotěboře a okolí uvádíme Lichtenburky? Celé rozsáhlé území na Brodsku získal Smil z Lichtenburka. Po jeho smrti (1269) drží dominium v nedělu jeho synové (území je stále jednotné), zřejmě pod správou Smilova nejstaršího syna, Jindřicha. Tato kompaktní doména se skutečně dělí mezi zbylé bratry a jejich syny až po Jindřichově smrti (kolem roku 1296).²⁶⁸ Chotěboř s hradem Lichnicí získal Jindřichův mladší bratr, Oldřich. Potomci Smila z Lichtenburka nehodlali zůstat ve stínu svého slavného předka a aktivně se zapojovali do politického dění v království. Jenže se postupně téměř všichni členové rodu dostali do dluhů a začali

²⁶² CDM V, č. 41, s. 41-42; RBM II, č. 1708, s. 732.

²⁶³ CDM V., č. 159, s. 167, 168.

²⁶⁴ CDM VI., č. 228, s. 170.

²⁶⁵ RBM III., č. 897, s. 352.

²⁶⁶ Marcin Pauk i na tomto místě označuje Chotěboř za vesnici, což je, jak jsem ukázali, špatně zvolený termín. PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 128.

²⁶⁷ CIM IV.1, č. 36, s. 51; RBM IV., č. 2045, s. 799-800.

²⁶⁸ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 113-125; SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod a staletí*, s. 17-24.

prodávat své državy na Vysočině. Sérií složitých smluv, jejichž prostředníkem byl často i Jan Lucemburský se stává novým majitelem Brodu s čerstvě dostavěným hradem Lipnicí Jindřich z Lipé. Vcelku záhadným způsobem mění majitele i država Oldřicha z Lichtenburka. Není zcela jasné kdy, ale někdy mezi lety 1329 a 1331 se novým majitelem Chotěboře a hradu Lichnice stává samotný panovník Jan Lucemburský.²⁶⁹

Král Jan byl spíše proslavený opačným procesem ve vztahu k majetkům království, tedy prodeji a zástavami. Panovník ale projevil k nově nabytému majetku, zejména Chotěboři, nebyvalou péči. Již 2. srpna 1331 jí udělil jihlavské právo. Stalo se tak v bavorském Řezně. Jak a proč došlo k této události a proč zrovna v Bavorsku?

Odpověď budeme hledat na cestách s králem cizincem. Ten se opravdu během svého panování ve svém království příliš nezdržoval. Na konci května roku 1329 pobýval zhruba 15 dní v Praze. Počátkem června toho roku však předal správu země Jindřichovi z Lipé a vyrazil do ciziny. Střídavě se pohyboval v Porýní, Lucembursku, Francii, Bavorsku a alpských zemích, aby v zimě 1330/1331 vyrazil do Itálie hájit zájmy císaře Ludvíka Bavora bez jeho výslovného mandátu. Nutno podotknout, že vcelku úspěšně. Dokonce do Itálie povolal i svého mladého syna. Jenže jeho až přílišné úspěchy vzbudily v císaři podezření a hněv. Obratný politik Jan se však rozhodl spor mezi císařem uhasit dřív, než přeroste v nebezpečný požár a sám za Ludvíkem Bavorem koncem července 1331 vycestoval. A zde se nám již kruh uzavírá. Císař se v té době nacházel právě v Řezně. Protože jednání trvala dlouho (celých 22 dní) a Řezno je jen skok od českých hranic, četná poselství vyrazila za králem. Přeci jen, mimo své království byl již dva roky.²⁷⁰

Bezpečně víme, že k cestě domů ho lákalo zejména poselství Pražanů.²⁷¹ Spolu s tímto poselstvím mohla za svým pánem vycestovat i delegace z Chotěboře (i když pod pojmem delegace bychom měli očekávat spíše velice malou skupinku, pravděpodobně pouze písaře). Otázkou zůstává, proč se král rozhodl udělit Chotěboři městské právo. Je možné, že byl úspěšně přesvědčen o tom, že v okolí města se vbrzku naleznou nová naleziště stříbra, která ulehčí zadlužené královské pokladně. Navíc, Chotěboř se zřejmě nejpozději od roku 1278 jihlavským právem prakticky řídila. Více než o udělení nových privilegií se mohlo jednat o zlistinění stávajícího stavu. Bohužel neznáme celé pozadí této události, která souvisí i se vztahem krále a Jindřicha z Lipé.

²⁶⁹ K dělení lichtenburské državy zejména URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 134.

²⁷⁰ SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba. 1296-1349*. Praha 1994, s. 480-487.

²⁷¹ Tamtéž, s. 487.

Definitivním povýšení Chotěboře na královské město tak proběhlo 2. srpna 1331 v bavorském Řezně. V tomto privilegiu je Chotěboř označována termínem *opidum*. Tedy latinským výrazem pro město či spíše městečko. Tento výraz však stojí v opozici proti označení Jihlavy jako *civitas*, tedy město. Rokem 1331 se tedy Chotěboř dostává do rodiny královských městeček.²⁷²

5.2 Nejstarší dějiny Bělé

Nejstarší dějiny Bělé jsou ze všech městských center Brodska nejhůře uchopitelné. Postrádáme zejména písemné prameny, které by počátky Bělé osvětlily. Na druhou stranu, i z jejich absence můžeme na některé aspekty vývoje dnešního městysu poukázat.²⁷³

Dobu vzniku původní osady nemůžeme přesně určit. Vzhledem ke slovanskému původu toponyma Bělá můžeme na vznik osady vztáhnout analogii ostatních městských center na Brodsku. Velmi rámcově tedy můžeme vyslovit domněnku, že ke vzniku původní osady došlo kolem počátku 13. století.

Další osudy Bělé zcela zapadají do vývoje celého regionu ve druhé polovině 13. a na počátku 14. století. První známá písemná zmínka o Bělé pochází z vícekrát zmiňované listiny z 5. listopadu 1257.²⁷⁴ Není ovšem zcela zřejmé, zda již v této době probíhaly v bělském obvodu skutečné dobývací práce, nebo zda se zatím jednalo o prospekci. Jak jsem zmínil výše v kapitole o těžbě stříbra, bělský obvod nepředstavoval v tomto směru zásadní region. Podle existujících (resp. v minulosti zmapovaných) pozůstatků po těžbě stříbra je zřejmé, že dobývací práce nikdy nenabýly opravdu významnějších rozměrů. Tento fakt plně dokresluje zachovaná pramenná základna.

Další zmínka o Bělé z 25. října 1258 nás informuje o tom, že v Bělé již existoval farní kostel, ke kterému měl patronátní právo Smil z Lichtenburka. Správcem této farnosti byl jakýsi Jindřich.²⁷⁵ Z absence výskytu tohoto Jindřicha na dalších listinách můžeme

²⁷² CIM IV.1, č. 36, s. 51; RBM IV., č. 2045, s. 799-800.

²⁷³ Uceleněji, byť heslovitě a stručně, dějiny Bělé podává nově zejm. KUČA, K.: *Města a městečka, I. díl A-G*, s. 503-504.

²⁷⁴ CDB V.1, č. 138, s. 223.

²⁷⁵ CDB V.1, č. 167, s. 268. V listině je ve svědečné řadě uveden Jindřich z Bělé, kaplan pana Smila. K otázce kaple a kaplanů viz výše. Tento samý Jindřich se ještě vyskytuje jako svědek v potvrzení této listiny z 1. ledna 1259 (CDB V.1, č. 175, s. 281). Je ovšem dost možné, že známe i předchozího faráře v Bělé. Ve svědečných řadách listin pana Smila se pravidelně vyskytují jeho kaplani, jistě faráři ve Šlapanově, Bělé a jistý Jakub. První známí kaplani pana Smila z roku 1257 (CDB V.1, č. 138, s. 223) jsou Jindřich, Jakub a Valentýn. Jakub se vyskytuje pravidelně a snad ho můžeme ztotožnit s farářem v Pohledu, kterého známe z listiny ze 13. června 1265 (CDB V.1, č. 447, s. 661-662). Je dost dobře možné, že tento Jakub vykonával

usuzovat, že Jidřich zřejmě zemřel (či odešel), a kostel v Bělé zůstal na nějaký čas opuštěn. Ve dvou listinách z roku 1265 se opět vyskytují tři kaplani, Jakub, Jindřich a Zdislav.²⁷⁶ Protože Jakub se vyskytuje mezi svědky jako kaplan pravidelně stejně jako Jindřich, můžeme považovat Zdislava za nového faráře v Bělé. Zmínku o Bělé z roku 1278 jsme již výše několikrát rozebírali.

Dále se Bělá vyskytuje relativně hojně v pramenech z 1. poloviny 14. století. K roku 1303 jsme informováni o tom, že u Bělé roste hruška, která sloužila jako jakýsi rozcestník.²⁷⁷ O pět let později zastavuje Rajmund z Lichtenburka opatu sedleckému dvě vsi, z nichž jedna leží v obvodu Bělé (*Langendorf circa Belam*).²⁷⁸ Farář v Bělé je zmiňován ještě někdy v první čtvrtině 14. století (asi mezi lety 1308-1317)²⁷⁹ a konečně v roce 1322 se poloha vesnice Cibotín specifikuje blízkostí Bělé (*Seybotendorf, sitam prope Belam*).²⁸⁰

Jak je z těchto písemných pramenů zřejmé, útlum těžby v celém regionu neskončil pro Bělou podobně jako pro Šlapanově, tedy úpadkem městečka. Důvod je zřejmě vcelku prostý. Bělá, podobně jako Chotěboř, nepředstavovala ve své podstatě skutečné horní centrum. Stříbro se zde sice prokazatelně těžilo, ale v daleko menší míře, než tomu bylo v okolí Brodu či Šlapanova. Rozvoj Bělé ve druhé polovině 13. století spíše než do souvislosti s hornictvím můžeme klást do výrobních a obchodních potřeb celého regionu, které rozvoj hornictví bezesporu stimuloval. Samotný půdorys Bělé naznačuje poněkud živelný vznik a rozvoj městečka, který spíše respektoval aktuální urbanistické potřeby, než nějaký jasný plán lokátora.²⁸¹

skutečně funkci kaplana, tedy že zajišťoval soukromé bohoslužby pro pana Smila. Podle oslovení Jakuba v listině z roku 1269 (CDB V.2, č. 578, s. 160) jako *Iacobus sacerdos et procurator* se můžeme domnívat, že se jednalo o osobu Smilovi blízkou, která zřejmě zajišťovala i jiné funkce, než pouze duchovní. O výjimečném postavení Jakuba mezi „kaplany“ svědčí i fakt, že ve svědečných řadách stojí mezi nimi téměř vždy na prvním místě. Jindřich ze Šlapanova se od roku 1258 nesporně také pravidelně objevuje jako svědek. Není jisté, zda Jindřich jmenovaný v listině z roku 1257 je Jindřich ze Šlapanova či z Bělé (ještě nebyla potřeba oba rozlišit). Pavel Rous ztotožnil tohoto Jindřicha se Šlapanovem, což je jedna možnost (OBST, P. – ROUS, P.: *Zaniklý hornický areál s tvrzí na vrchu Vysoká u Šlapanova*). Poté by byl první známý farář v Bělé Valentin. Druhá možnost je, že Jindřich z roku 1257 je Jindřich z Bělé, potom by byl Valentin první známý farář ze Šlapanova. Ani jednu možnost nemůžeme vyloučit. Už nyní je zřejmé, že osobnosti Smilových kaplanů a jejich funkce by zasluhovala daleko více pozornosti, než tomu bylo dosud.

²⁷⁶ CDB V.1, č. 460, s. 681; CDB V.1, č. 461, s. 682.

²⁷⁷ RBM II, č. 1981, s. 852.

²⁷⁸ RBM II, č. 2166, s. 934.

²⁷⁹ RMB IV, č. 1951, s. 767.

²⁸⁰ RBM III, č. 820, s. 327.

²⁸¹ Srovnej KUČA, K.: *Města a městečka, I. díl A-G*, s. 503-504, kde je otištěna i mapa stabilního katastru z roku 1838. Tvar Bělé naznačuje, že na sever od městečka se rozkládala vesnice (zřejmě lánová), jejíž status s funkcí je dnes prakticky nemožné určit.

Bezesporu významnou funkci zastávala Bělá z pohledu duchovní správy. Na rozdíl od Šlapanova sice pro druhou polovinu 13. století nemáme písemně doloženou existenci kostela s farními funkcemi, ale na základě rozboru významu termínu *capella* a *capellanus* v lichtenburských listinách té doby jí můžeme vcelku bezpečně předpokládat. Nověji se díky datování některých architektonických detailů kostela sv. Bartoloměje posunula datace z dříve předpokládaného 14. století do poslední čtvrtiny 13. století.²⁸² Samotné patrocinium sv. Bartoloměje může být jistým vodítkem. Do širších sídelně historických souvislostí zcela zapadá výsledek bádání Zdeňka Boháče, který klade rozvoj obliby tohoto titulu zejména do první poloviny 13. století.²⁸³ Významnější rozvoj původní osady je proto vcelku přesvědčivě možné klást ještě krátce před polovinu 13. století.

5.3 Nejstarší dějiny Brodu

Nejstarší dějiny Brodu není potřeba tak podrobně rozebírat, jako dějiny Chotěboře. Kromě více monografií existují i další studie novějšího data, díky kterým není nutné nejstarší dějiny Brodu úplně revidovat jako v případě Chotěboře.

O dějinách původní slovanské osady (osad) nemáme přesnější informace. Na základě toponyma slovanského původu se obecně uvažuje o existenci staré osady při brodu přes řeku Sázavu. Tato osada je nejčastěji lokalizována do širšího okolí dnešního kostela sv. Vojtěcha.²⁸⁴ Díky torzovitým archeologickým nálezům, které lze datovat do druhé poloviny 12. století, je možné uvažovat o rozptýleném osídlení na území Brodu. Rozšíření osídlení v první polovině 13. století dokládají nálezy 600-700 metrů severovýchodně a 500 metrů jihovýchodně od kostela sv. Vojtěcha.²⁸⁵

Dnes vcelku není pochyb o tom, že město Brod bylo lokováno. Dokonce jsme schopni určit pravděpodobného lokátora. Byl jím Wernher Rybář (*Wernherus dictus Piscator*), který je poprvé doložen ve funkci rychtáře v Brodě (*iudex in Broda*) v listině

²⁸² Původně gotický kostel sv. Bartoloměje měl být postaven ve 14. století. POCHE, E. (red.): *Umělecké památky Čech 1*, s. 195. Nověji je ovšem datován svorník klenby presbyteria zhruba do poslední čtvrtiny 13. století. Na tomto svorníku je vytesán reliéfní symbolický portrét. ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví*.

²⁸³ BOHÁČ, Z.: *Patrocinia*. Z celkem 12 zjištěných patrociní sv. Bartoloměje bylo možné zařadit tři do druhé poloviny 12. století a devět do první poloviny 13. století.

²⁸⁴ Nejnověji DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelná svědkové minulosti*, s. 54. Vznik původní osady zde autoři kladou k roku 1200. Zlomky keramiky zajištěné v bezprostředním okolí kostela sv. Vojtěcha jsou vesměs datovatelné do let 1250-1350 s možným přesahem před polovinu 13. století. Přesto jasný důkaz o předlokační osadě neposkytují. ROUS, Pavel: *Nález středověké keramiky v okolí kostela sv. Vojtěcha v Havlíčkově Brodě*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 24, 1998, s. 148-154.

²⁸⁵ MACEK, L.: *První písemná zmínka o Havlíčkově Brodě*.

z 30. listopadu 1265.²⁸⁶ Jen o pár dní později, 2. prosince 1265, získává Wernher se svou manželkou Bohumilou (*Guotliebe*) od Smila z Lichtenburka dědičně ves Macourov s podmínkou vypravení jednoho ozbrojence v případě války.²⁸⁷ Tím se stal prakticky manem pana Smila. Samotná osobnost Wernhera je velmi zajímavá. Vyskytuje se ještě v mnoha listinách, naposledy zřejmě roku 1289, kdy mu Rajmund z Lichtenburka postupuje za jistý obnos peněz dědičně (z mužské i ženské strany) již dříve udělenou ves Macourov a zbavuje ho všech platů a jiných povinností (tedy i povinnosti vyslat do boje jednoho ozbrojence), které z držby vyplývaly.²⁸⁸ V této listině ho Rajmund z Lichtenburka oslovuje jako svého kmotra (*dilecti compatriis nostri*), což ukazuje na jeho výjimečné postavení. Jako kmotr syna pana Smila se řadí po bok mincmistra Eberharda. K osobě rychtáře Wernhera se váže i jeden český primát. Jeho pečeť, která se nachází na listině z roku 1281 je patrně nejstarší zachovanou rychtářskou pečetí u nás.²⁸⁹

Při lokaci města Brodu nemůžeme vyloučit ani účast mincmistra Eberharda. Přímé důkazy o tom sice nemáme, ale vzhledem k Eberhardovým aktivitám v okolí Brodu, zmínce o jeho majetku v bezprostřední blízkosti Brodu z roku 1278²⁹⁰ a prokazatelné zkušenosti s náročnými lokačními podniky (podílel se na založení Nového Města pražského u sv. Havla), můžeme jeho podíl na založení Brodu předpokládat.²⁹¹

Poněkud složitější otázku představuje datum lokace Brodu. To bohužel dnes nejsme schopni určit. První nesporná zmínka o Brodu z 20. října 1256 jeho status nijak nespecifikuje.²⁹² Obsahuje již ale informaci o existenci fary. Vícekrát uváděná listina z 5. listopadu 1257 se o statutu města také nijak nevyjadřuje.²⁹³ Vyměřování měšťanského lánu uvádí listina z 25. října 1258.²⁹⁴ O měšťanovi (byť nezvyklou formulí *curialem civem*

²⁸⁶ CDB V.1, č. 460, s. 681.

²⁸⁷ CDB V.1, č. 461, s. 681-682; Benedykt Zientara ve své studii o lokátorech poukazuje na zajímavou skutečnost. Samotné postavení lokátora často sloužilo jako odrazový můstek do vyšších společenských struktur. A právě podobné povinnosti vojenské pomoci pak takovýto společenský posun bezprostředně poskytovaly. ZIENTARA, Benedykt: *Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie środkowej XII-XIV w.* Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 36, 1981, s. 43-57. Reálně se takový postup mohl projevit zejména aktem rytířského pasování – tento rituál se totiž často odehrával před bitvou, nebo po vyhrané bitvě. K tomu zejména IWAŃCZAK, Wojciech: *Pasowanie rycerskie na ziemiach Czeskich – ceremonia symboliczna i instrument polityki.* Kwartalnik Historyczny 90, 1984, s. 255-277.

²⁸⁸ CIM II, č. 42, s. 107-108; zkrácená verze této listiny se nalézá též v RBM II, č. 1476, s. 637-638.

²⁸⁹ Pečeť je kulatá o průměru 33 mm. Pečetní znamení tvoří tři ryby, které se hlavami navzájem dotýkají ve středu štítu, na kterém jsou položeny ve tvaru písmene Y. Opis pečetí zní: S'WEINHEI IVDICIS IN BROD. SOCHR, J.: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu.*

²⁹⁰ CDB V.2, č. 873, s. 602; *agri domini Eberhardi Antiqui.*

²⁹¹ HOFFMANN, F.: *Mincmistr Eberhard.*

²⁹² CDB V.1, č. 90, s. 164-165.

²⁹³ CDB V.1, č. 138, s. 222-223.

²⁹⁴ CDB V.1, č. 167, s. 267.

nostrum) informuje listina z 24. června 1261²⁹⁵ a možná zmínka o městské samosprávě pochází 1. dubna 1262 (*iudici ac iuratis ceterisque in Brodensi parrochia*).²⁹⁶ Listinu z roku 1265, ve které se poprvé vyskytuje rychtář Wernher, jsem uváděl výše.

Otázkou je, zda z těchto informací můžeme nějak dovodit alespoň rámcově datum lokace města. Přestože první zmínka o měšťanech (resp. jejich právech) pochází z roku 1258, nevidím důvod, proč bychom existenci nějakého městského zřízení neměli vidět již v roce 1257. Jak je zřejmé z kapitoly o těžbě stříbra, lokalizace dolů do Brodu, Bělé, Šlapanova a Přibyslavi (*argentifondinis in Brode, Bela, Zlappans et Priemeslawes*)²⁹⁷ neodkazuje na jednotlivá místa těžby, ale na správní centra, do jejichž obvodu konkrétní doly spadaly. Proto již v této době můžeme bezpečně tvrdit, že tato správní centra musela být nějak organizována. Jakým způsobem, to už říci nemůžeme. Na tomto místě by se snad hodilo odkázat na analogii k organizaci Staré Jihlavy.²⁹⁸

Za první jistou informaci o lokovaném městě musíme považovat až zprávu o rychtáři Wernherovi z roku 1265.²⁹⁹ Z předešlých izolovaných zmínek totiž zdaleka není zřejmé, zda odkazují na existenci nové městské samosprávy, nebo starší správy báňského obvodu (o jejíž organizaci nemáme přesnější představu), kterou předpokládáme nejpozději od roku 1257.³⁰⁰

Zřejmě nejpozději od roku 1265 se Brod řídil předpisy, které byly později kodifikovány ve známém privilegii z roku 1278.³⁰¹ Jak ale správně poznamenal Jiří Kejř, ani sepsáním právních článků „(...) není vyčerpán veškerý právní život a mezery je třeba zaplňovat často vlastním dotvářením práva – svobodnými nově nalezenými statuty.“³⁰²

²⁹⁵ CDB V.1, č. 288, s. 429. Jiří Kejř v tomto případě upozorňuje, že se ve skutečnosti ani nemuselo jednat o měšťana Brodu a označení *civis noster* mohlo znamenat vyjádření ochranného vztahu. KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 102.

²⁹⁶ CDB V.1, č. 318, s. 476.

²⁹⁷ CDB V.1, č. 138, s. 223.

²⁹⁸ Jiří Sochr vyslovil v jednom příspěvku domněnku, že město mohlo být založeno až po roce 1251, kdy Smil z Lichtenburka prodal část Lovosic a utržené peníze vložil do lokace města. SOCHR, Jiří: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*. Podobné tvrzení je ovšem zcela neopodstatněné. Nehledě na fakt, že v roce 1251 Lichtenburkové ještě nemuseli držet území v okolí Brodu, na což jsem poukázal v jiné studii. SOMER, Tomáš: *Nové poznatky k rodině Smila z Lichtenburka*. Genealogické a heraldické listy 29, 2009, č.1, s. 10-17.

²⁹⁹ CDB V.1, č. 461, s. 681-682.

³⁰⁰ Ladislav Macek vidí první bezpečnou zmínku o existenci městského zřízení již v roce 1261, což je na diskuzi o terminologickém vymezení „městského zřízení“. Nemohu tedy tvrdit, že se mýlí, ani nemohu s jeho závěry beze zbytku souhlasit. MACEK, L.: *První písemná zmínka o Havlíčkově Brodě*; Jiří Sochr kladl vznik lokovaného města do let 1251-1257 bez vznesení přesvědčivých argumentů pro toto vročení. SOCHR, Jiří: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*; J. V. Šimák považoval Bod k roku 1256 za „hotové město“, ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I.5*, s. 1205.

³⁰¹ CDB V.2, č. 873, s. 596-604.

³⁰² KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 159.

Proto, jakkoliv bylo písemné zachycení právních článků městského práva Brodu závislé na jihlavském vzoru, nikdy nemohlo být zcela identické.

Samotné postavení Brodu mezi ostatními českými a moravskými městy druhé poloviny 13. století bylo výjimečné. Pokud srovnáme písemné prameny vážící se k Brodu s ostatními městy, vynikne Brod téměř vždy jako jediné poddanské město mezi městy královskými. Ať se týká kodifikace článků městského práva, příjemce listin, vydavatele listin, majitele pečeti, známého rychtáře atd.,³⁰³ vždy je možné případ Brodu srovnat pouze s významnými královskými městy.³⁰⁴ To se dá vysvětlit i tím, že majitelé města, pánové z Lichtenburka, měli v rámci domácích šlechty výjimečně dobrý vztah k písemnému pořízení. Dokonce se po Rožmbercích mohou chlubit druhou nejstarší šlechtickou kancelář.³⁰⁵ To by samo o sobě k tak výraznému postavení Brodu mezi ostatními městy druhé poloviny 13. století nestačilo. Na základě těchto skutečností můžeme konstatovat, že Brod představoval nejen bezesporu nejdůležitější městské centrum lichtenburské državy, ale v druhé polovině 13. století (a zejména v jeho poslední čtvrtině) se řadil do stejné kategorie, jako významná královská města a v mnoha ohledech na dlouhou dobu předčil většinu poddanských měst.³⁰⁶

V souvislosti s nejstaršími dějinami Brodu je obvykle uváděna listina ze 4. června 1269, kdy je Brodu uložen trest (*sub inflictione animadversionis debite*) v podobě odnětí práva skladu na plátno, olovo, herinky (slanečky) a jiné kupecké zboží a přeneseno do Jihlavy.³⁰⁷ Tradičně je tento trest vykládán jako projev nevěle Přemysla Otakara II. k Lichtenburkům, který se mohl po smrti Smila z Lichtenburka v plné míře projevit.³⁰⁸

Celá záležitost má ale ještě druhý rozměr. Jak jsem zmínil v kapitole o cestách, Brod představoval z hlediska dálkového tranzitu uzlový bod. Jak nasolené ryby, tak

³⁰³ Nejstarší brodská pečeť se ve zlomku zachovala na listině z roku 1269. Stejný typ pečeti je zachován v úplnosti na listině z roku 1281. Pečeť je kulatá o průměru 62 mm. Pečetní znamení tvoří dvě zkřížené ostrve o šesti sucích (erb Lichtenburků). Na pravé straně od zkřížených ostrví se nachází mlátek, po levé želízko. Jedná se tak o nejstarší české vyobrazení havlíčského náčiní. Nad ostrvemi je zobrazena trojúhelníková motyka a uprostřed dole klín. Opis pečeti zní: † SIGILLVM . CIVIVM . DE . BROD. SOCHR, Jiří: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*. Srovnej CDB V.4, sigilla 173 (5,3), s. 499. Srovnej též HUSA, Václav a kol.: *Homo faber*. Praha 1967, s. 163.

³⁰⁴ KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 25, 52, 55-57, 63 a jinde.

³⁰⁵ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 352.

³⁰⁶ Jiří Doležel nově také poukazuje na to, že Brodská městská správa a kancelář si udržuje od druhé poloviny 13. století až hluboko do 15. století vysokou úroveň. Pro druhou polovinu 13. století tento jev vysvětluje silným propojením horní správy s městskou samosprávou. Samotný fakt, že tato vysoká kancelářská úroveň města se udržela i po úpadku těžby stříbra od počátku 14. století (resp. sklonku 13. století) sám o sobě poukazuje na všestranný rozvoj města, který nemohl být absolutně závislý na těžbě stříbra v okolí. DOLEŽEL, J.: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžář Henning řečený Schutwein*.

³⁰⁷ CDB V.2, č. 590, s. 180-181.

³⁰⁸ Tato interpretace zřejmě původně pochází od J. V. Šimáka. ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1206; srovnej nověji URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 76; nejnověji NOCAR, P.: *Havlíčkův Brod*, s. 7.

zejména olovo představovalo pro oblasti, kde se těžilo a zpracovávalo stříbro, zcela zásadní komodity. Bez olova se stříbro zpracovávat nemohlo (olovo se používalo v technologickém procesu získávání stříbra z rudy) a bez nasolených ryb zůstali havíři v dobách pústu téměř bez živočišných bílkovin. Olovo se ve druhé polovině 13. století do českých zemí dostávalo zejména z oblastí Malopolska a v menší míře i Slezska.³⁰⁹ V nedávné době se dokonce podařilo ve Starém Městě pražském nalézt olověnou hřivnu. Podle okolních zlomků keramiky je uložení této hřivny možné spolehlivě datovat do druhé poloviny 13. století, spíše k jejímu počátku. Metrologickým průzkumem nálezu dospěl Zdeněk Dragoun k závěru, že s největší pravděpodobností se jednalo o import z Polska, který mohl být organizován kupci z Krakova.³¹⁰

Celou okolnost je tedy možné interpretovat i jinak, než jako projev panovnické nevěle vůči rodu Lichtenburků. Pokud by brodští měšťané z nějakého důvodu zadržovali tyto komodity, Jihlava by měla veliké problémy zejména se získáváním olova, což by mohlo ohrozit produkci stříbra z celého obvodu a v konečné míře ochudit královskou pokladnu. Důvodů, proč by něco takového Brodští dělali, je celá řada. Mohli zneužít svého postavení k umělému zvýšení tržní ceny, z nějakého důvodu mohla být omezena dodávka těchto komodit z Polska a Brodští se mohli snažit vytvořit zásoby (nebo udržet dodávky) pro svou potřebu. Vyloučit nemůžeme ani iracionální jednání měšťanů, které by vyplývalo z historicky doložené animozity obou měst.³¹¹ Cílem těchto úvah je poukázat na to, že odebrání práva skladu Brodu a jeho přenesení do Jihlavy vůbec nemuselo být spojené s rodem Lichtenburků, ale docela dobře mohlo reflektovat chování brodských měšťanů, které reálně mohlo ohrožovat fungování jihlavského horního obvodu.

Toto opatření nemělo příliš dlouhého trvání. Již 7. prosince 1278 braniborský markrabě Otto městu Brodu opět povoluje právu skladu zboží, které mu bylo před devíti lety odňato.³¹² Navíc dává Jindřichovi z Lichtenburka povolení k ohrazení města. Jak

³⁰⁹ MAŁOWIST, M.: *Górnictwo*.

³¹⁰ DRAGON, Zdeněk: *Nález olověné hřivny v Řetězové ulici na Starém Městě pražském*. *Archæologia historica* 26, č. 1, Brno – Čáslav 2000, s. 359-364; olovo se našlo také přímo na Havlíčkobrodsku – u Preclíkova mlýna, v areálu zaniklého Herliwinbergu u Borovského potoka byl v roce 1972 nalezen klínovitý díl olova o váze čtyř kilogramů vyseknutý z bochníkovitého tvaru. ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví*.

³¹¹ V Brodě je dodnes živá pověst o Hnátovi, úplatném brodském hlásném, který se v roce 1472 spojil jihlavskými měšťany a zvonem jim dal znamení k útoku. Brodské našťestí hlas zvonu vyburcoval a útok nakonec odrazili. Hnát byl za trest ženami shozen do městského příkopu a ukamenován. Pověst je sice nepodložená, ale pěvně se vryla do historického povědomí města. Dodnes tuto zradu připomíná jak „Hnátův kámen“, dnes vsazený do zábradlí mostu přes Sázavu, ale i dřevěná „Hnátova kostra“ umístěná na věži staré radnice. Tato kostra drží v pravé ruce zvonek a v levé kosu s latinským nápisem „*Qua hora nescis*“. Pověst je prokazatelně tradována od 16. století, ale není vyloučené, že animozita obou měst je mnohem staršího data. SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod*, s. 22-24.

³¹² CIM II, č. 31, s. 92-93.

prokázal archeologický průzkum i svědectví písemných pramenů, k opevnění města nedošlo ihned po vydání privilegia. Archeologickým průzkumem nebyl ve zkoumaném úseku nalezen žádný pozůstatek po nějakém starším provizorním opevnění, které by předcházelo výstavbě kamenných hradeb. Nejprve byla vykopána základová rýha pro hradby, která ovšem podle archeologického nálezu zůstala nějaký čas otevřená a byla částečně zanesena odpadem. Výstavba hlavní hradební zdi započala zřejmě až roku 1310.³¹³ Současně se stavbou zřejmě probíhalo i hloubení hradebního příkopu, který dosahoval hloubky tří až čtyř metrů. Stavba nepokračovala příliš rychle. Z roku 1314 máme dochovanou zprávu o pomalém tempu výstavby části hradeb, které ve své režii měl postavit Řád německých rytířů, který měl ve městě komendu.³¹⁴ Výstavba opevnění byla bezesporu nákladná, což dokazuje opakované osvobození měšťanů od různých platů a dávek právě v souvislosti s výstavbou hradeb. Hlavní hradební zeď s příkopem byla zřejmě dokončena kolem poloviny 14. století.³¹⁵

5.4 Nejstarší dějiny Šlapanova

V rozporu s předpokládaným významem Šlapanova ve druhé polovině 13. století stojí nevelký počet zachovaných písemných pramenů, které by dovolovaly lépe rekonstruovat jeho dějiny. V případě Šlapanova je závislost rozvoje sídla na těžbě stříbra v jeho okolí zdaleka nejlépe pozorovatelná se všech čtyř horních center.³¹⁶

Jak bývá v tomto regionu dobrým zvykem, první písemná zmínka o Šlapanově souvisí s těžbou stříbra. Jedná se o již několikrát zmiňovanou listinu z 5. listopadu 1257.³¹⁷ Přesto, původní osada, ze které se toto centrum vyvinulo, s největší pravděpodobností vznikla ještě před rozvojem hornictví v regionu. Můžeme tak usuzovat podle rozboru toponyma Šlapanov, které prokazatelně pochází ze staročeského osobního jména „Šlapan“

³¹³ CIM II, č. 90, s. 160-161.

³¹⁴ CIM II, č. 96, s. 170-171.

³¹⁵ Výsledky archeologického průzkumu části hradeb viz ROUS, Pavel: *Výzkum profilu městských hradeb v Havlíčkově Brodě v r. 1982*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 23, 1997, s. 115-122.

³¹⁶ Stručně k dějinám Šlapanova byl s dílčími (ale nikoliv hrubými) chybami dnes existuje prakticky jediná příručka. KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VII. Díl Str-U*. Praha 2008, s. 287-289.

³¹⁷ CDB V.1, č. 138, s. 222-223.

či „Šlapán“. Za úvahu stojí i fakt, že první zachycený tvar tohoto názvu ve výše zmiňované listině „*in Zlappans*“ je již ovlivněna němčinou.³¹⁸

Jak jsem zmínil v kapitole o transportních možnostech regionu, Šlapanov se také nacházel na výhodné poloze pro dálkovou dopravu, ale ve srovnání s okolními městy nepředstavoval zdaleka tak důležitý dopravní uzel jako Brod či Chotěboř. Jediná důležitá trasa směrem z Brodu dále na jih na Jihlavu mohla Šlapanov obcházet (a zřejmě i obcházela) po alternativní trase. Přesto nemůžeme vyloučit vznik původní osady v souvislosti s touto cestou snad ještě na konci 12. století, jistě pak v první polovině století 13.

Pokud se vrátíme zpět k písemným pramenům, zjistíme, že prakticky všechny pro 13. století mají spojitost s těžbou stříbra (resp. horní správou). Konkrétně listina z 25. října 1258 byla vydána přímo ve Šlapanově, vydal jí mincmistr Jindřich Pták a řeší horní záležitosti.³¹⁹ Další zmínka o Šlapanově pochází ze známého Brodského privilegia z roku 1278, kde je spolu s Chotěboří a Bělou jmenována jako město.³²⁰ Tím ovšem přímé písemné zmínky o Šlapanově končí.

Další, výrazně bohatší skupinu písemných zmínek o Šlapanově tvoří osoby, které můžeme se Šlapanovem spojit. Jedná se zejména o Jindřicha, šlapanovského plebána, který se jako svědek vyskytuje hned v několika listinách.³²¹ Mnoha badatelům činilo nsnáze určit jeho funkci, protože většinou se vyskytuje jako kaplan (*capellanus*) pana Smila a pouze na dvou listinách jako farář ze Šlapanova.³²² Vcelku nemůže být pochyb, že šlo o jednu osobu.³²³ Reálně tu o žádný problém nejde. Jak jsem již zdůraznil v poznámce k první zmínce o kostelu v Chotěboři z roku 1265,³²⁴ latinský výraz *capella* je zde použit

³¹⁸ DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 124-125. V textu je drobná chyba při uvedení tvaru názvu Šlapanova podle latinské listiny z roku 1257 „*in Zlappanis*“, ve skutečnosti by mělo být „*in Zlappans*“. Srovnej CDB V.1, č. 138, s. 223; srovnej též PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách*, 4, s. 287; nověji též ZÁPOTOČNÁ, A.: *Vliv německého osídlení*. Ta upozorňuje i na fakt, že mezi německým obyvatelstvem Šlapanovy byla rozšířená pověst o původu názvu podle německého faráře Schlappa. Snad i proto J. V. Šimák uváděl, že kořen jména Šlapanov je „nečeský“; ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1215.

³¹⁹ CDB V.1, č. 167, s. 266-268.

³²⁰ CDB V.2, č. 873, s. 601. V této souvislosti je potřeba brát použitý výraz *civitas* s velikou opatrností a v kontextu by ho bylo lepší přeložit jako „městečko“. Viz výše v dějinách Chotěboře.

³²¹ V listině z 5. listopadu 1257, CDB V.1, č. 138, s. 223; 25. října 1258, CDB V.1, č. 167, s. 268; 1. ledna 1259, CDB V.1, č. 175, s. 281; 1. dubna 1262, CDB V.1, č. 318, s. 477; 30. listopadu 1265, CDB V.1, č. 460, s. 681; 2. prosince 1265, CDB V.1, č. 461, s. 682; 17. října 1267, CDB V.2, č. 517, s. 65; 14. února 1269, CDB V.2, č. 578, s. 160.

³²² Jako farář je Jindřich jmenován 1. dubna 1262, CDB V.1, č. 318, s. 477 a 14. února 1269, CDB V.2, č. 578, s. 160.

³²³ Výjimku tvoří listina z 5. listopadu 1257 (CDB V.1, č. 138, s. 223). Zde je uveden pouze kaplan Jindřich bez přídomku. V další listině z 25. října 1258 (CDB V.1, č. 167, s. 268) se ve svědečné řadě vyskytují dva Jindřichové, oba dva kaplani. První je Jindřich ze Šlapanova, druhý Jindřich z Bělé. Nemůžeme tedy přesně určit, zda Jindřich, který svědčil na listině v roce 1257 byl farářem v Bělé či Šlapanově.

³²⁴ Listina z 30. listopadu 1265, CDB V.1, č. 460, s. 680-681.

kvůli tomu, že listina pochází z produkce lichtenburské kanceláře a Smil z Lichtenburka vlastnil prokazatelně patronátní právo nad tímto kostelem. Pro vyjádření vlastnického vztahu k tomuto kostelu byl použit výraz *capella*, zatímco na listinách jiné než lichtenburské provenience se vyskytuje výraz *ecclesia*.³²⁵ Stejně tak je tomu v tomto případě. Je zřejmé, že pan Smil vlastnil patronátní právo nad kostelem ve Šlapanově. Proto, když se v listině z okruhu lichtenburské kanceláře zmiňuje šlapanovský farář Jindřich, je titulován jako kaplan (*capellanus*), protože spravuje *capellu* Smila z Lichtenburka, tedy kostel, ke kterému má pan Smil patronátní právo. Dvě listiny, kde je Jindřich titulován jako farář ve Šlapanově, nepochází z prostředí lichtenburské kanceláře, proto nebyl důvod zde označovat Jindřicha za kaplana.³²⁶

Z dalších osob, které mají přízvisko odkazující na působení ve Šlapanově můžeme jmenovat Alberta Šlapanovského, kterého známe z listiny z roku 1289.³²⁷ V roce 1304 je ještě jako svědek jedné listiny uváděn šlapanovský farář Konrád.³²⁸ Poté se Šlapanov z písemných pramenů na dlouho dobu zcela vytrácí.

Dnes není ani zřejmé, zda dnešní lokalita Šlapanova přesně odpovídá původnímu stavu. Při archeologickém ohledání výkopů ve Šlapanově totiž nebyly zachyceny vrstvy či objekty ze 13. či 14. století. Výjimku tvoří pouze jeden objekt, který se nachází zhruba 120 metrů jihovýchodně od kostela sv. Petra a Pavla. Podle nalezených zlomků keramiky jej lze předběžně datovat do první poloviny 14. století.³²⁹

Stavební podoba kostela sv. Petra a Pavla zcela zapadá do naznačeného rámce vývoje Šlapanova. Anežka Merhautová klade jeho vznik do druhé čtvrtiny 13. století, spíše k jejímu konci (tedy krátce před polovinu 13. století). Poznává, že starší stavební sloh je v tomto případě již prostoupen gotickými motivy.³³⁰ Je tedy zřejmé, že výstavba kostela již mohla být spojena s objevy nalezišť stříbra a vcelku přesně indikuje dobu transformace původní osady na sídlo městského (či spíše sídelně správního) charakteru.

³²⁵ Viz argumentace výše. Z literatury zejména ŠILHAN, J.: *Kaple a kaplan*.

³²⁶ U listina z 1. dubna 1262, CDB V.1, č. 318, s. 476-477, není písař ani diktátor znám. Protože se jedná o listinu ve prospěch komendy Řádu německých rytířů v Brodě, můžeme i kvůli použití titulu faráře pro Jindřicha usuzovat na to, že listina vznikla v řádovém prostředí. V rozporu s tímto tvrzením není ani skutečnost, že Jakub je v této listině uveden jako kaplan pana Smila. Jak jsem zmínil výše, tento Jakub zřejmě opravdu funkci osobního Smilova kaplana zastával. Další listina ze 14. února 1269, CDB V.2, č. 578, s. 159-160 pak bezpečně pochází z prostředí řádu cisterciáků.

³²⁷ RBM II, č. 2729, s. 1193. Albert Šlapanovský (*Albert Zlapaner*) patřil do skupiny horních podnikatelů, kteří přenesli své podnikatelské aktivity z upadajícího Brodska do Kutné Hory a kteří stojí na počátku dobývání zdejšího stříbra. K tomu viz více DOLEŽEL, J.: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžář Henning řečený Schutwein*.

³²⁸ RBM II, č. 2001, s. 865.

³²⁹ OBST, P. – ROUS, P.: *Zaniklý hornický areál s tvrzí na vrchu Vysoká u Šlapanova*.

³³⁰ MERHAUTOVÁ, A.: *Raně středověká architektura v Čechách*, s. 333.

Šlapanov představoval typický produkt rozvoje těžby stříbra v regionu. Po nálezu stříbra v jeho okolí někdy krátce před polovinou 13. století změnila původně slovanská osada radikálně svůj charakter. Zejména se do Šlapanova koncentrovala horní správa, ale osada zřejmě fungovala i jako sídliště havířů, kteří k okolním dolům odsud docházeli. V tomto se případ Šlapanova nijak nevymyká z rámce ostatních hornických center na Brodsku. Vymyká se ovšem mírou závislosti na těžbě stříbra. Blízkost Brodu a zřejmě i umístění v systému dálkových cest podle všeho tlumila všestrannější rozvoj městečka. Ve Šlapanově tak nedošlo k výraznějšímu rozvoji řemesel či obchodu. Tento fakt více než dobře ilustruje skladba zachovaných písemných pramenů, která je s výjimkou zmínek o zdejších duchovních správcích absolutně závislá na těžbě stříbra. Ještě snad více fakt, že Šlapanov se po úpadku těžby stříbra v jeho obvodu z písemných pramenů prakticky vytrácí a dodnes přetrval pouze jako řadová vesnice.

5.5 Význam měst na Brodsku

V předešlé části jsem podal výklad izolovaných dějin jednotlivých míst a poukázal na specifika jejich vývoje. Ale až nyní můžeme plně zhodnotit jejich význam a funkce z více hledisek. Především je potřeba si uvědomit, že celá oblast Brodska byla téměř v celé druhé polovině 13. století ucelenou doménou v rukou jediného rodu. Navíc tvořila pouze část mnohem rozsáhlejší domény Lichtenburků.³³¹ Právě zájmy vlastníka državy do jisté míry determinovaly rozvoj měst. A je to tento aspekt, který můžeme komparovat s vývojem další rozsáhle državy druhé poloviny 13. století – olomouckým biskupstvím.³³²

V případě državy olomouckého biskupství dospěla Libuše Hrabová při bádání o funkci měst k následujícím závěrům. Vznik a vývoj měst nebyl podmíněn koncentrací statků jednoho vlastníka v jeho okolí, ale tam, kde se jevily pro to předpoklady, usiloval feudál o zisk města, v jehož okolí měl statky. Města nepotřebovala ke svému vzniku a vývoji koncentraci statků v rukou stejného feudála a ani seskupení vsí se netvořilo pod přímým vlivem měst. Avšak na jistém stupni vývoje si vynucovala koncentrace državy získání měst, protože to bylo podmínkou dalšího šíření oblasti. Bezprostřední okolí měst vykazovalo vůči centrům soudní závislost, kterou ale považuje až za druhotnou. Správa

³³¹ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 78-116.

³³² I dnes se při tomto srovnání můžeme opírat o práci Libuše Hrabové. HRABOVÁ, L: *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství*.

města měla význam i pro okolní vesnice. Hlavní zájem feudála na zisk měst byl ekonomický, nikoliv politickosprávní ani obranný. Města představovala sídelně mladý útvar a diferenciaci obyvatelstva nebyla ještě výrazná. Biskupská města byla svým trhem omezena jen na nejbližší okolí. Města a jejich souvislost s koncentrací državy přináší zpočátku minimální zisky z poplatků z domů (což stojí v kontrastu s výnosy poplatků z lánů), ale v rámci državy umožňovala existenci a rozvoj trhu bez rušivých vnějších zásahů a tím přispěla ke stabilizaci a převládnutí peněžní renty na vsi, která byla pro feudála hlavním zdrojem příjmů.³³³

Případ državy olomouckého biskupství se však v několika zásadních ohledech odlišoval od državy Lichtenburků na Brodsku. Brodsko představovalo na rozdíl od državy olomouckého biskupství kompaktní celek. Tím měli Lichtenburkové situaci při správě svého dominia značně ulehčenou. Starost o koncentraci državy se tak projevovala snahou državu nedrobit, která je opravdu sledovatelná.³³⁴

Pokud se vzniku měst týče, analogie s biskupskými statky je naprosto přesná. Jak jsem se snažil dokázat výše, přesné vymezení města (městečka) je pro 13. století otázkou více než složitou, která hrozí zabřednout do terminologických sporů o právo užití termínu „město“. Tyto spory bohužel zcela zastíňují zásadnější otázku funkce takových sídel. Právě souvislost s písemnými prameny, které poukazují ve druhé polovině 13. století na existenci městské správy ve jmenovaných sídlech, vedla k zažité formulaci, že tato města vznikla díky aktivitě Smila z Lichtenburka. Toto tvrzení je ovšem pravdivé jen velmi omezeně. Jak jsem poukázal výše, rozvoj všech čtyř měst (osad) můžeme přesvědčivě sledovat nejpozději již krátce před polovinou 13. století. Tedy v době, kdy podle všeho tato oblast ještě nepatřila Lichtenburkům.³³⁵ Pokud by tedy někdo chtěl přičíst zásluhy na vzniku těchto měst nějakému šlechtici, měl by se obrátit směrem k Janovi z Polné. Daleko správnější by ale bylo v souvislosti se vznikem těchto měst hledat příčinu ve vnitřním vývoji regionu a celé společnosti, která si existenci sídel podobné funkce organicky vynucovala.

Zcela jiný problém představuje vliv těžby stříbra a ekonomických potřeb Lichtenburků na další rozvoj těchto měst. Ten je zcela nepopiratelný a zásadní. Propojení správy měst a jejich okolí je dnes zcela zřejmé. Toto propojení v případě Brodska bylo o to významnější, že se dotýkalo velmi složité problematiky horní správy. Na rozdíl od držav

³³³ Tamtéž, s. 48-84.

³³⁴ To potvrzuje zejména složení majetkových darů církevním institucím, viz Exkurz.

³³⁵ Viz Exkurz; srovnej SOMER, T.: *Nové poznatky*.

olomouckého biskupství otázka správy hraje v tomto případě mnohem významnější úlohu. Vcelku přesvědčivě můžeme za skutečné správní centrum regionu považovat Brod. Jedině Brod jako město bylo schopné zajišťovat ještě ve druhé polovině 13. století písemnou agendu na velmi slušné úrovni. V této době Chotěboř, Bělá ani Šlapanov nevystupují jako městské instituce v roli vydavatele listin (alespoň ne zachovalých).

V otázce funkční diferenciaci měst můžeme vcelku bezpečně tvrdit, že Chotěboř i Bělá, i vzhledem k jejich výhodné poloze v síti regionálních i dálkových cest, plnily v regionu zejména obchodně výrobní funkce, které si vynucovala pokročilá těžební aktivita. Naproti tomu Šlapanov zřejmě nikdy zcela nepřekročil funkci sídelně správního střediska. Když po úpadku hornictví v regionu funkce sídelní i správní zanikla, Šlapanov upadl do pozice řadové vesnice, zatímco Chotěboř i Bělá se jako městečka udržela nadále.

Naproti tomu Brod představoval skutečné centrum regionu. Správní, obchodní a zřejmě i výrobní a sídelní. Význam Brodu do jisté míry determinovala i výhodná poloha v systému dálkových cest. Brodský trh jako jediný překračoval regionální hranice a představoval významný bod pro dálkový obchod s některými komoditami, které směřovaly především do Jihlavy. Významný rozvoj však byl nepochybně spojen až s bohatými objevy stříbra v okolí Brodu a podporou rodu Lichtenburků. Jak je ovšem patrné, samotná těžba stříbra v okolí nepředstavovala jediný impulz k rozvoji města. To se již ve třetí čtvrtině a zejména poslední čtvrtině 13. století mohlo rovnat významným královským městům. O „zdravém“ vývoji Brodu svědčí i fakt, že přes značný úpadek těžby drahého kovu v celém regionu v první polovině 14. století bylo město schopné zrealizovat tak nákladný podnik, jakým byla výstavba kamenného opevnění a navíc si stále bylo schopné udržet městskou kancelář na velmi dobré úrovni.³³⁶

Pokud se skladby řemesel ve městech týče, nemáme pro 13. století dostatek pramenů, abychom jí mohli přesně určit. Na druhou stranu, víme, že plátno, nasolené ryby, olovo a jiné kupecké zboží se dováželo. Dále víme, že v horní střediska zajišťovala i výrobu a zřejmě i zpracování železa.³³⁷ Velmi obecně můžeme předpokládat, že ve městech se vyráběly ostatní výrobky, po kterých byla poptávka. Města se zřejmě orientovala na výrobu „spotřebního zboží“. Bezpečně můžeme předpokládat výrobu a

³³⁶ K tomuto zhodnocení dospěl i J. V. Šimák, který doslova uvádí: „Ale postavení Brodských bylo drahně výhodnější nad jiná města poddanská.“ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1206.

³³⁷ Zdaleka ale nemůžeme vyloučit i jiné výrobní aktivity v těchto střediscích. To dokazuje i nález přeslenu a zlomku zřejmě středověkých hrábí u osady Ovčín u Brodu. Tento izolovaný nález bohužel nemá dostatečnou výpovědní hodnotu, abychom mohli předpokládat rozsáhlejší tkaní plátna či zemědělskou výrobu. Je ovšem zřejmé, že v těchto centrech se mohla koncentrovat i výroba, která bezprostředně nesouvisí s těžbou a zpracováním stříbra. ROUS, P.: *Nález středověké keramiky u osady Ovčín.*

prodej potravin jako chléb, pivo či maso. Tušit můžeme i výrobu oděvů a obuvi. S otazníkem (a spíše pozdější analogií) můžeme předpokládat i výrobu sukna. Ostatní řemesla, zejména pro konkrétní potřeby těžby a zpracování stříbra, pak ve městech doložit nemůžeme. Naopak je můžeme očekávat spíše přímo v horních střediscích.

6 Sídelně historický průzkum vybraných lokalit

6.1 Vývoj osídlení podél Břevnického potoka - území, na kterém neprobíhala těžba stříbra

Břevnický potok je nevelká vodoteč pramenící v jižní části katastru obce Chotěboř na Českomoravské vrchovině. Vlévá se zhruba o 12 kilometrů jižněji vzdušnou čarou do Sázavy, asi dva a půl kilometru východně od centra dnešního Havlíčkova Brodu, úmořím tedy patří do Severního moře. Pramení ve výšce zhruba 550 m nad mořem, do Sázavy ústí ve výšce necelých 420 metrů nad mořem. Celkem má 10 levých a sedm pravých přítoků, pouze dva mají jméno (levý přítok Bělsko a pravý Krupský potok). Krupský potok sám má čtyři pravé a tři levé přítoky, z toho jeden levý je pojmenovaný (Jilemský potok). Břevnický potok dnes protéká (přímo nebo poblíž) celkem deseti sídly a jeho přítoky pak dalšími patnácti, k tomu musíme také započítat zříceninu hradu Ronovce, která se nachází téměř na břehu Břevnického potoka. Sedm sídel (vesměs drobných usedlostí) se nenachází poblíž žádné vodoteče, přesto svou polohou zapadají do našeho vymezení.

Dnes se nachází na takto vymezeném území celkem 32 sídel a jedna zřícenina. Pět z nich vzniklo až v 18. století, těmi se zabývat nebudeme, stejně jako třinácti samotami. Zbude nám tedy hrad Ronovec, město Chotěboř a celkem 14 sídel, která budeme dále sledovat. Od severu se jedná o: Svinný, Dobkov, Skořetín, Čachotín, Zálesí, Nemojov, Rozsochatec, Horní Krupou, Dolní Krupou, Kojetín, Ronovec, Břevnici, Kyjov, Dvorce a Pohledské Dvořáky.

6.1.1 Hrad Ronovec

Hrad Ronovec představuje ve struktuře osídlení vymezeného území značně atypický prvek. Můžeme ovšem vyjmout hrad, tedy specifický sídelní útvar s dominantní fortifikační funkcí, z rámce vývoje osídlení? Rozhodně ne, naopak. Vznik tak náročné stavby, jakým Ronovec byl, rozhodně nemůžeme opodstatnit touhou Smila z Lichtenburka po pěkném kamenném hradu, který mu bude široko daleko každý závidět. Pochopitelně, motiv reprezentace nemůžeme přehlédnout, ale musíme hledat také strategické důvody, a

zejména místní předpoklady pro realizaci takové stavby. Předtím ale bude nutné shrnout poznatky dosavadního bádání o dějinách hradu Ronovec a pevněji ho zasadit do kontextu okolního osídlení.

Hrad se tyčí na ostrožně nad údolím Břevnického potoka, šest kilometrů vzdušnou čarou severovýchodně od Brodu a osm kilometrů jihovýchodně od Chotěboře. Poprvé je zmiňován v dubnu 1262,³³⁸ jeho vznik můžeme klást krátce před toto datum. Listina z roku 1262 je totiž přímo vydána na Ronovci (*datum Sumerburc*), proto je pravděpodobné, že hrad byl již v této době obyvatelný. Název Sommerburg se vyskytuje ve více tvarech (Žumberk, Sommerburch a pod.) a znamená zhruba „letní hrad“.³³⁹ Rozhodně si ale nesmíme představovat, že se jednalo o nějaké letní sídlo, přestože právě Ronovec zastával významnou rezidenční funkci. Rozsahem hradního areálu se sice zdaleka nemohl rovnat vzdálenému Lichtenburku (Lichnici), ale to již nemůžeme tvrdit o vnitřním uspořádání a vybavení.³⁴⁰

Jednalo se o hrad s dvojdílnou dispozicí s předhradím chráněným valem a příkopem. Čtverhranné jádro obehnané dalším příkopem ukryvalo po svých bočních stranách obytné budovy. Přístupová cesta byla vedena ze zadní strany jádra po srázu, tedy od Břevnického potoka, a byla chráněna vysunutou obdélnou věží.³⁴¹ Podle mapových pramenů je zřejmé, že obrana byla zajištěna ještě systémem rybníků, který patrně zanikl při výstavbě železnice v sedmdesátých letech 19. století a na mapě stabilního katastru ještě patrný je. Dnešní stav dochování je opravdu tristní. Na vině je i jeho dřívějšímu majiteli

³³⁸ CDB V.1, č. 318, s. 476.

³³⁹ SEDLÁČEK, August.: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, XII. - Čáslavsko*. Praha 1900, s. 248-250.

³⁴⁰ Tomáš Durdík na základě (dost diskutované) interpretace stavební podoby hradu Lichnice nakonec došel k závěru, že hrad Lichnice byl původně založen jako královský hrad Václavem I. a ještě jako nedostavěný byl darován Ronovcům, dost možná jako odměna za věrnost při povstání královice Přemysla v letech 1248–1249. DURDÍK, Tomáš: *Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice v souvislosti s jeho počátky*. Castellologica Bohemica, (CB) 2, Praha 1991, s. 53–64; Tentýž: *K interpretaci výsledků archeologického výzkumu jižního nároží hradu Lichnice*. CB 4, Praha 1994, s. 67–74; Tentýž: *K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice – pokračování diskuse*. CB 7, Praha 2000, s. 395–402. Přestože Lichtenburk je dodnes velmi rozsáhlým hradním komplexem, zdá se, že v době jeho zisku Lichtenburky nebyl zdaleka dostavěný. To se promítlo zejména ve vnitřním vybavení hradu, které podle Tomáše Durdíka bylo kolem poloviny 13. století velmi chudé. O následné vnitřní výstavbě hradního areálu bohužel dodnes nemáme dostatek informací, ale je pravděpodobné, že rezidenčním potřebám vyhovoval více nově postavený Ronovec.

³⁴¹ Tomáš Durdík zjistil dílčí nepřesnosti mezi vyobrazením plánu zříceniny v Sedláčkových *Hradech* a skutečností. Možná tedy trochu paradoxně je dnes lepší použít plánek, který zhotovil pan Josef Čapek v letech 1948-1949 a jehož originál i barevné xerokopie jsou dnes umístěny v muzeu v Dolní Krupé. Opis původní zprávy Tomáše Durdíka z roku 1971 je dnes také uložen v tomto muzeu. Ve zkrácené otištěné verzi této zprávy se již zjištění o rozporu mezi Sedláčkovým plánkem a skutečností „nevešly“. Srovnej *Výzkumy v Čechách 1971*, s. 14.

(jistý Welz), který jej zřejmě roku 1871 nechal rozkopat a takto získaný materiál údajně odvážel na svá pole.³⁴²

Specifickou kapitolu výzkumu dějin hradu Ronovce představují amatérské výkopy, které zde od čtyřicátých do sedmdesátých let 20. století prováděl pan Josef Čapek z blízké Dolní Krupé. Pod jeho vedením záhy vznikl vlastivědný kroužek lokálních nadšenců, který se na tomto „výzkumu“ aktivně podílel. Předměty nalezené na hradu Ronovci jsou dnes uloženy v muzeu v zámku v Dolní Krupé. Existují i dochované zprávy o výkopech, které přibližně dovolují určit i nálezové okolnosti většiny objevů. Značnou část souboru nálezů je možné rámcově datovat do druhé poloviny 13. až počátku 14. století.³⁴³ Podle slov Tomáše Durdíka patřil Ronovec mezi šlechtickými hrady druhé poloviny 13. století k náročnějším stavbám převyšujících průměr.³⁴⁴

O rezidenční funkci Ronovce vypovídá i značný počet vydaných listin pana Smila právě zde, včetně poslední z roku 1269. Smil z Lichtenburka byl čelným představitelem elity země. Je tedy zřejmé, že v rezidenčních objektech jeho panství se musel organizovat bohatý společenský život, který se bezesporu odehrával i na Sommerburgu.³⁴⁵

Existence hradu nám však může indikovat také existenci osídlení. K výstavbě a hradu bylo za potřebí vyhovující hospodářské zázemí.³⁴⁶ Je otázkou budoucího výzkumu, aby bylo možno toto „hospodářské zázemí“ nějak upřesnit. Tvrdit můžeme zatím pouze to, že tato náročná stavba nevznikla v liduprázdné krajině.

6.1.2 Vesnická sídla v okolí Břevnického potoka

V blízkosti Chotěboře se nachází vsi **Svinný** a **Dobkov**. Z toponomastického hlediska se jedná o české názvy. Název Svinný podle všeho pochází od prasat, snad i divokých. Dobkov pak z osobního jména Dobek.³⁴⁷ Co se týče otázky první písemné zmínky, musím přiznat, že jí nejsem schopen přesně zachytit. Obě vsi jsou podle J. V.

³⁴² SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, XII. - Čáslavsko*. Praha 1900, s. 248-250. Tvrzení Sedláčka však odporuje všem pěstitelským zásadám. Proč by někdo vozil kamení na pole? Kámen získaný z postupné demolice hradu byl zřejmě využit pro stavbu železnice, která v té době probíhala a která dnes vede v bezprostřední blízkosti hradu.

³⁴³ *Výzkumy v Čechách 1971*, s. 14.

³⁴⁴ DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*, 6. vyd. Praha 2005, s. 248.

³⁴⁵ Významu osobnosti Smila z Lichtenburka si povšiml i VANÍČEK, Vratislav.: *Velké dějiny země Koruny české, III. (1250-1310)*. Praha-Litomyšl 2002, s. 237.

³⁴⁶ KUTHAN, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 255.

³⁴⁷ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, IV.*, s. 255, 256 (Svinný); resp. Tamtéž, *I.*, s. 352, 353 (Dobkov).

Šimáka prvně zmiňovány jako desátkové vsi chotěbořského kostela k roku 1351.³⁴⁸ Jan Urban tento názor přejímá a v poznámkách doplňuje o odkaz na pramen.³⁴⁹ V Truhlářově katalogu skutečně je na zlomku listiny nalezené v jistém rukopisu zmínka o vsích Nemojov, Svinný a Dobkov (*Sobkow*), které platí peníze nějaké faře.³⁵⁰ Je zřejmé, že šlo o desátky farního kostela v Chotěboři, ale kde získal J. V. Šimák informace, že tyto vsi platily desátek chotěbořskému kostelu k roku 1351, se mi nepodařilo dohledat. Stejně jako u Nemojova se Jan Urban domnívá, že všechny tyto vsi byly založeny již za Lichtenburků jako součást nadání chotěbořského kostela.³⁵¹ Tuto informaci se ještě pokusím ověřit.

Velmi zajímavý je stav katastrů obou vesnic z roku 1838, který vykazuje silné podobnosti. V obou případech je zřejmé, že zde nedošlo k vyměření. Značná neuspořádanost půdorysu obou vsí a zejména i plužin (které jsou spíše úsekové, vůbec se zde nenachází pásové plužiny). Katastr Svinnýho byl mnohem později doplněn na severu připojenou vsí Klouzovy (*Klausau*). Podle tohoto bychom mohli předpokládat starší původ obou vsí.

První písemná zmínka o vsi **Nemojov** (*Nemaygen, Nymandsdorf*) podle Profouse pochází až z roku 1654, tedy z Berní ruly.³⁵² Nicméně již Ottův slovník naučný uvádí, že Nemojov: „(...)býval samostatný statek, jež v XVI. stol. drželi Kamberští z Kamberka.“³⁵³ Přitom se nachází na stejném zlomku listiny ze 14. či 15. století, jako výše citované vesnice Svinný a Dobkov.³⁵⁴ Profousovou častou chybou je právě nepodchycení nejstarších písemných zmínek, jako např. v tomto případě. Jenomže chyby se dopustil zřejmě i sám J. V. Šimák, který uvádí mezi desátkové vsi chotěbořského kostela i Břevnici (pravda, své tvrzení o Břevnici uvádí slůvkem „tuším“), jeho názor přebírá i Jiří Sochr v publikaci o Chotěboři a Jan Urban.³⁵⁵ Nemohlo se však jednat o dnešní obec Břevnice u Chotěboře, která je Profousem prvně uváděna k roku 1787.³⁵⁶ Pozdější vznik je pravděpodobný, protože tato ves není vůbec zmiňována v Berní rule, na rozdíl od Břevnice

³⁴⁸ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1215.

³⁴⁹ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 99, pozn. 86.

³⁵⁰ TRUHLÁŘ, Josef (ed.): *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur. Pars Prior*. Pragæ 1905, s. 216.

³⁵¹ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 99.

³⁵² PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, III.*, s. 202.

³⁵³ OSN XVIII, s. 185.

³⁵⁴ TRUHLÁŘ, J. (ed.): *Catalogus codicum*, I, s. 216.

³⁵⁵ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1215; srovnej SMRČEK, O.: *Chotěboř*, s. 20; URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 99.

³⁵⁶ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, I.*, s. 157.

u Brodu. Břevnice (u Chotěboře) není zobrazena ani na mapě Prvního vojenského mapování.³⁵⁷

Opravdu první písemná zmínka o Nemojovu se nachází na listině, která se týká obchodu jistého brodského měšťana Thulina. Ten roku 1351 vyměnil *Neymagen* za Kojetín, Břevnici a jiné vsi s pány z Lipé.³⁵⁸ Toponymum vzniklo přivlastněním z osobního jména Nemoj, tedy Nemojův majetek.³⁵⁹ Jistě by bylo lákavé spojit tento Nemojov se jménem číšníka Smila z Lichtenburka. V této funkci se vyskytuje ve svědečné řadě jedné listiny z roku 1267.³⁶⁰ Přestože historie nám opakovaně chystá mnohá překvapení, v tomto případě se nesmíme unáhleně rozhodnout. Nemoj bylo vcelku časté osobní jméno, proto spojení Nemojova s číšníkem Nemojem je vcelku málo pravděpodobné, nikoliv však nemožné. Podle mapy stabilního katastru se můžeme domnívat, že Nemojov zřejmě na čas zanikl (nebo byl opuštěn) a byl začleněn do katastru Počátek. Z tvaru katastru Počátek je tato situace dobře patrná.

Do podobné kategorie jako Nemojov náleží i ves **Skvořetín** (Škvořetín), o které se dozvídáme poprvé ze stejného zdroje jako o Nemojově (1351).³⁶¹ Jeho název je pravděpodobně odvozen od osobního jména Skvořata (skvořec je staročesky špaček).³⁶² Tato vesnice však zřejmě někdy v průběhu 16. století zanikla a dnes se jedná pouze o samotu.³⁶³ O zániku vsi svědčí i spojení katastru se sousedním Rozsochatcem.³⁶⁴

Toponymum **Čachotín** vznikl přivlastněním osobního jména Čachota, opět se jedná o původně český název. V Čachotíně se nachází farní kostel sv. Vavřince. Toto patrocinium je po roce 1000 vcelku obvyklé, i když je pravda, že mezi lety 1200-1250 můžeme sledovat mírný nárůst (šest prokazatelných oproti dvěma z let 1150-1200).³⁶⁵

³⁵⁷ DOSKOČIL, Karel (ed.): *Berní rula, 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rula*. Praha 1953.

³⁵⁸ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, 1938, s. 1215.

³⁵⁹ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, III.*, s. 202.

³⁶⁰ Číšník Nemoj je uveden ve svědečné řadě v listině z 17. října 1267; CDB V.2, č. 517, s. 64, 65. O číšníku Nemojovi též URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 61; VANÍČEK, V.: *Velké dějiny, III.*, s. 237.

³⁶¹ ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1215.

³⁶² PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, IV.*, s. 77, 78.

³⁶³ ROUBÍK, František: *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*. Praha 1959, s. 110.

³⁶⁴ Na mapě stabilního katastru z roku 1838 je nápadný protáhlý tvar katastru Rozsochatce s excentricky umístěným centrem. Naproti tomu původní obrysy katastru Skvořetína jsou stále dobře patrné.

³⁶⁵ K toponomastickým otázkám PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, I.*, s. 261; *Tamtéž, II.*, s. 279, 424, 425; ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5.*, s. 1213; k problematice studia patrociníí zejména BOHÁČ, Z.: *Patrocinia*.

První písemná zmínka o Čachotínu má podle Jana Urbana pocházet z roku 1346. Tehdy si páni z Lipé dělily svůj majetek a Čachotín měl být příslušenstvím hradu Ronovec.³⁶⁶

Blízko Čachotína se dnes nachází malá vesnice zvaná **Zálesí**. Původně zřejmě ves a tvrz **Benedín** (snad se jedná o stejnou lokalitu, ve které v 19. století vznikl dvůr **Gerstein**, Krštejn),³⁶⁷ o které existuje písemná zmínka z roku 1383. Z toponomastického hlediska se jedná o další název odvozen od osobního jména (Beneda).³⁶⁸ V době vzniku stabilního katastru se Benedín (jako dvůr Gerstein) nacházel v katastru obce Horní Krupá, což v tomto případě poukazuje na zánik původní vesnice. Z umístění na okraji katastru a z „vykousnutí“ části katastru Čachotína ve prospěch Benedína můžeme již na tomto místě vyslovit závěr, že původní Benedín vznikl vzhledem ke stáří Horní Krupé a Čachotína později. Tomu odpovídá i nápadně malý předpokládaný katastr. Vesnice zřejmě vznikla při zahušťování sídelní sítě, tedy někdy v 2. polovině 13. století, ale nutno dodat, že nemůžeme přesně určit, zda se jedná v případě Gersteina lokalitu původního Benedína.

Horní Krupá a **Dolní Krupá** mají představovat v sídelní struktuře zkoumaného území velmi starý prvek. Jak poukázal Jan Klápště, mohlo se jednat původně o jedno sídlo rozptýleného charakteru, které se později koncentrovalo do dvou center.³⁶⁹ Skutečně tomu napovídají i tvary katastrů obou vsí. Obě centra se nachází v katastru poněkud excentricky a jsou si navzájem blízko. Plužiny v případě obou vsí jsou důsledně traťové, ale právě v úseku mezi těmito centry podél Krupského potoka nalézáme ještě na mapě stabilního katastru starší typ plužin.

Podle Profouse je Krupá poprvé zmiňována spolu s Rozsochatcem roku 1283 na zlomku listiny použité na desky latinského rukopisu.³⁷⁰ Zajímavá je bezprostřední blízkost hradu Ronovce (od Dolní Krupé 1,4 kilometrů; od Rozsochatce 2,4 kilometrů). V Dolní Krupé se nachází kostel svatého Víta. Tento titul se opět objevuje až v první polovině 13. století.³⁷¹ Obě vsi mají jména jasně vykazující český původ. V případě Krupé se může

³⁶⁶ RBM, IV., č. 1644, s. 652-653; v edici zmiňované listiny se opravdu jedná o rozdělení majetků pánů z Lipé a Ronovec (*Sumerburk*) zde skutečně zmiňován je, o jeho příslušenství se však zde nenachází nic. Viz URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 97, pozn. 74.

³⁶⁷ K lokalizaci Benedína ROUBÍK, F.: *Soupis*, s. 109; srovnej též DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 47-48.

³⁶⁸ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, I.*, s. 50.

³⁶⁹ KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005, s. 188.

³⁷⁰ Snad se jedná o zlomek listiny, který se nachází v rukopisu I. E. 35 v pražské univerzitní knihovně (TRUHLÁŘ, J.: *Catalogus codicum*, I, s. 221). Tento zlomek byl vydán ve Žďáře roku 1283, další podrobnosti ovšem katalog nepodává.

³⁷¹ BOHÁČ, Z.: *Patrocinia*.

toponymum vztahovat k charakteristice vlastního osídlení – tedy, že se jednalo o velikou ves.³⁷²

Katastr **Rozsochatce** byl druhotně rozšířen o katastr Skořetína. Pokud již na tomto místě budeme sledovat analogie okolního osídlení, Rozsochatec se uspořádáním katastru i plužiny nejvíce podobá Svinnému a Dobkovu. I zde je patrné velmi nedůsledné rozdělení plužiny do pásů a naopak je možné vysledovat starší uspořádání do bloků.

Vesnice **Kojetín** je opět původně česká vesnice, toponymum Kojetín vzniklo z osobního jména Kojata.³⁷³ O první písemné zmínce, která má pocházet z roku 1346 jsem se zmínil výše. Až ukázková pravidelnost vyměření vesnice, která je patrná z mapy stabilního katastru, dává vcelku jasně tušit lokační způsob vzniku (přeměny) sídla. Samotný katastr má velmi pravidelný tvar s centrem umístěným v jeho středu. Jediné porušení této pravidelnosti tvoří les *Sommerwald*, který je ke katastru přičleněn v jeho jihozápadní části evidentně až dodatečně. Původně se jednalo o území, které náleželo k hradu Ronovci.

V souvislosti s přesunem oblastí upadající těžby se v roce 1351 poprvé v písemných pramenech setkáváme s **Břevnicí** (u Brodu) a **Kyjovem**.³⁷⁴ Obě vsi jsou od Ronovce vzdáleny zhruba 2,3 kilometrů, od sebe navzájem je dělí necelých 800 metrů. Také zde je patrný český původ obou jmen. V případě Břevnice nám dává archaická přípona *-ice* tušit stáří této vsi.³⁷⁵ A není to pouze přípona. Stáří Břevnice se v plné míře projevuje na mapě stabilního katastru, kde nenalezneme jedinou pásovou plužinu, pouze velmi archaický typ úsekové plužiny. Ve zcela zřejmém kontrastu s tvarem plužiny na katastru Břevnice je téměř ukázkové užití pásové plužiny v blízkém Kyjově.

V případě Břevnice můžeme uvažovat ještě o původně rozptýleném osídlení. Samotný tvar katastru Břevnice naznačuje hned několik změn, které v dějinách prodělal. Excentrické umístění samotné vesnice při východní hranici katastru dává tušit, že Kyjov vznikl jako nově vysazená vesnice na původním katastru Břevnice. Naopak, výrazný severní výběžek byl do katastru vesnice včleněn až po zániku hradu Ronovce, jehož zřícenina se na severním okraji tohoto výběžku nachází.

³⁷²Krupá: „(...) jméno ze staročeského feminina *krupá* (tj. ves nebo hora) k adj. *krupý* (hrubý – ve smyslu velký, grob, roh) – je-li název samostatně, může to být dle *hrubý, grob, roh*, pod přírodním úkazem pouze *velký*“. PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách II.*, s. 424, 425; Rozsochatec: „ (...) z adj. *rozsochatý* (rozsochu mající, gabelig), *rozsocha* – socha nebo větev na dvě rozrostlá, stsl. *rasocha* – vše co má 2 rohy nebo konce jako vidlice, krátký a prohnutý hřbet hory.“ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, III*, s. 601.

³⁷³ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, II.*, s. 279.

³⁷⁴ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 91; ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I.5.*, s. 1215; PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, II.*, s. 465 (Kyjov), resp. Tamtéž, *I.*, s. 157 (Břevnice).

³⁷⁵ DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 19-20.

Dvorce (snad někdejší Šenklify, *Shenkelsdorf*) a **Pohledští Dvořáci** tvoří ve vymezeném území zvláštní okruh osídlení.³⁷⁶ Jejich vznik a vývoj byl spojen s městem Brodem a jeho měšťany. Jedná se tedy o specifický druh předměstských (příměstských) dvorů, jejichž funkce ve strukturách středověkého města doposud nebyla plně zhodnocena.³⁷⁷ V brodském privilegii z 8. června 1278 je v článku 61 podán výčet všech městu poplatných vsí, dvorů a vyměřených lánů. Těch je opravdu veliký počet – jen celých vsí a dvorů je celkem více než deset, nemluvě o samostatně uváděných lánech.³⁷⁸ Šenklify zřejmě byly na čas opuštěny, i když fakt, že jsou uvedeny v Roubíkově soupisu zaniklých vsí, nemusí nutně znamenat, že doopravdy fyzicky zanikly.³⁷⁹

I z názvu katastrálního území *Höfern* (tedy plurál Dvorce) ve stabilním katastru je zřejmé že se nejednalo o jedno sídlo (vesnici) ale specifický okruh příměstského osídlení.³⁸⁰ Pro takové bádání zatím nejsem obeznámen s metodologickými postupy, proto tato sídla nebudu zahrnovat do celkového obrazu vývoje osídlení v okolí Břevnického potoka, aby nedošlo k nežádoucímu zkreslení.

6.1.3 Pokus o rekonstrukci vývoje osídlení do 14. století

Tabulka 1: Rekonstrukce původní velikosti katastrů vesnic v okolí Břevnického potoka

Název sídla	Velikost katastru v roce 1838 (ha)	Předpokládaná změna velikosti katastru
Svinný	645	Katastr druhotně rozšířen, původně cca 400 ha
Dobkov	324	
Skořetín		Původně cca 400 ha
Čachotín	629	Původně cca 830 ha
Zálesí (Benedín, Krštejn)		Původně cca 200 ha (?)
Nemojov		Původně cca 400 ha

³⁷⁶ Na existenci specifické skupiny osídlení ve formě dvorů na předměstích upozornil již ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I.* 5, s. 1205.

³⁷⁷ Na tento fakt narazil např. Jiří Doležel, když rozebíral okolnosti prodeje předměstské osady Dornych u Brna měšťanem Henningem. DOLEŽEL, J.: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžař Henning řečený Schutwein.*

³⁷⁸ CDB V.2., č. 873, s. 602.

³⁷⁹ Vesnice mohla změnit název, což mohl autor soupisu zaniklých osad (ROUBÍK, F.: *Soupis*) považovat za zánik. Na tento problém upozorňuje KLÁPŠTĚ, Jan - ŽEMLIČKA, Josef: *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy.* ČsČH 27, 1979, s. 884-906.

³⁸⁰ Srovnej také DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 21.

Rozsochatec	827	Původně cca 430 ha
Horní Krupá	1130	Původně cca 930 ha
Dolní Krupá	792	Katastr drobně rozšířen
Kojetín	799	Katastr drobně rozšířen
Břevnice	329	Původně cca 400-450 ha
Kyjov	228	

Při pokusu o rekonstrukci vývoje osídlení můžeme použít více kritérií. V tabulce jsem se pokusil zrekonstruovat původní výměru katastrů sledovaných sídel. Jak je z tabulky patrné, podle tohoto kritéria se rozpadá osídlení do tří celků. Nejpočetnější skupinu představují vesnice s katastrem o velikosti 324–450 ha, kterých nacházíme celkem šest (Svinný, Dobkov, Skořetín, Nemojov, Rozsochatec a Břevnice). Druhou skupinu tvoří vsi s nápadně velkým katastrem, který se pohybuje zhruba v rozmezí 750-1000 ha. Sem můžeme zařadit Čachotín, Horní Krupou, Dolní Krupou a Kojetín. Specifickou skupinu tvoří dvě vsi s nápadně malým katastrem (kolem 200 ha), jmenovitě Benedín (Zálesí, Krštějn) a Kyjov. Zatím můžeme uvažovat o tom, že první skupina představuje původní osídlení, druhá skupina pozdější, plánovitou lokační činnost a poslední skupina vznikla až nakonec pro maximální využití půdního fondu v již osídlené krajině.

Tomuto rozčlenění odpovídá i uspořádání katastrů a plužin. Zatímco u první skupiny je nápadná živelnost uspořádání bez zřetelného vyměření polí do pásových plužin, ve druhé skupině vsí je jasně patrná organizovanost a přesnost vyměření. Vesnice mají uspořádaný půdorys podél osy hlavní komunikace a pole jsou důsledně vyměřena do dlouhých pásů. Tato organizovanost jasně ukazuje na jednorázové vyměření a můžeme tvrdit, že se jedná o typické lesní lánové vsi. Poslední vzorek je příliš úzký na nějakou generalizaci. Navíc, dvůr Gerstein vznikl až na přelomu 18. a 19. století, proto mapa stabilního katastru již reflektuje zcela aktuální osídlovací proces a ne původní stav. Kyjov vykazuje malou rozlohu, důsledné vyměření, ale také včlenění do již existující struktury osídlení, což odpovídá předpokládané době vzniku.

Pokud se farní sítě týče, kostel stojí pouze v Čachotíně a Dolní Krupé, tedy lesních lánových vsích. Duchovní správu pro ostatní obyvatelstvo zajišťovaly kostely v Chotěboři, Bělé, Pohledu a Brodě.

Toponyma bohužel do tohoto konceptu nevnaší jasnější řád. Je pravda, že ze čtyř lesních lánových vsí mají dvě koncovku *-ín* a zbylé dvě jsou odvozeny (zřejmě) od

nějakého přírodního jevu (Krupá), ale stejnou koncovku má i Skořetín a Benedín. V případě Skořetína ovšem není zřejmé, zda se jedná o původní toponymum a v případě Benedína si nejsme zcela jisti s jeho lokalizací. V případě Břevnice demonstruje přípona – *ice* zřejmě doznívající fázi domácího osídlování Brodska.³⁸¹ Pro zbytek území neexistuje v používání toponym žádný zřetelný řád.

V této fázi ale narážíme na bariéru absence písemných pramenů a tedy nemožnosti absolutní datace vymezených vrstev osídlení. Můžeme se ale pokusit nalézt na Brodsku takové vesnice, u nichž první písemná zmínka leží v hloubi 13. století a Lhoty či Lány a pokusit se o bližší rozlišení pomocí analogií.

Nejstarší nesporná písemná zmínka o vesnici na Brodsku pochází z 25. listopadu 1258 a zmiňuje existenci nějaké cesty směrem k Utínu (*versus villam Ottonis*).³⁸² K roku 1838 měl katastr této vsi výměru 327 ha. Půdorys Utína vykazuje onu živelnost, typickou pro první skupinu vsí na zkoumaném území. Tvar plužin bohužel není možné z katastrální mapy rekonstruovat. Na rozdíl od výše zkoumaného území ovšem Utín vykazuje některé zásadní odlišnosti. Jednak se jedná o toponymum německého původu a navíc se Utín nachází v oblasti, ve které probíhala těžba stříbra.³⁸³ Musíme připustit, že původně slovanská zemědělská vesnice tu mohla existovat ještě před nálezy stříbra a příchodem německého obyvatelstva. Název mohl být druhotně změněn podle nového majitele, který mohl pocházet z hornického prostředí. Závěrem můžeme, byť ne zcela bez otazníku, klást první typ vesnic prokazatelně před rok 1259, pravděpodobně mnohem hlouběji k začátku 13. století. Pokud předpokládáme existenci původně slovanské vesnice ještě před počátkem těžby stříbra, posune se datace *ante quem* před třicátá až čtyřicátá léta 13. století. Pro přesnější ověření bude nutné provést ještě sídelně historickou sondu na území s aktivní těžbou stříbra.

Přínosné může být i srovnání zkoumaného osídlení s blízkými vesnicemi, jejichž toponyma tvoří jasně určující „lhoty“ či „lány“. Na sever od Chotěboře se vyskytují hned tři. Libická Lhotka, Lhůta a Lány. Jihovýchodně od Brodu se nachází vesnice Hurtova Lhota. Pokud se katastrů týče, mají výměru 214, 290, 205 a zhruba 200 ha. Z tvaru plužin můžeme rozeznat u „lhot“ na Chotěbořsku rozdělení do bloků (zcela chybí pásové plužiny), naopak v případě Lánů a Hurtovy Lhoty byla půda rozdělena do pásů. Na tomto místě chybí prostor ke komplexnímu zhodnocení problematiky „lhot“ a „lánů“. Co však již

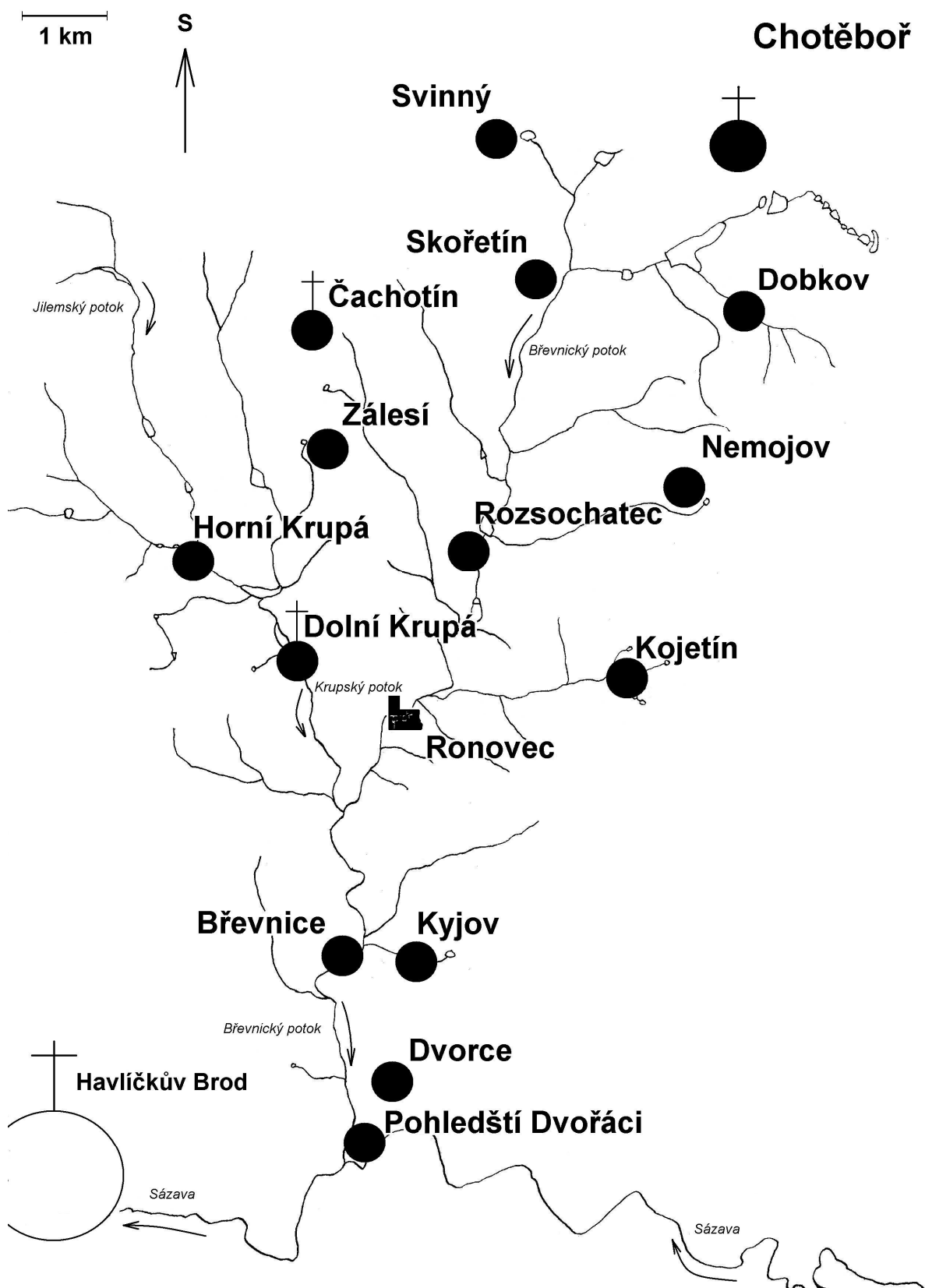
³⁸¹ DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 19-20.

³⁸² CDB V.1, č. 167, s. 267.

³⁸³ Vesnice se zřejmě nazývala Ottendorf a teprve z této formy vznikl latinský překlad *villa Ottonis*. PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, IV.*, s. 459-460.

na tomto místě můžeme určit je to, že blízké „lhoty“ a „lány“ zapadají spíše do skupiny „dosídlovacích“ vsí, které vznikaly již v osídleném území a využívaly poslední zbytky půdního fondu. Mezi těmito „lhotami“ a „lány“ a první skupinou vsí je nápadný rozdíl zejména ve velikosti katastru. Tvar plužin je proměnlivý. Není zcela zřejmé, zda Lány vznikly později než všechny „lhoty“, jisté to ale není. Pokud zhodnotíme význam těchto poznatků pro naši sondu, můžeme tvrdit, že území v okolí Břevnického potoka nebylo osídlováno (dosídlováno) formou „lhot“ či „lánů“. Tyto vsi tvoří specifický okruh osídlení, který si stále zaslouží zvýšenou pozornost. Jediná analogie se nachází v případě Kyjova, jehož katastr a rozložení plužin vykazuje podobnost s Lány a Hurtovou Lhotou. Z tvaru a preciznosti vyměření Kyjova (jako i z opravdu důsledného vyměření plužin do pásů) snad můžeme usuzovat, že Kyjov vznikl až později. Nicméně stav v době vzniku stabilního katastru mohl být poznamenán celou řadou pozdějších změn, proto na tomto místě nemůžeme vznést jednoznačný soud.

Plán sídel a vodních toků v okolí Břevnického potoka. Křížkem jsou naznačená sídla s kostelem.

6.2 Vývoj osídlení podél potoka Žabinec – území, na kterém probíhala těžba stříbra

Potok Žabinec pramení ve výšce 630 metrů nad mořem a o 12 kilometrů severněji se vlévá se do Sázavy jako její levý přítok v centru města Havlíčkův Brod v nadmořské výšce zhruba 410 metrů nad mořem. Dnes se na tomto území nachází devět vesnic, ale také zatím blíže neurčený počet zaniklých sídel včetně zaniklého hornického sídliště Mittelberg. Od jihu se jmenovitě jedná o vsi: Chyška, Studénka, Úhořilka, Kochánov, Okrouhlička, Lípa, Suchá, Petrkov a Svatý Kříž.

6.2.1 Vesnická sídla v okolí potoka Žabinec

Chyška (německy **Chisten**). První zmínka pochází zřejmě až z roku 1436, ale je zřejmé, že původ vsi je mnohem starší.³⁸⁴ Uspořádání katastru vykazuje podobné rysy jako první skupina osídlení v okolí Břevnického potoka. Podobná živelnost se projevuje v půdorysu samotné vesnice, ale i ve tvaru plužin, které nejsou rozděleny do pásů. Poněkud odlišný je tvar katastru, který je zploštělý, přesto jeho výměra odpovídá prvnímu typu osídlení. Otázka etnicity v celé zkoumané oblasti bude poněkud obtížně určitelná a konečný závěr bude možné učinit až na konci této sondy. Přesto na tomto místě můžeme zhodnotit poznatky toponomastiky. Samotný název je českého původu (*chyš* znamená chatrč, domek, dům).³⁸⁵ Z mapy stabilního katastru je ovšem patrné v případě Chyšky téměř absolutní podíl českých pomístních jmen. Na základě těchto poznatků můžeme tvrdit, že ves byla původně česká a zřejmě zde nedošlo k radikálnějšímu „poněmčení“.

Studénka (německy **Mukenbrunn**). První písemná zmínka o Studénce pochází zřejmě z roku 1379.³⁸⁶ Při pozorování tvaru katastru můžeme Studénku zařadit do třetí skupiny osídlení, tedy do pracovně označené skupiny „dosídlovacích“ vsí (jakou je Kyjov). Splňuje pro to všechna kritéria. Až „podezřele“ pravidelný půdorys samotné vsi, zcela pravidelné uspořádání plužin do pásů, které vyplňují téměř celou plochu katastru a konečně malá plocha samotného katastru. O způsobu vzniku této vsi může napovídat i severní hranice katastru s Okrouhličkou (Scheibeldorfem), která je zcela jednoznačně

³⁸⁴ AČ 1, E.1, č. 201, s. 531.

³⁸⁵ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, II.*, s. 85.

³⁸⁶ Je uváděna ve zlomku urbáře Pražského arcibiskupství ve formě *Studenca*; DRC, s. 391.

uměle vyměřená (a táhne se téměř rovnoběžně od západu k východu). Můžeme usuzovat, že právě z katastru Okrouhličky bylo území pro Studénku dodatečně vyděleno. Německé toponymum *Mückenbrunn* znamená volně přeloženo „komáří studánka (pramen)“.³⁸⁷ Zajímavé jsou i pomístní názvy – všechny (na mapě stabilního katastru) jsou německé.

Úhořilka. První písemná zmínka o této vsi se vyskytuje spolu s výše jmenovanou zmínkou o Chyšce.³⁸⁸ Neuspořádaný půdorys vsi i rozvržení plužin do bloků naznačují nelokační původ. Ovšem velmi malá plocha katastru ukazuje spíše na analogii se „lhotami“ severně od Chotěboře, než s osídlením prvního typu. Tomu odpovídá i český název samotné vsi, který zřejmě poukazuje na to, že často vyhořela.³⁸⁹ Stejně jako samotné toponymum jsou jazykově české i všechny pomístní názvy, které jsou uvedené v mapě stabilního katastru.

Kochánov (Kochendorf) se poprvé objevuje v písemném pořízení relativně brzy, již v roce 1307.³⁹⁰ Půdorysem můžeme Kochánov zařadit do skupiny „ulicovek“, tedy vsí zhruba ve tvaru písmene U. Plužiny jsou pravidelně uspořádány do pásů, které vyplňují téměř celý katastr vesnice.³⁹¹ Samotný tvar katastru je velice protáhlý severojižním směrem mezi Úhořilkou a Okrouhličkou. Podle vychýlení centra Okrouhličky můžeme uvažovat o tom, že se z jejího katastru vyčlenila (Úhořilka není vychýlená ze středu katastru). Podle velikosti a tvaru katastru můžeme Kochánov zařadit do skupiny „dosídlovacích“ vsí. Toponymum není zcela jednoznačně určitelné. Podle Profouse je název odvozen od českého jména Kochan, Kochánek (tedy v původním významu „miláček“).³⁹² Základ *-dorf* je ovšem typický pro kolonizační počiny. Jak ale poukázal Jan Klápště na příkladu kolonizace Wiprechta Grojčského z přelomu 11. a 12. století, složení jména slovanského původu s německým *-dorf* není mimořádný jev ani mimo hranice středověkého státu.³⁹³ Složení pomístních jmen ovšem poukazuje na dominantní úlohu německého etnika.

Okrouhlička (Scheibeldorf) tvarem svého katastru ale i samotným názvem jasně poukazuje na plánovité a jednorázové založení. I podle velikosti katastru můžeme poukázat

³⁸⁷ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, III.*, s. 223.

³⁸⁸ Zaznamenaná je ve formě *Hořelka*; AČ 1, E.1, č. 201, s. 531.

³⁸⁹ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, IV.*, s. 422; zde je vysvětlen i alternativní německý název *Prussdorf*, který je použit např. na mapě stabilního katastru a který vznikl uměle pro kancelářské potřeby; srovnej též ZÁPOTOČNÁ, Andrea: *Vliv německého osídlení*. Ta upozorňuje i na fakt, že zde nežilo německé obyvatelstvo.

³⁹⁰ Ve formě *Chochansdorff*; RBM II, č. 2152, s. 929.

³⁹¹ V době vzniku Berní ruly zde bylo evidováno 5+3 osedlých. DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2.1*, s. 178.

³⁹² PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, II.*, s. 276.

³⁹³ KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna*, s. 16.

na typ „lesní lánové vsi“, jakými jsou Horní a Dolní Krupá, Čachotín či Kojetín. Plocha katastru je sice poněkud menší, ale pokud k ní přičteme katastr sousedního Kochánova (u kterého předpokládáme, že se z katastru Okrouhličky vyčlenil později), dosáhneme hodnoty necelého tisíce hektarů.³⁹⁴ Z nezvykle veliké plochy návsi snad můžeme usuzovat, že se zde konaly trhy (resp. že se při jejím založení s možností konání trhů počítalo). První písemná zmínka o Scheibeldorfu se také vyskytuje relativně brzy, nalézáme jí ve stejném pramenu, jako v případě Kochánova, tedy k roku 1307.³⁹⁵ Patrocinium zdejšího kostela nám bohužel nepřinese žádné pevnější vodítko k určení stáří Okrouhličky, protože titul sv. Jana Nepomuckého je evidentně novější. Pokud se etnicity týče, jednalo se podle všech indicií o německou ves. Samotný název je zřejmě odvozen od výrazu „schoub“, tedy svazek, otýpka slámy či věnec.³⁹⁶ Původní německý název byl nahrazen až po roce 1945 a zdrobnělina byla zvolena proto, aby nedocházelo k záměně s blízkou Okrouhlicí.³⁹⁷ Německému původu napovídají i německá pomístní jména čitelná z katastru. V tomto případě pomístní jména nepoukazují pouze na jazyk, který byl pro obyvatele této vsi rodný, ale také indikuje možnou těžební činnost. Týká se to zejména pomístního jména *Fuchsloch* a *Blumendorfer Berg*, které se vyskytují východně od vesnice.³⁹⁸ Vzhledem k tomu, že v bezprostřední blízkosti směrem na sever můžeme prokazatelně doložit intenzivní těžbu stříbra (zejména v zaniklém horním centru Mittelberg) můžeme s relativně velikou přesností spojit tato pomístní jména s těžbou stříbrné rudy.³⁹⁹

³⁹⁴ Velikost Okrouhličky se projevila i v údajích v Berní rule, kdy dosahuje počtu 8+9 osedlých. DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2.1*, s. 178.

³⁹⁵ Ve formě *Scheiblisdorff*; RBM II, č. 2152, s. 929.

³⁹⁶ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách*, 4, s. 274; srovnej podrobněji ZÁPOTOČNÁ, Andrea: *Vliv německého osídlení*. Anrea Zápotočná se bohužel při dalším výkladu spolehla na zcela nepodložená tvrzení Franze Schindlera a uvádí, že Okrouhlička byla pravděpodobně vysazena německými mnichy. K tomu viz následující poznámka.

³⁹⁷ DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 118-119.

³⁹⁸ Na toponyma s apelativem *loch* a *berg* (jáma - díra, hora) jakožto indikátorů možné horní činnosti v blízkosti známých těžebních lokalit upozornil (a v případě názvu *Fuchsloch* i explicitně použil) DAVID, J.: *Odras těžby a zpracování rud*.

³⁹⁹ K dějinám Okrouhličky se vztahuje práce Franze Josefa Schindlera, rodáka z blízkého Skřivánku, který byl po roce 1945 odsunut a dnes píše „vlastivědné“ práce o ztracené domovině. V práci je přínosné pouze sebrání a rozbor pomístních názvů pro lokalitu Skřivánek, ale jinak obsahuje zcela zavádějící informace pro vývoj středověkého osídlení. Vznik Okrouhličky například dává do spojitosti s kolonizací vycházející z benediktinského kláštera ve Vilémově. Z rozpoznatelného hornofalckého dialektu severní části jihlavského jazykového ostrova „zjistil“, že celou lokalitu podél potoka Žabinec zúrodnili rolníci z hornofalckého Unteren Regen a do 14. a 15. století klade poslední etapu Lichtenburské kolonizace (*sic!*). Skutečně zarazí, že text, který byl v Německu publikován v roce 1996 obsahuje následující pasáže: „Slované, kteří později osídlili tuto zemi, se usadili na nezalesněných územích, která jim při jejich malém ba nepatrném počtu stačila. Ohromné lesnaté území uvnitř otevřeli teprve němečtí osídlenci a německá místní jména se rozšiřovala ještě daleko přes jazykové hranice do okolí.“ a „Vyjmenujeme si však jenom pár nejnapadnějších názvů, na kterých si ukážeme, že naše území bylo skutečně osídlováno hornofalckými rolníky, kteří zúrodnili okolní pozemky železnými pluhy. Už tenkrát znali rolníci novou formu záprahu tažných zvířat, tj. používání chomoutu. Tato technika přípřeže volů a koní, spolu s vylepšeným záprahem, umožnila

Lípa (Linden) patří do skupiny lokovaných vsí, které jsou obvykle označovány jako „lesní lánové vsi“. Jako v případě Scheibeldorfu je opět nápadný pravidelný půdorys vsi s velikou návší a pečlivě rozdělené plužiny do pásů, které vyplňují téměř celý rozsáhlý katastr vsi.⁴⁰⁰ Určit etnicitu v tomto případě je velmi složité. Jednak samotný název Lípa či Linden je relativně velmi častý a jasně přeložitelný (nedochází k významovým posunům).⁴⁰¹ Při určení etnicity nepomohou ani pomístní názvy. Některé jsou české, některé německé a žádné z nich výrazně nepřevažují. V dnešním katastru Lípy se nachází pastvina „Na d'amkách“, což zřejmě můžeme přímo spojit s těžbou stříbra.⁴⁰²

Suchá (Dürre). První písemná zmínka o Suché pochází z roku 1351.⁴⁰³ Katastr má vcelku pravidelný tvar, ale můžeme pozorovat dvě výrazné anomálie.⁴⁰⁴ První je rozvržení plužin. Ty se sice vyskytují v pravidelných pásech, ale východně a jihovýchodně od Suché se téměř vůbec nevyskytují pole, ale pouze lesy. To je jednak způsobeno mírnou terénní vyvýšeninou, ale je také možné, že se v této lokalitě přímo dobývala stříbrná ruda. Na to koneckonců poukazuje přímo terén a stav vegetace. Přímou s těžbou můžeme spojit pomístní název *Šlígrunty*, který se nachází severozápadně od Suché. Zejména ovšem vcelku bezpečně můžeme lokalizovat zaniklé horní středisko **Mittelberg** do blízkosti osady Ovčín v těsné blízkosti Svatého Kříže. Nicméně osada Ovčín v roce 1838 nenáležela do katastru Suché (spolu se Svatým Křížem).⁴⁰⁵

Svatý Kříž (Heiligen Kreuz)⁴⁰⁶ představuje druhou výraznou anomálii v uspořádání katastru, protože se nalézá v severní části katastru Suché v dlouhém výběžku. V roce 1838 představoval Svatý Kříž jen pár kamenných staveb a farní kostel Nalezení Svatého Kříže. První známá písemná zmínka sice pochází až z roku 1530,⁴⁰⁷ ale vzhledem

intenzivnější obdělání nově získané půdy. Takto se mohli němečtí rolníci v Čechách rychleji a lépe uchytit, a proto je také šlechta přednostně do Čech přivedla.“ Takto koncipovaný „výzkum“ zaspal dobu zhruba o jedno století. Naštěstí je tento pán pouze amatérský badatel. SCHINDLER, Franz Josef: *Názvy domů a pozemků na Skřívánku, obec Okrouhlička (Šejdorf), jihlavský jazykový ostrov*. In: Češi a Němci na Vysočině. Havlíčkův Brod 1998, s. 163-244.

⁴⁰⁰ Lípa dodnes zůstala relativně velikou vesnicí, ale tento stav je patrný i v Berní rule, kdy je v Lípě zaznamenáno celkem 10+6 osedlých. DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2.1*, s. 170.

⁴⁰¹ Profous zaznamenává od roku 1351 v pramenech vcelku shodně zastoupenou variantu Lípa i Linden. PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, II.*, s. 616-617.

⁴⁰² DAVID, J.: *Odras těžby a zpracování rud*; srovnej DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 90.

⁴⁰³ Ve formě *Derr*; CDM VIII, č. 131, s. 96; podle Andrey Zápotočné je v tomto tvaru patrná apokopa koncového *-e*. Samohláska *-e* uvnitř slova pochází pravděpodobně z verba *dörren* a *dorren* (býti suchý). ZÁPOTOČNÁ, A.: *Vliv německého osídlení*.

⁴⁰⁴ V době vzniku Berní ruly čítala Suchá osm osedlých. DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2.1*, s. 203.

⁴⁰⁵ Malý, K. – Rous, P.: *Ověření*; srovnej též DAVID, J.: *Odras těžby a zpracování rud*.

⁴⁰⁶ Koncovka *-en* v adjektivu *heilig* vyjadřuje morfológicky vztah obou členů sousloví, protože německé jméno *Heiligen Kreuz* vzniklo dativní elipsou „(zur) heiligen Kreuz (erfindung)“: ZÁPOTOČNÁ, A.: *Vliv německého osídlení*.

⁴⁰⁷ AČ 20, č. 242, s. 343.

ke stavební podobě kostela se bezesporu jedná o lokalitu mnohem starší. V této listině prodával Jan z Pernštejna městu Brodu Bělou, Šlapanov a další zboží v této oblasti. Kostelní podací se platilo kostelu v Bělé, Šlapanově a právě u Svatého Kříže.⁴⁰⁸ Je zřejmé, že lokalita Svatého Kříže nebyla dlouho vesnicí, ale existovala kvůli významnému sakrálnímu objektu.⁴⁰⁹ V případě Svatého Kříže se nabízí ideální příležitost pro určení stáří lokality pomocí patrocina kostela. Bohužel, titul sv. Kříže není zcela přesně časově určitelný, ale u nás se před rokem 1100 vůbec nevyskytuje.⁴¹⁰ Na druhou stranu je jeho výskyt mezi lety 1100-1250 vcelku pravidelný bez zvláštních výkyvů. Přesto tento titul můžeme zařadit spíše do kontextu patrocinií charakteristických pro vrcholnou a pozdní kolonizaci (jako jsou tituly Všech svatých či sv. Ducha), což plně zapadá do předpokládaného vývoje zdejšího osídlení.⁴¹¹ O založení samotného kostela se uvažuje kolem roku 1300,⁴¹² ale vyloučit nelze staršího předchůdce v podobě provizorní dřevěné stavby.

V případě Suché (resp. Svatého Kříže) těžba stříbra, která zde probíhala zhruba od poloviny 13. do poloviny 14. století značně poznamenala průběh a charakter osídlení. Zatímco o zemědělském charakteru Suché nemusíme pochybovat, Svatý Kříž představuje velice netypický sídelní prvek. Primární funkcí tohoto sídla nebylo zemědělství, těžba či zpracování stříbra, výroba či obchod, ale farní správa. Jak je dobře patrné, farní správa vyžadovala pouze velmi skromné zázemí, což se plně projevilo na mapě stabilního katastru. Fakt, že kostel ve Svatém Kříži dodnes funguje jako farní centrum pro 10 okolních vsí svědčí o významu tohoto místa v době rozvoje těžby stříbra. Díky archeologickým nálezům v sousední lokalitě v Ovčíně tento rozvoj můžeme vcelku přesně datovat do století mezi polovinou 13. a polovinou 14. století.⁴¹³ Svatý Kříž tedy zajišťoval duchovní potřeby blízkého hornického střediska Mittelberg.⁴¹⁴ To poukazuje na další zajímavý fakt. V horních centrech se nebudovaly z nějakého důvodu pevné kamenné

⁴⁰⁸ Tamtéž.

⁴⁰⁹ V indexu Stabilního katastru je uvedeno 2+1 osedlých. DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2.1*, s. 203.

⁴¹⁰ BOHÁČ, Z.: *Patrocina*.

⁴¹¹ BOHÁČ, Z.: *K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích*. HG 10, 1973, s. 151-169.

⁴¹² POCHE, E. (red.): *Umělecké památky Čech III*. Praha 1980, s. 479; srovnej DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 123.

⁴¹³ ROUS, Pavel: *Nález středověké keramiky u osady Ovčín*.

⁴¹⁴ O lokalizaci Mittelbergu do bezprostřední blízkosti Svatého Kříže nejnověji DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 123.

kostely.⁴¹⁵ Pokud potřebu duchovního zaopatření pro takováto centra nedokázala uspokojit stávající síť kostelů v regionu, vznikl kostel v bezprostřední blízkosti takového centra, ale mimo vlastní areál.

Z místních a pomístních názvů zachycených v první polovině 19. století je patrné promíchání českého i německého etnika. Tento proces zřejmě prodělal více vývojových fází a proto na tomto místě nemá smysl se pokoušet o určení etnicity obyvatelstva ve 13. a 14. století.

Petrkov. První písemná zmínka o Petrkově, kterou uvádí Profous k roku 1381 se mi nezdá být příliš průkazná.⁴¹⁶ Rozvržení katastru není příliš typické. Samotný Petrkov se nachází excentricky v jižní části katastru. Rozvržení plužin vykazuje v okolí vesnice rozdělení do bloků, ale na ty navazují pásové plužiny. Pomístní jména se opět vyskytují jak česká, tak německá. Samotný půdorys vesnice nepoukazuje na plánovité vyměření, nicméně zcela živelně tvořený také evidentně není. Přes tyto odchylky i vzhledem k rozloze katastru můžeme Petrkov zařadit do kontextu první skupiny osídlení v okolí Břevnického potoka.⁴¹⁷ V Petrkově se nachází kostel sv. Václava, který spadá pod farnost Svatý Kříž. Samotný titul sv. Václava je pro naše území běžný prakticky po celý středověk, ale je pravda, že mezi lety 1200-1250 je možné sledovat značné zvýšení počtu kostelů s tímto titulem.⁴¹⁸ Více překvapující je vzdálenost kostela v Petrkově od Svatého Kříže, která nečiní ani jeden a půl kilometru. Pro tento jev se nabízí jedno vysvětlení, které bude ovšem potřebovat ještě ověřit.

Zdá se, že z nějakého důvodu nebyl hornický lid vítán v „domácím“ kostele a snad kvůli tomu byl nucen přistoupit ke stavbě kostela nového.⁴¹⁹ Samotné patrocinium sv. Václava je jasně spojené s domácím prostředím, zatímco titul Nalezení Svatého Kříže je značně neutrální. Problematické soužití domácího obyvatelstva s hornickým lidem je pramenně doložitelné již z třicátých let 13. století.⁴²⁰ Proto musíme připustit i možnost

⁴¹⁵ Důvodů může být jistě více. Zřejmě nejpravděpodobnější se jeví častá proměna vnitřního uspořádání těchto center kvůli těžbě a zpracování stříbra a tedy nemožnost vybrat pevný bod pro takovouto stavbu uvnitř areálu.

⁴¹⁶ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, III.*, s. 350. V odkazovaném pramenu se pouze vyskytuje jméno *Byethe de Petrkowa*. Vzhledem k tomu, že sám Profous uvádí další čtyři Petrkovi, nemůžeme tento záznam považovat za první nepochybnou zmínku o Petrkovu u Havlíčkova Brodu; srovnej AČ, 31, č. 22, s. 308.

⁴¹⁷ Tomu odpovídá i průměrný počet osedlých vedených v Berní rule, který činil 3+5 (resp. 2+1, 3+1) DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2.1*, s. 170.

⁴¹⁸ BOHÁČ, Z.: *Patrocinia*.

⁴¹⁹ V bezprostřední blízkosti Petrkova se nacházelo jedno centrální hutniště stříbra, u kterého bylo možné v 19. století pozorovat pole struskových hald. K lokalitě tohoto hutniště směřuje dobře patrný zaniklý vodní náhod o délce 700 metrů. ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví*.

⁴²⁰ Konkrétně se jedná o listinu z 15. srpna 1234, kterou pro Uničov vydal markrabě Přemysl a která mj. řeší nocování havířů, kteří evidentně nejsou vítáni v okolních vesnicích; CDB III.1, č. 76, s. 82-83.

iracionálního jednání domácího obyvatelstva, které nemělo přílišné pochopení (a řečeno moderní terminologií zřejmě i oprávněný strach z nárůstu kriminality) pro příchozí horní lid, jejichž jazyku ani nerozuměli. To se mohlo projevit právě nevolí s účastí těchto lidí v „domácím“ svatostánku. Vysvětlení to ovšem není zdaleka jediné. Otázku „sdílení kostela“ proto nechme ještě otevřenou dalšímu bádání.

Okrouhliční Dvořáci představují poslední katastrální území zaznamenané ve stabilním katastru. Ve skutečnosti se nejedná o „klasický“ katastr tvořený zpravidla jednou centrální vesnicí, ale o velmi složitý konglomerát různých dvorů a osad. Jak poukázal již Antonín Profous, vždy se jednalo o roztroušené dvorce v bezprostřední blízkosti Brodu (kolem roku 1838 se jich zde nacházelo kolem dvaceti). Protože později správně spadali pod panství Okrouhlice, označovali se jako Okrouhliční Dvořáci.⁴²¹ Jediné větší sídlo z tohoto celku představují Šmolovy, které se nachází na úplném východním okraji katastru. Tento druh osídlení má svojí analogii na protějším břehu Sázavy, kde se dnes nachází Pohledští Dvořáci. Tedy, jak jsem poukázal výše, specifické příměstské osídlení.⁴²²

I zde se nepochybně jedná o jednotlivé dvory významných brodských měšťanů. Ovšem toto území nebylo „klasickou“ příměstskou částí, ale probíhala zde aktivní těžba stříbra zejména v oblasti zaniklého **Mittelbergu**. Ten se nacházel, jak prokázal archeologický průzkum, bezprostředně u lokality v Ovčíně v bezprostřední blízkosti Svatého Kříže a čtyři kilometry jižně od centra Brodu.⁴²³ S předpokládaným významem Mittelbergu kontrastuje minimum stop, které po něm můžeme v katastrální mapě nalézt. Jediné, co přímo poukazuje na těžbu stříbra je lokalita v Ďamách pár metrů východně od lokality v Ovčíně. Na zaniklé hornické lokality snad může upozorňovat pravidelně vyměřené rozmístění lesních parcel, jak je tomu právě v případě Mittelbergu.

Specifický prvek představuje v roce 1786 zrušený **kostel sv. Markéty**, který se dnes ve formě hospodářského stavení nachází mezi Suchou a Lípou na pravém břehu potoka Žabinec. Kostel byl patrně původně gotický, asi ze 14. století, ale vzhledem k chybné dataci v případě kostela sv. Bartoloměje v Bělé se na toto datování nemůžeme příliš spolehnout.⁴²⁴ Předpokládanému stáří odpovídá i samotné patrocinium, které je

⁴²¹ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, I.*, s. 446; srovnej též DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2.1*, s. 170.

⁴²² Na tuto specifickou formu zemědělského osídlení v okolí Brodu stručně upozorňuje i DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelná svědkové minulosti*, s. 21; tento fakt dobře ilustruje i veliký počet osedlých (23+1), kteří jsou v Berní rule popisováni jako „dvořáci na samotách po rozdílně“. DOSKOČIL, K.: *Berní rula 2.1*, s. 170.

⁴²³ Roubík ve svém soupisu Mittelberg nesprávně lokalizuje východně od Brodu do blízkosti Přibyslavi. ROUBÍK, F.: *Soupis a mapa*, s. 117 a nestránkovaná mapová příloha číslo 9.

⁴²⁴ POCHE, E. (red.): *Umělecké památky Čech III*. Praha 1980, s. 462-463.

charakteristické pro vrcholnou a pozdní kolonizaci.⁴²⁵ Na dřívější sakrální stavbu poukazuje i název polní trati *ke Kostelíku*, která se nachází v jejím okolí. V Uměleckých památkách Čech je uvedeno, že tento kostel stál asi uprostřed osady zaniklé v 17. stoletím.⁴²⁶ S tímto tvrzením nemohu souhlasit, protože mimo samotnou existenci kostela zaniklému osídlení nic nenasvědčuje. Jedná se zde zřejmě o stejný případ, jako v blízkém Svatém Kříži. Tedy, že zde stával osamocený kostel (menší sakrální budova) pro potřeby havířů.⁴²⁷ Tomu odpovídá to, že na katastru vedlejší vesnice, Lípy, prokazatelně bylo stříbro těženo. Zejména je ale nápadná „podezřelá“ koncentrace kostelů na velmi malém území. Na ploše zhruba 3,4 kilometrů čtverečních se nachází všechny čtyři kostely ve zkoumané oblasti. Tato zcela mimořádná hustota sakrálních staveb zřejmě není možná vysvětlit jinak, než potřebami havířů.

6.2.2 Pokus o rekonstrukci vývoje osídlení v okolí potoka Žabinec do 14. století

Tabulka 2: Rekonstrukce původní velikosti katastrů vesnic v okolí potoka Žabinec

Název sídla	Velikost katastru v roce 1838 (ha)	Předpokládané změny katastru	Německý název
Chyška	372		Chisten
Studénka	308	Zřejmě dodatečně vydělená z katastru Okrouhličky	Mukenbrunn
Úhořilka	254		
Kochánov	304	Zřejmě dodatečně vydělený z katastru Okrouhličky, zřejmě částečně i Lípy	Kochendorf
Okrouhlička	684	Původně cca 1 300 ha	Scheibeldorf
Lípa	692	Zřejmě drobnější	Linden

⁴²⁵ BOHÁČ, Z.: *K některým geografickým aspektům*.

⁴²⁶ POCHE, E. (red.): *Umělecké památky Čech III*. Praha 1980, s. 462-463.

⁴²⁷ To vlastně potvrzuje i Pavel Rous. Pouze s rozdílem, že nezpochybňuje jeho dataci uvedenou v *Uměleckých památkách Čech* a proto jej klade až do období pokusů o znovuoobnovení těžby na Brodsku v první polovině 14. století. Tato varianta je samozřejmě možná, ale opravdu nelze vyloučit ani existence nějaké sakrální budovy na tomto místě již ve druhé polovině 13. století. ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví*.

		změny ve prospěch Okrouhličky a Kochánova	
Suchá	422	Rozšířen dodatečně (?) o Svatý Kříž, původně cca 400 ha	Dürre
Petrkov	474		
Svatý Kříž	?	Uvažovaný katastr cca 20 ha	Heiligen Kreutz
Okrouhličtí Dvořáci	1004	Rozptýlené dvory	

Charakter osídlení na jih od Brodu vykazuje některé odlišnosti oproti dříve zkoumanému území severně od Brodu. Přesto srovnání vykazuje četné analogie. První z těchto analogií je skupina vesnic, kterou jsme doposud spíše pracovníčně označovali jako „první skupina osídlení“. V případě druhé sídelně historické sondy se jedná o Chyšku, Suchou a Petrkov. Tato skupina má zhruba stejně rozsáhlé katastry, které dosahují plochy kolem 400 ha. V okolí Břevnického potoka jí charakterizovala i nápadná „živelnost“ ve smyslu půdorysu samotného sídla a rozvržení plužin. Tato živelnost se v okolí Žabince zejména u Suché a částečně i u Petrkov vytrácí, přesto je nápadná v porovnání s vyměřenými vesnicemi. V této sondě je zřejmý ještě jeden shodný bod, který nebyl pozorovatelný v předchozím případě. Tato skupina vsí byla podle všeho zakládána ještě před příchodem německého obyvatelstva, protože v žádném případě nelze doložit původně německý název.

Na základě těchto argumentů můžeme vyslovit závěr, že „první skupina osídlení“ skutečně představovala původní osídlení regionu. Vzhledem k tomu, že bylo neseno domácím etnikem, můžeme jej datovat maximálně do třicátých až čtyřicátých let 13. století s možným počátkem ještě někdy ve druhé polovině 12. století.

Druhou jasně sledovatelnou skupinu osídlení tvoří lesní lánové vsi. V tomto případě se jedná o Lípu a Okrouhličku. Tato skupina je charakterizována velmi rozsáhlým katastrem, jehož výměra se pohybuje v rozmezí zhruba 650-1 300 hektarů. Dalším společným jmenovatelem je pravidelnost. Patrné je vyměření zemědělské půdy do dlouhých pásů, které zpravidla vyplňují celý katastr. Zřetelná pravidelnost se projevuje i v půdorysu vlastních vesnic. Určit dataci této fáze osídlení na Brodsku není příliš snadné, ale na základě obecných poznatků dějin osídlení a předpokládaných pozdějších úprav jí

můžeme klást do celé druhé poloviny 13. století. Nedořešenou otázkou zůstává, zda tyto rozsáhlé vesnice vznikaly na liduprázdném území, nebo zda byl jejich vznik vázán na dřívější rozptýlené osídlení, jejichž původní prostor překryly. Zdá se, že alespoň v případě Horní a Dolní Krupé došlo k druhému způsobu založení, tedy koncentrací původně rozptýleného osídlení. Zda tento poznatek můžeme zobecnit, je otázkou až dalšího bádání.

Zvláštní kategorii představuje skupina vesnic, které jsme zatím pracovníě označovali jako „dosídlovací“. Při této druhé sondě je zřejmé, že soubor těchto vsí se rozpadá do dvou různých skupin. První skupinu tvoří vesnice, které jsou obvykle nazývány „lhoty“. Ani v této sondě se sice přímo nevyskytuje žádná Lhota, ale Úhořilka do této kategorie jasně zapadá. Nápadným rysem je zejména malá plocha katastru (kolem 200-250 hektarů), ale také ona charakteristická „živelnost“.

Druhou skupinu této kategorie tvoří vesnice, u kterých podle tvaru katastrů můžeme uvažovat o druhotném vydělení z velkoryse zakládaných lesních lánových vsí. V okolí Žabince se jedná o Studénku a Kochánov. Obě tyto vsi jsou typické menší rozlohou katastrů (kolem 300 ha), zvláštním (protáhlým či jinak deformovaným) tvarem katastru, ale také až nepřirozenou vyměřeností zemědělské půdy, která vyplňuje opravdu téměř beze zbytku celý katastr.

Obě tyto skupiny vznikly ve snaze maximálního využití stávajícího půdního fondu. Zatímco typ „lhot“ osídloval poslední nevyužité zbytky půdy (a můžeme uvažovat o tom, že tato půda byla ještě zalesněná), druhý typ vznikal vydělováním z velikých katastrů lesních lánových vsí, které zřejmě nebyly schopny plně obhospodařit. Proto můžeme vznik „lhot“ klást zhruba mezi třicátá až čtyřicátá léta 13. století až do průběhu jeho druhé poloviny. Poslední typ až ke sklonku 13. a do počátku 14. století.

Zcela specifický kruh představuje příměstské osídlení. Z celého brodska jej můžeme sledovat pouze v okolí Brodu, což mimo jiné svědčí o jeho reálném významu. Toto osídlení bylo realizováno formou malých dvorů a většinou se jednalo o majetek buď významných měšťanů, či bohatých těžářů (často obě tyto skupiny splývaly). Bez dalších pramenů a analogií příměstských osídlení jiných měst můžeme na tomto místě podle tvarů plužin konstatovat pouze to, že pokud se tyto dvory zabývaly zemědělstvím, jednalo se zřejmě zejména o sadařství či jiné specializované zemědělství.

Těžba a zpracování stříbra se do vývoje osídlení regionu promítla překvapivě málo a spíše nepřímo. V literatuře se obvykle spojují nálezy stříbra s výraznou vlnou německého osídlení. Sídelně historickým rozborem území, kde bezpečně probíhala intenzivní těžba i zpracování stříbra ovšem žádná skutečně radikální vlna německého osídlení není

pozorovatelná. Průběh a charakter osídlení má naopak zcela zřejmou analogii s územím na protějším břehu Sázavy, kde se přímo stříbro ve 13. století netěžilo a kde (vyjma příměstských dvorů) není doloženo německé obyvatelstvo.

Pokud uvažujeme o původní etnicitě obyvatelstva konkrétních lokalit, můžeme za lokality osídlené německým etnikem považovat lesní lánové vsi a z nich později vydělené lokality. Tedy rámcově osídlení vzniklé od druhé poloviny 13. století. Jak ovšem ukázala první sídelně historická sonda, otázka etnicity nemá pro průběh osídlení prakticky žádný význam. Rozsáhlé lesní lánové vsi lokované ve druhé polovině 13. století v okolí Břevnického potoka nejeví žádnou spojitost s německým etnikem. Průběh osídlení sleduje ve zhruba stejných časových vrstvách podobná schémata nehledě na to, zda byli jeho nositelé českého či německého původu.

Těžba stříbra zanechala stopy pouze v několika pomístních jménech a sporadicky i v krajině. Do průběhu osídlení nijak výrazně nezasáhla. Tato zjištění vyvolávají potřebu změny náhledu na „německou hornickou kolonizaci“.⁴²⁸ Takovýto proces buď neexistoval, jeho vliv se projevoval jen na konkrétních místech těžby, nebo je chápán příliš široce. Přímo se těžba stříbra projevila snad pouze existencí Svatého Kříže a osamocené kostela sv. Markéty. Fakt, že existence Mittelbergu není prakticky na katastrálních mapách pozorovatelná, může mít spojitost právě se specifickým příměstským osídlením, do jehož kontextu ještě zapadal. Naopak, rozsah tohoto dvorcového osídlení na okraji Brodu může mít přímou spojitost s probíhající těžbou. Toto zjištění ještě potřebuje ověřit sídelně historickým rozborem dalších lokalit, ve kterých probíhala těžba. Toto ověření bohužel překračuje možnosti této práce, ale je příslibem pro další výzkum.

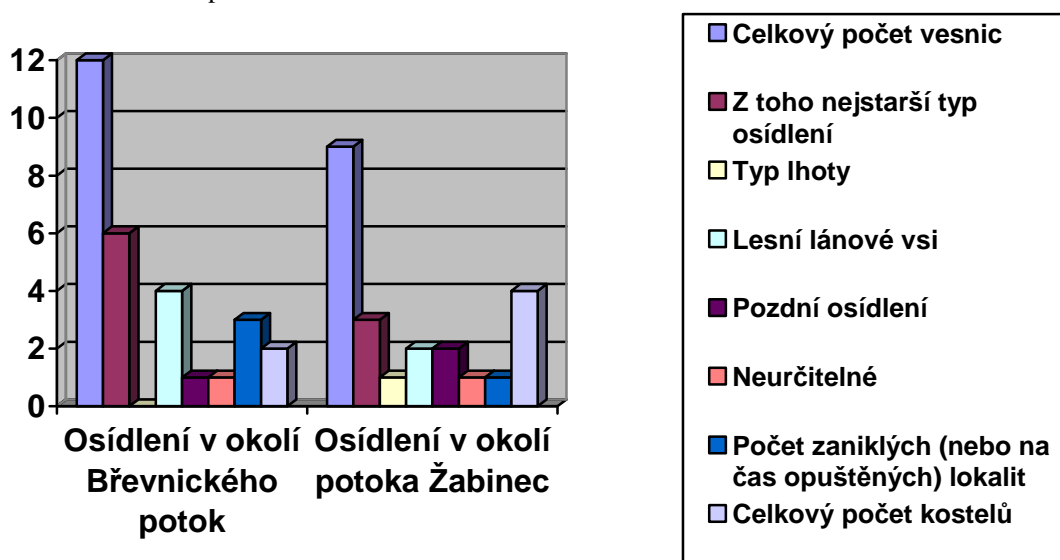
⁴²⁸ Nedávno proces vzniku těžebně zpracovatelských aktivit spojil s „německou hornickou kolonizací“ ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví*.

6.3 Porovnání vývoje osídlení v lokalitě s probíhající těžbou stříbra a v lokalitě bez těžby

Tabulka 3: Porovnání sídelních aspektů výše zkoumaných lokalit

	Osídlení v okolí Břevnického potok	Osídlení v okolí potoka Žabinec
Celkový počet vesnic	12	9
Z toho nejstarší typ osídlení	6	3
Typ lhoty	0	1
Lesní lánové vsi	4	2
Pozdní osídlení	1	2
Neurčitelné	1	1
Počet zaniklých (nebo na čas opuštěných) lokalit	3	1
Celkový počet kostelů	2	4

Graf 1: porovnání sídelních aspektů zkoumaného osídlení

Při porovnání charakteru a průběhu osídlení jsou nápadné shodné rysy, ale také některé odlišnosti. Je zřejmé, že v obou případech vznikla sídelní základna vnitřními procesy ještě před rozvojem těžby stříbra v regionu. Zastoupení lesních lánových vsí je v obou případech zhruba stejné, ale mírně větší je v případě Břevnického potoka. Výraznější rozdíl se projevuje v podílu dodatečně vniklých vsí a v počtu zaniklých vsí. Bohužel, soubor sledovaných prvků je příliš úzký na to, aby se dal bezpečněji kvantifikovat. Již

v této fázi ale můžeme vyslovit domněnku, že časová souslednost vzniku základní sídelní struktury regionu a až následné těžby stříbra není náhodná. Těžba v takovém rozsahu nemohla probíhat v liduprázdném regionu. Naopak, ani prokazatelná a intenzivní těžba stříbra v regionu neměla na průběh osídlení podle všeho výraznější vliv.

Zdeněk Boháč naznačil možnost odlišení některých sídelních fází pomocí počtu kostelů.⁴²⁹ Podle jeho předběžných zjištění se má na starším sídelním území vyskytovat zhruba jeden kostel na každé tři vsi. V odlehlejších nástupních prostorech vnitřní kolonizace zhruba jeden kostel na deset vsí a v lesních lánových vsích zhruba jeden kostel na každé dvě vesnice. Zkoumané oblasti takto bohužel nelze ověřit, protože různé časové vrstvy se zde překrývají. Přesto se zdá, že naznačený směr výzkumu má své možnosti. Například v okolí Břevnického potoka se vyskytují pouze dva kostely a to pouze v lesních lánových vsích. Poměr jeden kostel na každé dvě (lesní lánové) vesnice je zde přesně dodržen. V druhém případě je zřejmé, že na rozmístění kostelů měla přímo vliv probíhající těžba. Ze čtyř kostelů se jeden nachází v lesní lánové vsi, jeden ve starší sídelní vsi a dva jsou zcela specifickými případy, které se zřejmě vázaly přímo na aktuální potřeby zdejších havířů. Nicméně se zdá, že pro širší území je tato metoda do budoucna perspektivní.

⁴²⁹ BOHÁČ, Z.: *K některým geografickým aspektům.*

7 Závěr

Cílem práce bylo zjistit, zda těžba stříbra poznamenala vývoj osídlení na Havlíčkobrodsku a pokud ano, tak jakým způsobem. Předložená práce také měla zjistit, zda zažité schéma hornické kolonizace je reálné, nebo zda se jedná o přežívající historický mýtus. Celý region Havlíčkobrodsko představoval ve středověku (a zřejmě i dříve) důležitý tranzitní prostor. Významná byla zejména tzv. Haberská cesta, která procházela Brodem. Tato cesta sice mohla v minulosti měnit v detailech svůj průběh a nabízet více alternativních tras, nicméně jako reálná komunikační linie bezpečně existovala. Síť cest na Brodsku byla částečně určena i méně významnou Libickou cestou, která procházela severním okrajem regionu. Mimo trasy dálkových komunikací byl celý region protkán sítí regionálních a interurbánních cest.

Tradiční spojování vzniku a vývoje měst s montánní aktivitou v regionu je v této zjednodušené výkladové formě zavádějící až nesprávné. Podařilo se mi prokázat, že prvotní rozvoj sídel, ze kterých se později vyvinula města, je sledovatelný ještě před rozvojem těžby stříbra a před příchodem Lichtenburků. Dobývání a zpracování stříbrné rudy se prokazatelně koncentrovalo zejména na východ a na jih od Brodu a do prostoru tzv. Šlapanovské žíly. Chotěboř ani Bělá nepředstavovaly skutečná hornická centra. Je zřejmé, že na zvýšení materiálních potřeb regionu „postiženého“ těžbou stříbra dokázala tato centra participovat. Těžba a zpracování stříbra v regionu ale představovala pouze stimul tohoto rozvoje, nikoliv determinant.

Zcela opačná situace nastává v případě Šlapanova. Přestože se jedná o sídlo, které prokazatelně vzniklo ještě před rozvojem hornictví v regionu, v jeho případě byl rozvoj zcela závislý na těžbě stříbra. Dominantní význam správní a rezidenční funkce městečka se v plné míře projevil po úpadku hornictví. To pro vývoj Šlapanova nutně muselo znamenat (a znamenalo) regresivní vývoj.

Ne zcela dořešenou otázkou zůstává rozvoj města Brodu. Je zřejmé, že lokalita budoucího města byla osídlena relativně dlouho před rozvojem hornictví. Na druhou stranu, vznik osídlení městského charakteru v případě Brodu jistě silně stimulovaly nálezy stříbra v jeho okolí. Brod se v prvotní fázi těžby stříbra zřejmě vyvíjel dost živelně. O této fázi máme zachovalý jen minimální počet informací. Přesto se zdá, že před vysazením města byla jeho samospráva zcela překryta horní správou. Všestranný rozvoj obce si patrně vynutil velkoryse provedenou lokaci „nového“ města. Nového nikoliv místem (i když i

v tomto případě došlo k mírnému posunutí), ale zejména organizací. K tomuto vysazení došlo zřejmě nedlouho před rokem 1265.

O skutečně nadregionálním významu města Brodu svědčí celá řada argumentů. Samozřejmě se jedná o rozlohu a podoba centra města, která (pro města založená ve druhé polovině 13. století) snese analogii pouze s královskými městy. Dalším vodítkem je městská kancelář, která je opět srovnatelná pouze s královskými městy. V neposlední řadě se jedná o skupinu příměstského osídlení v podobě rozptýlených dvorů. Nakolik tento jev souvisí s významem města (a jeho měšťanů) a nakolik bylo toto specifické osídlení determinováno těžbou stříbra v bezprostředním okolí Brodu, nedovedu zatím ještě plně zhodnotit. Jisté je, že ve zkoumaném regionu je podobný typ osídlení sledovatelný pouze v okolí Brodu.

Zažité schéma „živelné hornické kolonizace“ projevilo své slabiny zejména při podrobném sídelně historickém průzkumu. V oblasti severně od Brodu, v okolí Břevnického potoka, bylo možné vysledovat minimálně tři různé etapy osídlení. První etapu jsme schopni datovat rámcově do první poloviny 13. století. Jejimi nositeli bylo domácí obyvatelstvo. Způsob vzniku tohoto osídlení byl nelokační – tedy prokazatelně nedošlo k plánovitému vyměření těchto vesnic a jejich katastru. Tato etapa vytvořila ve zkoumané oblasti základní sídelní síť.

Druhou etapu představuje v literatuře známý typ lesních lánových vsí. Ten můžeme i na základě analogií vcelku spolehlivě datovat do druhé poloviny 13. století. Tento typ osídlení znamenal bezesporu významnou úlohu ve vývoji regionu a to nejen pouze kvůli zvýšení počtu obyvatel a zemědělské plochy, ale zejména kvůli novým formám organizace společnosti. Obyvatelé těchto vesnic poskytovaly své pozemkové vrchnosti zejména tolik potřebné peníze, které platily ze svých lánů. Zda peněžní forma renty byla zavedena již předtím v původních vsích je otázka překračující rámec a možnosti práce. Jisté je, že kvůli placení finanční renty bylo obyvatelstvo nuceno zvýšit kontakty s lokálním trhem, což byl stimul zejména pro okolní města.

Poslední formu osídlení reprezentuje pracovníě označená skupina „dosídlovacích vsí“. Tedy takové formy osídlení, které vzniklo až po utvoření sídelní struktury regionu s cílem maximálně využít její zbývající půdní fond. Starším reprezentantem této formy osídlení jsou známe „lhoty“, ale můžeme pozorovat také časově mladší vrstvu těchto vsí, které patrně vznikaly vydělováním ze stávajících katastrů vesnic se stejným účelem maximálního využití půdního fondu. V severní zkoumané oblasti existuje pouze jediná vesnice, která zapadá do rámce mladší fáze těchto „dosídlovacích vsí“.

V případě okolí Břevnického potoka také můžeme sledovat nápadnou českou etnicitu veškerého osídlení a to včetně lesních lánových vsí. Relativní blízkost nalezišť stříbra tedy tento region nijak znatelně nepoznamenala.

Vývoj osídlení v regionu, ve kterém probíhala těžba stříbra (v okolí potoka Žabinec) měl zcela podobný průběh, jako v prvním případě. Jediný nápadnější rozdíl spočívá ve vyšším počtu „dosídlovacích vsí“ a to včetně jedné typové „lhoty“. V této oblasti sledujeme i výraznější zastoupení německého etnika. Přesto se mi podařilo dokázat, že původní jádro osídlení i tohoto regionu spadá do rámce domácího osídlování. Zcela jistě bylo německé obyvatelstvo usazeno v nově vyměřených lesních lánových vsí. Jak je ale s porovnáním obou regionů patrné, etnicita obyvatelstva neměla na průběh osídlení zásadní vliv. Zda měla přítomnost německých osadníků přímou spojitost s těžbou stříbra na Jihlavsku a Havlíčkobrodsku není na tomto místě možné vyřešit.

Jediným sledovatelným rozdílem, který byl prokazatelně způsoben těžbou stříbra v regionu, je výrazně větší počet kostelů a jejich nápadná koncentrace na malé ploše. Solitérní kostely se v severnější oblasti vůbec nevyskytují, naopak v blízkosti míst těžby je tento jev vcelku běžný.

Sídelně historickým rozborem se mi podařilo dokázat, že proces „živelné hornické kolonizace“ je více romantickou představou, než reálným fenoménem. Přestože v regionu v citlivé druhé polovině 13. století prokazatelně probíhala intenzivní těžba stříbra, sídelní procesy nijak závažně neovlivnila. Objevy stříbra nepodnítily osídlení regionu, ale až vznik základní sídelní struktury umožnil exploataci nerostného bohatství.

Otázka následného rozvoje regionu má jiný charakter, než jeho vznik. Je nesporné, že druhá polovina 13. století přinesla nové organizační formy sídelní struktury a nový typ sídel. I zde neměl průběh této fáze osídlení přímou vazbu na těžbu stříbra a dokonce ani nebyl vázán na německé etnikum. Výzkum jednoznačně dokázal, že typ lesních lánových vsí vznikl za pomoci jak domácího, tak i německého etnika.

8 Exkurz - Fundační činnost Lichtenburků ve 13. století

8.1 Zakládání klášterů soukromými osobami – fenomén na sklonku 12. a ve 13. století

Není a ani nemůže být cílem této práce řešit problematiku soukromých fundací. Tuto studii je ovšem nutno stručně uvést do dobového rámce, aby byl její obsah srozumitelnější.

Podpora církevních institucí soukromými osobami v průběhu dějin nabývala mnoho podob a prodělala značný vývoj. Prakticky až do sklonku 12. století se jednalo převážně o skromné počiny (většinou vesnické kostely). Ale od 12. století začínají vznikat i soukromé kláštery.

Založit klášter byl velice nákladný podnik, ale vydařená fundace skýtala pestrou paletu výhod, od ryze praktických po čistě spirituální. Z praktických funkcí to byla například možnost poskytnutí kancelářských služeb, výchovy synům, útočiště vdovám, dočasného útulku neprovdaným dcerám, ale i omezených militárních funkcí. Kláštery ale byly převážně církevní instituce. V žádném případě nemůžeme opomíjet sepulkrální a komemorativní funkce. Mezi komemorativní funkce můžeme přiřadit i oslavování rodu zakladatelů v klášterních kronikách, ze kterých dnes čerpáme četné informace. Nákladná rodová fundace bezesporu přinášela celému rodu i významný reprezentativní kapitál.⁴³⁰

Na Moravě proběhla hlavní vlna zakládání klášterů od osmdesátých let 12. století do třetí čtvrtiny 13. století, v Čechách byla situace obdobná.⁴³¹ Rozhodně není účelné podávat na tomto místě seznam všech fundací, ale uvedu alespoň ty nejdůležitější, které můžeme spojit s konkrétním rodem.

Kolem roku 1177 z iniciativy Markvarticů vzniká cisterciácký klášter v Klášteře Hradiště nad Jizerou u Mnichova Hradiště, který poté sloužil jako rodová nekropole.⁴³²

⁴³⁰ PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 193–210; srovnej BOROVSÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě* (dále jen *Kláštery*). Brno 2005, s. 17–19. Na s. 103 zohledňuje i funkci klášterů jako opevněných opěrných bodů v krajině. Příkopem byl vybaven i žďárský klášter již v první fázi výstavby. Plnil nejen funkci obrannou, ale i drenážní. CHUDÁREK, Zdeněk: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru v letech 1252–1309*. In: RŮŽIČKA, Stanislav (ed.): *Sedm a půl století. Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera* (dále jen *Sedm a půl století*). Žďár nad Sázavou 2002, s. 70. Předpokládat zřejmě můžeme i symbolickou (rituální) funkci tohoto příkopu.

⁴³¹ BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 40.

⁴³² Např. PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 142–144.

Zásluhou Hroznaty z Teplé vzniká roku 1193 mužský premonstrátský klášter v Teplé a nedlouho poté i ženský klášter téhož řádu v Chotěšově.⁴³³ Rod Hrabišiců z Oseka můžeme spojit s cisterciáckým klášterem v Oseku, který vznikl z jejich iniciativy kolem roku 1198.⁴³⁴ Klasickým příkladem rodové nekropole je klášter augustiniánek v Doubravníku. Tento klášter byl založen patrně mezi lety 1228–1231 Štěpánem I. z Medlova. Od té doby v něm našlo věčný odpočinek mnoho členů rodu pánů z Medlova (Pernštejna).⁴³⁵ Mocné rodové společenství Vítkovců můžeme propojit s cisterciáckým klášterem ve Vyšším Brodě. První konvent sem přišel roku 1259 z Wilheringu z popudu fundátora Voka z Rožmberka.⁴³⁶

Soukromých klášterů vzniklo samozřejmě více. Jak je ale z tohoto stručného výběru patrné, vlastní rodový klášter patřil k výbavě nejpřednějších rodů. Zřejmě i tento fakt určoval chování Smila z Lichtenburka vůči žďárskému klášteru, který byl i nebyl rodovým klášterem Lichtenburků. Abychom rozpletili předevo těchto vztahů, musíme se vrátit k úplným počátkům žďárského kláštera.

8.2 Smil z Lichtenburka a žďárský klášter

Nejstarší dějiny cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou se dlouhodobě těší relativně slušnému badatelskému zájmu.⁴³⁷ Důvodů je jistě více, ale svou roli sehrává unikátní Žďárská kronika z pera Jindřicha Řezbáře, která poskytuje mnoho detailních informací o vzniku a budování tohoto kláštera.⁴³⁸ Značnému badatelskému zájmu se těší i

⁴³³ Např. Tamtéž, s. 86–95; srovnej *Vita fratris Hroznatae, Teplensis et Chotessowicensis monasteriorum fundatoris*. FRB I.1, s. 369–383.

⁴³⁴ CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Postup výstavby cisterciáckých klášterů v Čechách* (dále jen *Postup výstavby*). *Mediaevalia Historica Bohemica*, 3, 1993, s. 199–223; zde také zdůrazňuje sepulkrální význam této fundace.

⁴³⁵ FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 285–289.

⁴³⁶ CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420* (dále jen *Dějiny cisterckého řádu*). 2. svazek. *Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha 2002, s. 9–15.

⁴³⁷ Výběrově lze uvést například ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*; BOROVSÝ, Tomáš: *Zakladatelská práva žďárského kláštera do počátku 16. století*. *Časopis Matice moravské, (ČMM)* 117, 1998, č. 2, s. 323–340; Tentýž: *Soukromé kláštery na Moravě ve 13. a 14. století (Pokus o přehled a rozlišení)*. *ČMM* 123, 2004, č. 2, s. 461–479; Tentýž: *Základy klášterního života (prvních sto let žďárského kláštera)* (dále jen *Základy*). In: *Sedm a půl století. Žďár nad Sázavou 2002*, s. 55–65; poněkud polemicky přijímaný stavební vývoj kláštera podává CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 67–92; v poslední době vznikla i kompilační a mnoha chybami zatížená studie ELBL, Pavel Benedikt: *Cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou – Fons Mariae Virginis* (dále jen *Cisterciácký klášter*). In: POJSL, Miloslav (ed.): *Cisterciáci na Moravě*. Olomouc 2006, s. 143–184.

⁴³⁸ Kronika vznikla pravděpodobně v roce 1300.

dějiny rodu Lichtenburků, zvláště v období jejich mocenského zenitu v druhé polovině 13. a na počátku 14. století.⁴³⁹

Vztahem Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru se zabýval každý badatel, který zkoumal dějiny jak Lichtenburků, tak i žďárského kláštera. Důvodem jsou zejména prameny, které obě témata silně propojují. Pro většinu z nich ale právě tento vztah nepředstavoval nosné téma výzkumu, i proto je dodnes v literatuře špatně interpretovaný. Stále přežívá topos Smila z Lichtenburka jako velikého dobrodince a podporovatele kláštera.⁴⁴⁰

Teprve nedávno vznikl pokus o reinterpetaci tohoto vztahu, který odhalil sporné momenty. Možná trochu paradoxně tento pokus vznikl v zahraničí.⁴⁴¹ Částečně jako reakce na tuto studii vznikly některé práce Tomáše Borovského, které konečně správně rozplétají velmi složité vztahy mezi klášterem ve Žďáru nad Sázavou a jeho fundátory a donátory.⁴⁴² Jeho studie jsou zaměřeny spíše na obecnou problematiku zakladatelských a patronátních práv. Tak vytváří interpretační rámec pro tuto studii, která už nemusí řešit obecnou problematiku vztahu klášterů, zakladatelů a donátorů, ale může se zaměřit na konkrétní problém.

8.2.1 Nezdařená fundace v Nížkově a vznik cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou

Kořeny žďárské fundace tkví ve snaze Jana z Polné, syna Zbyslava z Bratčic, založit klášter. Právě on začal pronikat na Českomoravskou vrchovinu z české strany. Dodnes nevíme přesně jak, ale někdy před polovinou 13. stol. získal rozsáhlé lesnaté území, které známe jako Libický újezd. Ten ale před tím od knížete Soběslava I. obdrželo

⁴³⁹ Nejnověji zejména URBAN, J.: *Lichtenburkové*; v poslední době vznikla i monografie o Smilovi z Lichtenburka: ELBL, Pavel Benedikt: *Smil z Lichtenburka, rytíř, velmož a zakladatel* (dále jen *Smil z Lichtenburka*). Třebíč 2007. Tuto monografii však nemůžeme chápat jinak, než jako kompilaci prací převážně Jana Urbana.

⁴⁴⁰ Pavel Elbl doslova píše: „Smil z Lichtenburka si žďárský klášter vskutku zamiloval a během svého života ho obdařil mnoha donacemi a výsadami, které napomohly k rozvoji kláštera.“. ELBL, P.: *Smil z Lichtenburka*, s. 115.

⁴⁴¹ PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, ke Žďáru zejm. s. 114–136. Práce je bohužel zatížena četnými chybami, ale je doceňována zejména kvůli pokusu o reinterpetaci tématu a jako vstupní studie k rozsáhlejší diskusi, která zatím, bohužel, příliš neprobíhá. K tomu zejm. JAN, Libor: *Úvod k diskusi*. ČMM 123, 2004, č. 2, s. 443–445.

⁴⁴² Zejména BOROVSÝ, T.: *Kláštery*.

olomoucké biskupství.⁴⁴³ Právě z iniciativy Jana z Polné měl vzniknout na tomto území cisterciácký klášter v Nížkově. Mezi lety 1232–1234⁴⁴⁴ sem byla z Oseka povolána malá kolonie mnichů, aby založila nový klášter. Ovšem po vizitaci oseckého opata, Slávka z Riesenburka, byli mniši před 22. únorem 1239 odvoláni.⁴⁴⁵ O opakované inspekci nížkovského kláštera opaty ze Sedlce a Hradiště se dozvídáme již ze statut generální kapituly cisterciáckého řádu z roku 1238.⁴⁴⁶ O tom, že zrušení kláštera předcházela vizitace (opakovaná) tedy nemusíme pochybovat.

Důvody zrušení nejsou přesně známy. Jindřich Řezbář se o nich vyjadřuje velmi opatrně. Slávek prý „(...) zjistil, co jemu se nemohlo líbit.“⁴⁴⁷, byl roztrpčen, že „(...) nelze, by snášeli zde jeho lidé takový nedostatek (...)“⁴⁴⁸ a konečně prý později zjistil, že „(...) mezi bratřími tehdy vznikl jakýsi spor, jenž týkal se patrně pomluv.“⁴⁴⁹ Pravděpodobnější se zdá hypotéza Metoděje Zemka, že skutečným jablkem sváru byly spory mezi olomouckým biskupem a Janem z Polné o vlastnictví Libického újezdu. Osecký opat Slávek, jako člen jednoho z nejvýznamnějších rodů, se zřejmě v tomto sporu nechtěl angažovat.⁴⁵⁰

Tak skončil první pokus o založení cisterciáckého kláštera na českomoravském pomezí. V mnoha směrech ale můžeme plánovaný klášter v Nížkově považovat za přímého předchůdce pozdějšího žďárského kláštera. Lokalita obou klášterů je prakticky totožná. Dokonce *Cella Bernhardi* (jak se měl nížkovský klášter nazývat)⁴⁵¹ vlastnila vesnici Žďár, s největší pravděpodobností totožnou se Žďárem, kde později vznikl dnešní klášter. V té

⁴⁴³ CDB I., č. 158, s. 163–165, potvrzení vlastnictví Libického újezdu olomouckým biskupem z poloviny 12. stol. Přestože se mohlo jednat o falzum z první poloviny 13. století, věcný obsah zatím nikdo nezpochybnil. SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské hranice*. Více zejména ke vztahu Libického újezdu k olomouckému biskupství HRABOVÁ, L.: *Ekonomika feudální državy olomouckého*, s. 25–27 a jinde.

⁴⁴⁴ V poznámkách k CDSar Metoděj Zemek pokládá za definitivní rok založení 1234. CDSar, s. 115.

⁴⁴⁵ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 25.

⁴⁴⁶ CANIVEZ, Josephus (ed.): *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786* (dále jen *Statuta*). *Tomus II (ab anno 1221 ad annum 1261)*. Louvain 1934, č. 48, rok 1238, s. 194.

⁴⁴⁷ „(...) videt hic, quod non placet ipsi.“ CDSar, kap. 3, verš 109, s. 26–27.

⁴⁴⁸ „irritatus dixit non posse suos tollerare / defectum talem (...)“ tamtéž, verš 112–113, s. 26–27.

⁴⁴⁹ „Postea percepit, quod pro blaterantibus esset / inter eos quisdam talis dissensio facta.“ tamtéž, verš 114–115, s. 26–27.

⁴⁵⁰ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 23–25; tohoto výkladu se Metoděj Zemek přidržuje i v poznámkách k edici CDSar, s. 115. Pavel B. Elbl možný majetkový spor nereflektuje a suše konstatuje, že plánovaný klášter v Nížkově byl zrušen asi kvůli hmotnému zajištění. ELBL, P.: *Smil z Lichtenburka*, s. 116. Tomáš Borovský se k nezdařené nížkovské fundaci také vyjadřuje. Hlavní důvod ukončení plánované fundace vidí v neshodách oseckého opata se zakladatelem. BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 35.

⁴⁵¹ CDSar, kap. 3, verš 103, s. 26–27.

době patřil Žďár bratrovi Jana z Polné – Přibyslavovi.⁴⁵² Původní konvent tu existoval zřejmě pět let.⁴⁵³ Víme také, že po odchodu mnichů zůstal kostel sv. Mikuláše.⁴⁵⁴

Ani po tomto nezdaru nehodlal Jan z Polné rezignovat na vlastní zbožnou fundaci. Svou pozornost zaměřil na Řád německých rytířů a zřejmě někdy před rokem 1242 zakládá v Drobovicích (u Čáslavi) jejich komendu⁴⁵⁵ a při ní kostel,⁴⁵⁶ ve kterém byl po své smrti pochován.⁴⁵⁷ Komenda v Drobovicích získala i patronátní právo ke kostelu ve vzdálené Polné (asi 50 kilometrů),⁴⁵⁸ které si udržela po celé 13. století.⁴⁵⁹

Dalšími významnými členy zakladatelské rodiny žďárského kláštera jsou Přibyslav z Křižanova a jeho manželka Sibyla. Ta do našich končin přibyla spolu s manželkou Václava I., Kunhutou, jako část jejího fraucimoru. Její původ není zcela zřejmý, je ho ale možné hledat až ve vzdálené Sicílii.⁴⁶⁰

Přibyslav z Křižanova svou pozornost, podobně jako Jan z Polné, zaměřil na téměř liduprázdné končiny Českomoravské vrchoviny. Jeho postup ale směřoval z moravské strany. Jenže toto rozsáhlé zalesněné území nebylo nekonečné a Přibyslavovy vsi Dobrá Voda a Jámy se dostaly do blízkého sousedství Žďáru – tehdy již majetku Jana z Polné a jeho bratra (také Přibyslava).⁴⁶¹ Oba se dostali do vzájemného sousedství a bylo nutné vymezit hranice.

Žďárská kronika popisuje horoucí zbožnost Přibyslava z Křižanova a dokonce uvádí, že složil slib k založení kláštera, pro který ale nemohl najít vhodné místo. Otázka jeho zbožné fundace byla „zázračně“ vyřešena při jeho setkání s Janem z Polné, který se rozhodl darovat mu celý „les“, který měl patřit plánované fundaci v Nížkově. Jan z Polné

⁴⁵² ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 24.

⁴⁵³ CDSar, kap. 3, verš 98, s. 24–25.

⁴⁵⁴ Tamtéž, verš 121, s. 26–27.

⁴⁵⁵ Jedná se o listinu z roku 1242; CDB IV, č. 13, s. 74–75.

⁴⁵⁶ O kostelu v Drobovicích, který nechal vystavět Jan z Polné se zmiňuje i Jindřich Řezbář. CDSar, kap. 3, verš 134–135, s. 26–27.

⁴⁵⁷ CDSar, kap. 4, verš 239, s. 32–33; srovnej také RBM IV., č. 1852, s. 737. Listina z roku 1282. Dědici Jana z Polné potvrzují patronátní právo Řádu německých rytířů ke kostelu v Polné a při tom uvádí, že právě tato komenda v Drobovicích „ubi prefati patris nostri ossa requiescunt“.

⁴⁵⁸ CDB IV, č. 13, s. 74–75. V této listině z roku 1242 nás zaujme i svědečná řada. Na prvním místě jsou uváděni Jindřich a Častolov, bratři ze Žitavy – Ronovci. Je to právě Jindřich ze Žitavy, který později přesunul své teritoriální zájmy na Vysočinu a které vyvrcholil úsilím jeho syna, Smila z Lichtenburka.

⁴⁵⁹ RBM IV., č. 1890, s. 746. V této listině z roku 1293 potvrzuje pražský biskup Tobiáš patronátní právo komendě Řádu německých rytířů v Polné.

⁴⁶⁰ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 26–27; srovnej SOVADINA, Miloslav: *Rodina Zdislavy z Lemberka*. ČMM 112, 1993, s. 217–236.

⁴⁶¹ Srovnej ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 27.

si na toto darování vyžádal listinu (která se nám bohužel nedochovala) a na potvrzení přátelství daroval Janovi vzácný pohár o údajné hodnotě patnácti hřiven.⁴⁶²

Ale ani Přibyslavovi nebylo dáno dožít se úspěšného založení kláštera. Zemřel v roce 1251, tedy ještě před jeho vznikem.⁴⁶³ Dokončení fundace svěřil svému zeti, manželovi dcery Eufemie, Bočkovi z Perneggu. Žďárská kronika uvádí, že Přibyslav nemohl pro svou fundaci najít vhodné místo na svých statcích.⁴⁶⁴ Tomu je ale těžké uvěřit, vždyť jeho pozemkový majetek byl značně rozsáhlý a mnohé oblasti na Vysočině byly jistě dostatečně liduprázdné i pro cisterciáky. O výběru místa můžeme dnes již jen spekulovat. Podle Marcina Pauka Přibyslav nechtěl, aby jeho fundace náležela do olomoucké diecéze a proto zvolil lokalitu u Žďáru.⁴⁶⁵

Nejdříve na počátku února 1252 vyrazila z mateřského kláštera v Pomuku skupinka dvou mnichů (Wirik a Šimon) se dvěma konvrši, aby místo prohlédli. Poté, co bylo místo shledáno vhodným, dorazili na místo další členové vznikajícího konventu.⁴⁶⁶ Nově příchozí bydleli krátce v samotné vsi. Je tedy zřejmé, že okolní krajina nebyla zcela liduprázdná. Velmi záhy se začalo se stavbou provizorního dřevěného konventu a základů budoucího klášterního chrámu.⁴⁶⁷

Roku 1252 byla fundace stvrzena Přemyslem Otakarem.⁴⁶⁸ V této confirmaci jsou vyčteny i majetky vznikajícího kláštera. Kromě pěti vesnic v okolí Žďáru se jednalo i o Bočkovy majetky na Znojemsku (Boček byl v té době znojemský kastelán). Jmenovitě patronátní právo k jednomu vesnickému kostelu, 1/3 vína z pěti vsí a celý desátek z dalších tří.

⁴⁶² CDSar, kap. 4, verš 140–254, s. 28–35. K otázce darovaného poháru tamtéž, verš 196, pokud je tato zmínka alespoň částečně pravdivá, muselo se jednat o velmi vzácný umělecký kus. Není zcela jasné, jakou hřivnu měl autor na mysli, ale pokud bychom brali za základ pražskou hřivnu (tedy metrologický standard v době vzniku kroniky), měl by pohár hodnotu 3,8 kg stříbra. O tak masivní kus se zřejmě nejednalo, proto můžeme usuzovat na možné umělecké hodnoty, mohlo se jednat o velmi vzácný kus. Pohár mohl být i zlatý, při přibližném kurzu Au/Ag 1:10 by zlatý pohár o této hodnotě mohl vážit kolem 380 g. Pak by se ale jednalo o relativně prostý pohár, dost možná určený k liturgickým účelům. Na funkci předmětů z drahého kovu (stříbra i zlata) jako na předmět teaurace s malou přidanou hodnotou v podobě uměleckého zpracování upozornil již JANÁČEK, J.: *Stříbro a ekonomika*.

⁴⁶³ CDSar, kap. 5, verš 333–335, s. 38–39. Pochován byl v kostele minoritů v Brně, jichž byl spolu se svojí manželkou štědrým donátorem.

⁴⁶⁴ CDSar, kap. 4, verš 145–152, s. 28–29.

⁴⁶⁵ PAUK, M.: *Dziatalność fundacyjna*, s. 119; odpustkový list papeže Inocence IV. z roku 1254 žďárský klášter lokalizuje v hranicích pražské diecéze, CDB V.1, č. 14, s. 51–52; sám Jindřich neopomenu zdůraznit, že klášter spadá pod pražskou pravomoc k nevelké radosti olomouckého biskupa Bruna. CDSar, kap. 6, verš 371–372, s. 40–41.

⁴⁶⁶ CDSar, kap. 8, verš 504 a následující; viz též BOROVSÝ, T.: *Základy*, s. 56.

⁴⁶⁷ Ke stavebnímu vývoji kláštera viz zejm. CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*.

⁴⁶⁸ CDB IV., č. 259, s. 439–441.

Samotná confirmace Přemysla Otakara z roku 1252 je velmi zajímavá.⁴⁶⁹ Nejen pro to, co obsahuje, ale také pro to, co v ní nenalezneme. Nikde nejsou uvedeni Ronovci Jindřich, ani jeho syn Smil. A to ani ve svědečné řadě. Jako zakladatelé jsou jmenováni Boček z Perneggu, jeho tchyně a vdova po Přibyslavovi Sibyla a její dcery Eufémie (žena Bočka) a Alžběta. V této době bychom již čekali aktivitu Smila z Lichtenburka a jeho otce Jindřicha. Podle současné literatury měl být již Smil manželem výše jmenované Alžběty⁴⁷⁰ a jeho otec Jindřich mohl být již v této době ženatý s vdovou po Přibyslavovi, Sibylou.⁴⁷¹

Tento problém má dvě možná vysvětlení. Prvním z nich je existence nějakého sporu mezi Bočkem (možná již mezi Přibyslavem z Křižanova) a Ronovci. Podle výše zmiňované listiny, ale i podle Žďárské kroniky je za přímého pokračovatele fundace považován Boček z Perneggu z pozice Přibyslavova zetě. Stejnou pozici by ale teoreticky měl mít i Smil z Lichtenburka, jako další Přibyslavův zeť (Alžběta v listině výslovně figuruje jako jeden ze zakladatelů). Ve hře nebylo málo – zakladatelské právo k nově vznikajícímu klášteru.⁴⁷²

Druhým východiskem z této situace je předpoklad, že v době vydání potvrzení, v roce 1252 (přesné datum bohužel nelze určit), Smil a Alžběta ještě nebyli manželé. Potom absence Ronovců nijak nepřekvapuje. Hlavním argumentem této hypotézy je oslovení Alžběty v této listině jako *domicella*.⁴⁷³ Její matka Sibyla i sestra Eufémie jsou v té samé listině uvedeny jako *domina* vždy s uvedením manžela (v případy Sibyly již zesnulého).

⁴⁶⁹ Tamtéž.

⁴⁷⁰ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 74; Jan Urban zde souhlasí s názorem Miloslava Sovadiny, že Alžběta se stala až Smilovou druhou manželkou (srovnej SOVADINA, M.: *Rodina Zdislavy z Lemberka*). Ke sňatku mělo dojít krátce před rokem 1245, nevylučuje však posunutí svatby až do počátku padesátých let 13. století, podrobněji viz níže.

⁴⁷¹ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 12–36, rodokmen na s. 500–501; sňatek Jindřicha se Sibylou mezi léta 1252–1253.

⁴⁷² Na možný spor poukázal i PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 127.

⁴⁷³ CDB IV., č. 259, s. 440; přesně interpretovat tento termín není zcela jednoduché. Du Cange uvádí tři možné významy – služka, představená panna božích služebníků (i ve smyslu abatyše) a velmi malé obydlí. FAVRE, L. (ed.): *Du Cange*, T. III. Niort 1884, s. 161–162. Z těchto možností připadá v úvahu pouze druhá, tedy panna zaslíbená službě Bohu. Nemuselo se nutně jednat o řeholnici, ale např. i o vedoucí skupiny bekyň a pod. Užití tohoto termínu v konfrontaci s oslovením ostatních žen zřejmě můžeme vyložit jako oslovení ještě svobodné dívky. Tento výraz vůbec představuje v našem diplomatickém prostředí značně exotický prvek. Mezi lety 1231–1278 se vyskytuje pouze dvakrát (viz CDB III.4; CDB IV.2, s. 146 a CDB V.4, s. 329). Poprvé je to v tomto případě, podruhé se setkáváme s jakýmsi Theoderikem, zповědníkem nejmenované *domicelly* (snad svatě Anežky). Nachází se mezi svědky jedné listiny z roku 1267 (která vzešla z církevního prostředí); CDB V.2, č. 503, s. 49 („*Theoderici confessoris domicelle*“). Přesné vymezení tohoto termínu pro naše prostředí bude zřejmě vyžadovat ještě další bádání. Na tomto místě můžeme bezpečně tvrdit, že je to výraz značně netypický, který zřejmě přišel z jiného kulturního okruhu (z jihozápadu?) a vyskytuje se v církevním prostředí.

Tato druhá interpretace sice částečně poupravuje tvrzení dosavadní literatury, ale nijak jim neodporuje. Alžběta z Křižanova zřejmě byla ještě v roce 1252 svobodná.⁴⁷⁴ Je dokonce možné, že patřila do nějakého zbožného bratrstva. O zbožnosti její matky Sibyly nemůžeme pochybovat. Jen připomeňme, že spolu se svou dcerou Eufémií často pobývala v domě v bezprostřední blízkosti kláštera a často se účastnila bohoslužeb.⁴⁷⁵ Víme také, že po smrti Sibyly bydlela Eufémie v dalším domě opět v bezprostřední blízkosti kláštera a že jí sestra Alžběta často navštěvovala.⁴⁷⁶ Podle mého názoru je toto druhé vysvětlení přijatelnější, než hledání sporů mezi Ronovci a Přibyslavem z Křižanova. Ale nechme ještě prostor dalšímu bádání.

Boček umírá 20. prosince 1255, ale ještě tři dny předtím stihl sepsat závět', ve které odkázal žďárskému klášteru značné jmění.⁴⁷⁷ Pochován byl ve středu kůru ještě nehotového kostela a nad jeho hrobkou byla postavena jakási provizorní kaple.⁴⁷⁸ Ale i zde je Smil z Lichtenburka (jeho otec Jindřich již v té době nežil) zcela vyloučen z veškerého dění kolem kláštera. Nejenže chybí ve svědečné řadě, ale především jako vykonavatelé Bočkovy poslední vůle jsou ustaveni jeho dva bratři, Smil a Kuno.⁴⁷⁹ Za necelé dva roky se Smil z Lichtenburka stává významným dobrodincem žďárského kláštera.

8.2.2 Počátky lichtenburského panství na Vysočině

Jak je zřejmé, otázka sňatku Smila z Lichtenburka s Alžbětou z Křižanova není samoúčelná. Dosud se v literatuře klade k datu příchodu Lichtenbuků na Vysočinu otazník. Posunutím sňatku k roku 1252 nám však nabízí přesnější výklad času a způsobu příchodu Lichtenburku. Co vše se tedy oddáleným sňatkem změní?

⁴⁷⁴ Jen připomeňme, že Jan Urban uvádí možnost datace sňatku Alžběty se Smilem i do počátku padesátých let 13. století. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 74.

⁴⁷⁵ Např. CDSar, kap. 12, verš 653–656, s. 56–57 aj.

⁴⁷⁶ Tamtéž, kap. 13, verš 736–737, s. 62–63.

⁴⁷⁷ CDB V.1, č. 60, s. 120–122; potvrzeno i panovníkem, tamtéž, č. 67, s. 128–129. Konkrétně se jednalo o tři vsi na Opavsku, dvě imunizované vsi s kostelem na Brněnsku a na východní Moravě ves se dvorem a 58 koňmi. Dokonce klášteru věnoval svůj les u Zbraslavi, který měl sloužit na výstavbu kostela (s největší pravděpodobností na stavbu střechy).

⁴⁷⁸ CDSar, kap. 7, verš 479–486, s. 46–47.

⁴⁷⁹ Poněkud zavádějící je informace Pavla Elbla. Podle něj se vykonavatelem závěti Bočka z Perneggu měl stát jeho bratr Kuno a Smil z Lichtenburka. Odkazuje přitom na CDM III, č. 223, s. 200–201. Ale i v této edici je tato listina shodná s edicí v CDB a jako vykonavatele závěti výslovně uvádí Smila a Kuna, bratry Bočka. Nehledě na fakt, že jak v Bočkově závěti, tak i v Přemyslově konfirmaci není Smil z Lichtenburka uveden ani ve svědečné řadě (na rozdíl od Smila a Kuna, bratrů Bočka). Doslova včetně poznámky přejímá chybu M. Zemka z jeho *Dějiny Žďáru*. ELBL, P.: *Cisteriácký klášter*, s. 145, srovnej ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 33.

Přímo se to dotkne zejména posunutí data narození jejich syna Smila. Místo roku 1245 se musel narodit značně později, pravděpodobně až v roce 1253. To by znamenalo, že zemřel již někdy po dosažení 35. roku svého života.⁴⁸⁰ To na druhou stranu není nijak nízký věk pro úmrtí ve středověku. Zvláště když uvažíme fakt, že tohoto syna literatura popisuje jako duševně nebo tělesně nemocného.⁴⁸¹ Tento posun také sníží věkový rozdíl mezi Smilem a jeho mladšími bratry Oldřichem a Rajmundem.

Otázkou zůstává, zda v roce 1262 mohl Smil jako zhruba devítiletý chlapec vystupovat jako svědek listiny.⁴⁸² Podle skladby svědků na této listině (viz dále) je zřejmé, že jejich výběr v tomto konkrétním případě spíše závisel na vztahu svědků ke klášteru. Pokud v této listině svědčí dvě ženy z titulu zakladatelkyň kláštera, nevidím důvod, proč by nemohl svědčit i nezletilý syn jedné z nich z toho samého titulu.⁴⁸³

Nové vročení sňatku poněkud upraví úvahy nad příchodem Ronovců na Vysočinu. Nejnovější literatura se v zásadě shoduje na tom, že Ronovci dostali nějaké statky na Vysočině od krále Václava I. za jejich podporu při vzpouře královice Přemysla. Rozsah darovaných statků byl ale zřejmě větší, než literatura předpokládala. Další rozšíření rodových držav díky výhodné sňatkové politice bylo až druhotné. Nemůže být pochyb o tom, že sňatková politika Ronovců směřovala k vytvoření rozsáhlého dominia na Vysočině. Jindřich a Smil, tedy otec se synem se žení s příbuznými Přibyslava z Křižanova. Jindřich se oženil s jeho vdovou, Sibylou a Smil si vzal jeho dceru Alžbětu. Syn se na čas stává otcovým zetěm a otec jeho tchánem. Nesmíme zapomínat ani na Jindřichova mladšího syna – Častolova. Ten si neznámo kdy bere neteř Jana z Polné a tím zřejmě vyženil statky kolem Přibyslavi. K této svatbě mohlo dojít někdy v padesátých letech 13. století.⁴⁸⁴ Zda Ronovci usilovali delší dobu o statky na Vysočině, nebo pouze využili situace, která se jim naskytlá, necháme na jiné diskusi.

Hlavním argumentem Jana Urbana k vročení manželství Smila z Lichtenburka a Alžběty z Křižanova do roku 1245 je účast na válečném tažení v zimě 1245/1246 do rakouského pohraničí, které skončilo fiaskem v bitvě u Lávy 26. ledna 1246.⁴⁸⁵ Výpravy se

⁴⁸⁰ Naposledy se v listině vyskytuje spolu s bratrem Oldřichem v roce 1288. RBM II., č. 1456, s. 625.

⁴⁸¹ URBAN, J.: *Lichtenburkové.*, s. 122–123.

⁴⁸² CDB V.1, č. 320, s. 478–479.

⁴⁸³ Jen připomeňme, že v této listině se nikde nevyskytuje Smilův nejstarší syn Jindřich, pouze mladší Smil. To jednak opět potvrzuje dvojí manželství pana Smila, ale zároveň i výběr svědků. Jindřich byl synem Smila z Lichtenburka, ale ne Alžběty. Neměl tedy přímý podíl na zakladatelských právech ke žďárskému klášteru narozdíl od jeho mladšího bratra Smila. K rozboru této listiny se ještě vrátíme ještě jinde.

⁴⁸⁴ K Častolovovi viz zejm. URBAN, J.: *Lichtenburkové.*, s. 74–75.

⁴⁸⁵ URBAN, J.: *Lichtenburkové.*, s. 47–48, 74. K samotné bitvě zejména NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I.4. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)* (dále jen *České dějiny I.4*). Praha 1928, s. 771–772; jen velmi okrajově se o tomto vpádu zmiňuje ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských.*, s. 166.

mělo účastnit mnoho významných velmožů. Např. Vok z Rožmberka, Havel z Lemberka, Boček z Perneggu pod vedením Oldřicha Korutanského. Jan Urban předpokládal, že této výpravy se pan Smil účastnil kvůli příbuzenským vztahům. Já osobně bych byl s podobnými závěry opatrnější. Tohoto tažení se mohl účastnit z mnoha jiných důvodů. Například mohl vyrazit se svými vrstevníky a známými ze dvora krále Václava získat ostruhu v boji. Místo utvrzování rodinných vztahů jel hledat dobrodružství. Navíc, opravdová společenská elita poloviny 13. století byla značně úzká. Je velmi nepravděpodobné, že by se její členové vzájemně neznali a nevstupovali do jiných společenských vztahů, než rodových. Navíc, o účasti pana Smila na této výpravě nás informuje pouze jediný pramen, veršovaná kronika Janse Enikela zvaná *Fürstenbuch*.⁴⁸⁶ Toto dílo navíc bylo sepsáno až někdy v sedmdesátých či osmdesátých letech 13. století. Nevíme tedy, nakolik autor čerpal ze skutečných událostí čtyřicátých let 13. století a nakolik z minulosti jemu bližší. Navíc, jejich rodinné vztahy v této kronice zachyceny nejsou.⁴⁸⁷

Protože jsem nenašel nic, co by předešla tvrzení vyvracela, můžeme učinit následující závěr. Smil z Lichtenburka byl prokazatelně dvakrát ženatý. Z prvního manželství měl syna Jindřicha. Jeho druhé manželství s Alžbětou z Křižanova můžeme datovat nejdříve do roku 1252. Toto vročení nám daleko lépe objasní komplikovaný vztah Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru, ale také poněkud poupraví příchod Ronovců na Vysočinu. Zdá se, že základem budoucí domény Lichtenburků nebyly statky získané sňatkovou politikou, ale výsluhy krále Václava I. Poprvé se predikát „z Lichtenburka“ v pramenech objevuje v roce 1251.⁴⁸⁸ Hrad Lichnici (či snad pouze úřad s tímto hradem spojený?) Smil zřejmě získal jako odměnu za podporu při odboji královice Přemysla.⁴⁸⁹ Posunout musíme i narození Smila II. zřejmě do roku 1253, což také neodporuje žádným známým faktům.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ STRAUCH, Philipp: *Jansen Enikels Werke. Weltchronik. Fürstenbuch*. Hannover 1900, s. 660. In: MGH, *Deutsche Chroniken* 3.

⁴⁸⁷ Václav Novotný dokonce ve svých Českých dějinách tvrdí, že Enikelův *Fürstenbuch* pro tuto dobu nemůžeme považovat za pramen. NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I.4*. Praha 1928, s. 772, pozn. 1.

⁴⁸⁸ CDB IV., č. 220, s. 384.

⁴⁸⁹ Tomáš Durdík na základě (dost diskutované) interpretace stavební podoby hradu Lichnice nakonec došel k závěru, že hrad Lichnice byl původně založen jako královský hrad Václavem I. a ještě jako nedostavěný byl darován Ronovcům, dost možná jako odměna za věrnost při povstání královice Přemysla v letech 1248–1249. DURDÍK, T.: *Stavební podoba*; Tentýž: *K interpretaci*; Tentýž: *K podobě*. Tato území se nacházela v Čáslavské kastelánii, tehdy velmi chudé a málo významné. Pozemkově bohatý dar ve velmi řídké osídlené oblasti kdesi v hvozdu ztraceném mezi Čechami a Moravou se v době darování nemusel jevit jako štědrý dar.

⁴⁹⁰ Více ke genealogickému aspektu problému viz SOMER, T.: *Nové poznatky*.

8.2.3 Podpora žďárského kláštera Smilem z Lichtenburka

Podporu církevních institucí Smila z Lichtenburka máme pramenně dostatečně podchycenou. Jasně můžeme doložit jeho zájem o cisterciáky a řád německých rytířů, s nímž se důkladně seznámil během křížové výpravy do Pobaltí v zimě 1254/1255.⁴⁹¹ Velmi jasně hovoří listina z roku 1257, kdy věnuje desetinu důchodů z dolů na jeho území - tedy v (Havlíčkově) Brodě,⁴⁹² (České) Bělé, Šlapanově a Přibyslavi hned třem cisterciáckým klášterům v Sedlci, Mnichovu Hradišti⁴⁹³ a Žďáru tak, že každý měl dostat třetinu této desetiny.⁴⁹⁴

Jak jsem poukázal v kapitole o těžbě stříbra, Smil z Lichtenburka těmto klášterům nevěnuje desetinu výnosů dolů na jeho území, ale desetinu svého podílu, který mu z dolů na jeho území podle práva náležel. Zřejmě již v této době dosahoval tento oprávněný podíl teoreticky $\frac{2}{13}$. Výsledná darovaná suma pro všechny tři kláštery tedy činí teoreticky $\frac{1}{65}$, tedy při rovném rozdělení „pouhou“ $\frac{1}{195}$, tedy zhruba půl procenta z celkového výnosu z dolů na území Lichtenburků.

Výběr obdarovaných klášterů se může na první pohled jevit jako dost náhodný, ale má svou vnitřní logiku. Sedlec byl v té době majetkem panovníka, ale byl také severním sousedem Smilových držav na Vysočině. Mnichovo Hradiště je nekropole Markvarticů, se kterými byl Smil pokrevně spřízněn.⁴⁹⁵ Mimo Mnichova Hradiště byly obdarované kláštery Smilovými sousedy. Je možné, že tento dar představoval jakési „vyplacení“, či spíše možná splácení dluhů, které Lichtenburkové k cisterciákům měli.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Smil z Lichtenburka svědčí v listině vydané u Elblangu v lednu 1255, viz CDB V.1, č. 39, s. 81–83.

⁴⁹² V závorkách uvádím doplnění původního názvu lokality pro jasnější geografické určení.

⁴⁹³ Resp. klášteru v dnešní lokalitě Klášter Hradiště nad Jizerou v bezprostřední blízkosti Mnichova Hradiště.

⁴⁹⁴ CDB V.1, č. 138, s. 222–223. Listina byla vydána ve třech vyhotoveních (pro každý klášter jedno), ale dochoval se pouze žďárský exemplář. Literatura předpokládá, že vznikla již v nově utvořené Smilově kanceláři. Jako možnou uvádí též přítomnost žďárských mnichů v této kanceláři. Argumentuje jednak grafickými a stylistickými spojitostmi, ale také velmi úzkými vazbami s tímto klášterem. Osobně se domnívám, že v této době bychom neměli předpokládat přítomnost žďárských mnichů ve Smilově kanceláři. Jednak se žďárský konvent teprve ustaloval a tedy těžko mohl postrádat své členy a také, jak ukáží dále, propojenost Smila a žďárského kláštera ještě dlouho nebyla tak úzká, jak dosavadní literatura předpokládala. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 354.

⁴⁹⁵ Sestra jeho ženy Alžběty byla totiž Zdislava z Lemberka († 1252), manželka Havla z Lemberka. Mimo to, Havel z Lemberka a Smil z Lichtenburka se jistě osobně znali, snad můžeme předpokládat i jejich přátelský vztah. Oba patřili k nejbližším důvěrníkům krále Václava I., navíc oba nalezneme v blízkosti krále Přemysla po porážce „jeho“ spiknutí (jako spolehlivé osoby byli zřejmě k Přemyslovi přivedeni jeho otcem). Údajně se oba měli účastnit poselství z roku 1257 k volbě německého krále. Podle názoru Miloslava Sovadiny Havel starší z Lemberka zemřel mnohem později, než se doposud soudilo, snad až v roce 1268. SOVADINA, M.: *Rodina Zdislavy z Lemberka*, s. 227–231.

⁴⁹⁶ Zbožné donace jako tiché vyrovnání dluhů klášterům „odhalil“ z královského prostředí ŽEMLIČKA, J.: *Počátky*, s. 292. Marcin Pauk spíše usuzuje na jakési vyplacení, za které se měli cisterciáci (patrně zejména ti

Další donace pochází z roku 1262, kdy klášteru věnuje ves Bobrůvku.⁴⁹⁷ Tato nenápadná donace nám však může poodhalit mnoho faktů týkajících se vztahu Smila a žďárského kláštera. Vesnice Bobrůvka se nachází asi 17 kilometrů jihovýchodně od Žďáru, tedy mimo vlastní dominium Smila z Lichtenburka. Co je ještě důležitější, zmiňovaná vesnice byla původně majetkem Alžběty a Smil jí daroval „*de consensu et voluntate uxoris nostre Elizabet* (zvýraznil T. S.)“.⁴⁹⁸ Iniciátorem této donace tedy není Smil z Lichtenburka, ale jeho manželka Alžběta.

Velice zajímavá je i svědečná řada. Svědčí Smilova manželka Alžběta a jejich syn Smil, dále Eufémie⁴⁹⁹ s nezletilými syny Smilem a Gerhardem a nakonec Bohuslav, lichnický purkrabí. Eufémie je v této listině explicitně nazvána jako fundátorka (*fundatrix*). Místo vydání sice není uvedeno, ale listina byla zřejmě zhotovena příjemcem, tedy žďárským klášterem.⁵⁰⁰ Nabízí se možnost, že tato listina byla zhotovena jako výsledek nějakého rodinného setkání, či snad spíše setkání dobrodinců žďárského kláštera, protože později i lichnický purkrabí Bohuslav se stane klášterním donátorem.⁵⁰¹ Tato možnost je podpořena faktem, že právě v roce 1262 zemřela Sibyla,⁵⁰² byl sesazen opat Jindřich⁵⁰³ a zvolen nový opat Winrich z Waldsas.⁵⁰⁴ Pro podobné setkání tedy hned více důvodů najednou.⁵⁰⁵

Je tedy patrné, že ani v této době se Smil z Lichtenburka ve prospěch žďárského kláštera nijak významně neangažuje. Přitom Smil začíná pomalu stárnout. Zřejmě již překročil čtyřicátý rok svého života⁵⁰⁶ a dalo by se předpokládat, že otázka věčného zaopatření jeho duše bude více ovlivňovat jeho konání.

žďárští) přestat angažovat na statcích pana Smila, na kterých probíhala čilá prospektorská činnost s pozitivními výsledky. PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 126.

⁴⁹⁷ CDB V.1, č. 320, s. 478–479.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 479; tedy se souhlasem a na přání Alžběty.

⁴⁹⁹ Vdova po Bočkoví, sestra Alžběty a spoluzakladatelka kláštera.

⁵⁰⁰ CDB V.1, č. 320, s. 478.

⁵⁰¹ Pojem „dobrodinec“ bych měl spíše rozepsat do konkrétních právních vztahů – tedy zakladatel či donátor. V případě žďárského kláštera a na tomto místě by se však velice snadno dalo spadnout ke špatnému užití termínů, jejichž obrysy v tomto případě nejsou zcela zřejmé. Proto je nahrazuji velmi obecným pojmem „dobrodinec“. Na svědečné řadě je zajímavá i absence Smilova staršího syna Jindřicha. To jednak podporuje tvrzení o dvou manželstvích pana Smila (syna Jindřicha měl z prvního) a zároveň poukazuje na to, že výběr svědků nebyl nikterak náhodný.

⁵⁰² CDSar, kap. 12, verš 673–676, s. 58–59.

⁵⁰³ Tamtéž, verš 677, s. 58–59.

⁵⁰⁴ Tamtéž, verš 690–693, s. 58–59.

⁵⁰⁵ Úlohu žďárského kláštera jako místa různých setkání Lichtenburků zdůrazňuje i BOROVSKEJ, T.: *Kláštery*, s. 36.

⁵⁰⁶ Téměř vyčerpávající genealogii nejstarších Lichtenburků podává URBAN: *Lichtenburkové*, s. 12–36; přehledný rodokmen tamtéž, s. 500–501.

Další nadání žďárskému klášteru z okruhu Smila z Lichtenburka vzešlo o dva roky později. Se souhlasem Smila věnuje žďárskému klášteru lichnický purkrabí Bohuslav a jeho žena v roce 1264 vesnici Slavkovice. Má se tak stát po jejich smrti. Bohuslav držel „*iure feodi, ex parte Elysabet, uxoris nostre* (Alžběta byla manželka Smila, poznámka T.S.)“.⁵⁰⁷ Jak je zřejmé, i tato donace vzešla více ze strany Alžběty, než jejího muže. Ves Slavkovice se nachází asi sedm kilometrů východně od Žďáru, tedy opět mimo vlastní zájmovou oblast Smila. Místo vydání chybí, ale listina podle všeho pochází z proveniencie Smilovi kanceláře.⁵⁰⁸

Další donace pochází z prosince 1265. V té době věnuje Smil z Lichtenburka kostel⁵⁰⁹ v Chotěboři se všemi jeho platy a desátý díl příjmu ze zdejší celnice.⁵¹⁰ Tato donace se však od předchozích výrazně liší a to hned v několika směrech. Chotěboř se nachází západně od Žďáru, v oblasti, kterou přímo ovládá Smil z Lichtenburka, asi 15 kilometrů severně od „jeho“ města (Havlíčкова) Brodu⁵¹¹ a pouhých sedm kilometrů tím samým směrem od jeho oblíbeného sídla Sommerburku. Navíc, Chotěboř se stala posledním významnějším centrem lichtenburského stříbrnosného dominia.

Iniciátorem této donace byl evidentně sám pan Smil. Vydána byla na hradě Sommerburku. Jako svědci jsou na prvním místě uváděni jeho tři kaplani⁵¹² a poté Wernher Rybář, rychtář (Havlíčкова) Brodu.⁵¹³ Dokonce vyhotovitel listiny nebyl žďárský klášter, jak by se dalo očekávat, ale přímo Smilův notář Gerlach ve Smilově vlastní kanceláři.⁵¹⁴

Pro takový obrat se nám nabízí jedno možné vysvětlení. V době vydání této listiny již byl Smil dost starý muž, mohl mít kolem 45 let. Je i dost pravděpodobné, že byl nemocný. Smrt ho zastihla necelé čtyři roky poté. Podle okolností vydání listiny (místo, svědci) bychom se mohli i domnívat, že právě v chladných podzimních měsících se mu přitížilo, snad se již připravoval na smrt. Jestli přijmeme tuto domněnku, nemusíme pochybovat o ryze zbožných důvodech této donace.

⁵⁰⁷ CDB V.1, č. 427, s. 634–635.

⁵⁰⁸ Tamtéž, s. 634.

⁵⁰⁹ K problematice překladu termínu *capella* viz výše (Nejstarší dějiny Chotěboře).

⁵¹⁰ CDB V.1, č. 460, s. 680–681. Darování farních kostelů (a zejména zisků z nich plynoucích) je velmi častý způsob obdarování klášterů. Pro moravské kláštery ve středověku dokonce Tomáš Borovský vypočítává, že donace far představují více než 30% všech obdarování. BOROVSKÝ, T.: *Kláštery*, s. 54.

⁵¹¹ Jindřich Řezbář ho označuje jako „*dominus Zmilo de Brot*“, CDSar, kap. 12, verš 647, s. 56.

⁵¹² K otázce Smilových kaplanů viz výše.

⁵¹³ Wernher podle všeho patřil k jeho nejbližšímu okruhu důvěrníků, dokonce byl kmotrem Smilova syna – Rajmunda. CIM II, č. 42, s. 107-108; zkrácená verze této listiny se nalézá též v RBM II, č. 1476, s. 637-638.

⁵¹⁴ CDB V.1, č. 460, s. 680.

Poslední Smilovo obdarování žďárského kláštera pochází ze 14. února 1269, kdy věnuje klášteru dvě vsi, Jiříkovice a Radňovice.⁵¹⁵ Opět můžeme za iniciátora této donace označit spíše Smilovu manželku Alžbětu.⁵¹⁶ Obě vsi se nalézají jen pár kilometrů východně od Žďáru, severně od dříve darované vsi Slavkovic. Je tedy zřejmé, že opět se jednalo o darování původně Alžbětina majetku, daleko mimo vlastní mocenskou oblast Smila. Obě vsi měl klášter získat až po smrti obou manželů s podmínkou konání aniversárií za mrtvé.

Listina se však netýká pouze darování zmiňovaných vsí. Smil osvobozuje klášterní lidi ode všech platů a dávek, které by od nich mohly být vyžadovány z pozice Smila jako donátora a tedy vlastníka oprav nad těmito majetky. Řeší se zde i právo hrdelního trestu. Toto osvobození darovaných majetků od reálného výkonu oprav donátorů mělo možná ještě větší význam, než darování dvou zmiňovaných vsí. Donátoři se totiž svých majetků nevzdávali beze zbytku a ponechávali si různou míru kontroly nad darovanými statky. Zřeknutí se části této kontroly tedy jistě nebylo bezvýznamným aktem a můžeme ho považovat za projev náklonnosti Smila ke klášteru.⁵¹⁷

8.2.4 Posmrtné zaopatření Smila z Lichtenburka

Po své smrti roku 1269 byl Smil pohřben v mariánské kapli v rozestavěném klášterním chrámu.⁵¹⁸ Podle informací Jindřicha Řezbáře byla tato kaple založena přímo Smilem a vysvěcena za opata Jindřicha (1259–1262). Zřejmě se dlouho jednalo o jedinou kamennou sakrální stavbu, protože Jindřich vzpomíná, jak jako chlapec musel za deště a sněhu každé ráno nosit do této kaple oheň a účastnit se mší.⁵¹⁹

Kolem kaple Panny Marie dodnes existuje více dohadů a spekulací, než faktů. Shrňme si sporné body. Počátek stavby je obvykle kladen podle interpretace žďárské kroniky do roku 1253.⁵²⁰ Toto datum založení se dá ovšem snadno zpochybnit. Samotná

⁵¹⁵ CDB V.2, č. 578, s. 159–160.

⁵¹⁶ V listině je opět uvedeno „*de consensu et voluntate Elizabeth, uxoris nostre, et liberorum nostrorum*“. Tamtéž, s. 159.

⁵¹⁷ Problém kontroly nad darovanými majetky klášterům řeší v poslední době zejména Tomáš Borovský. Např. BOROVSKÝ, T.: *Kláštery*, s. 47.

⁵¹⁸ CDSar, kap.13, verš 781–784, s. 64–65.

⁵¹⁹ CDSar, kap. 12, verš 646–652, s. 56–57.

⁵²⁰ CDSar, kap. 6, verš 401–404; na tomto místě však není uveden přesný rok založení této kaple, ani z kontextu není možno přesný rok určit. K roku 1253 se přiklání nejnověji i CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 73. Rok 1253 jako datum založení kaple zpochybňuje PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 127.

lokalizace kaple je dodnes záhadnou. Podle Zdeňka Chudárka je možné kapli situovat buď do západní části kostela před průčelí, nebo pravděpodobněji do prvního domu rodiny zakladatelů.⁵²¹ První možnost lokalizace vylučuje založení před smrtí Bočka z Perneggu, tedy před rokem 1255. Druhá možnost by sice chronologicky zapadala (můžeme předpokládat čerstvý sňatek Smila s Alžbětou z Křižanova), ale i v tomto případě má své nedostatky.

Na druhou stranu, založení kaple můžeme s jistotou spojit s osobou Smila z Lichtenburka. Zřejmě můžeme věřit i informaci o vysvěcení kaple mezi lety 1259–1262.⁵²² Těžko také zpochybnit fakt, že Smil z Lichtenburka byl v této kapli po své smrti v roce 1269 pochován.⁵²³ Stavba to byla zřejmě architektonicky náročná.⁵²⁴ Podle žďárské kroniky Smil na tento nábožný účel věnoval 113 hřiven.⁵²⁵ Pravděpodobně jediný fragment této kaple se našel v základech jednoho domu blízko kláštera. Jedná se o střed šestidílného klenebního závěru se svorníkem ozdobeným znakem Lichtenburků.⁵²⁶

I z uložení ostatků je patrné, že žďárští cisterciáci preferovali rod pánů z Obřan.⁵²⁷ Jindřich Řezbář ve své kronice právě tento rod oslavuje jako pravé fundátory tohoto kláštera. Jeho naděje se upíraly zejména k mladému Smilovi, poslední přímé ratolesti Bočkova rodu. Začlenění Lichtenburků do rodiny zakladatelů žďárského kláštera však také může málokdo zpochybňovat.⁵²⁸ Jednak to vyplývá z umístění rodové tumbly uvnitř chrámového kostela, ale především o tom svědčí chování potomků a dědiců mocného Smila z Lichtenburka. O sepětí Ronovců a Žďáru svědčí i fakt, že v erbů města dodnes můžeme nalézt dvě zkřížené černé ostrve na zlatém poli.

⁵²¹ CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 82.

⁵²² CDSar, kap. 12, verš 646, s. 56–57.

⁵²³ CDSar, kap. 13, verš 781–784.

⁵²⁴ CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 73.

⁵²⁵ CDSar, kap. 13, verš 781–787.

⁵²⁶ CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 73; ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 50.

⁵²⁷ Dnes uvnitř klášterního chrámu nalezneme dvě rodové hrobky. V jižní chórové kapli se nachází hrobka pánu z Obřan, v severní chórové kapli pak hrobka pánů z Lichtenburka. Klášterní klauzura přiléhá k jižní straně chrámu, je tedy zřejmé, že páni z Obřan mají „čestnější“ místo.

⁵²⁸ Tomáš Borovský doslova uvádí, že po smrti Bočka z Perneggu došlo k rozštěpení výkonu zakladatelských práv mezi Lichtenburky a pány z Obřan, přičemž ale primát pánů z Obřan nebyl nikdy zpochybněn. BOROVSKÝ, T.: *Základy*.

8.2.5 Zhodnocení vztahu Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru

Vztah Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru byl mnohem komplikovanější, než předpokládala starší literatura. Tento vztah prodělal značný vývoj. Na samotném vzniku kláštera se Smil z Lichtenburka nepodílel. Ani nemohl, protože pravděpodobně ještě příbuzenskými vazbami nepatřil do rodiny fundátorů. Zakladatelské právo drželi páni z Obřan, ale smrt Bočka z Perneggu zanechala v tomto rodě pouze nezletilé děti, které nemohly toto právo aktivně vykonávat. Jak v poslední době prokázal Tomáš Borovský, zakladatelské právo sebou neslo i mnoho povinností ke vznikající fundaci. Jednalo se zejména o zajištění výstavby kláštera. Z tohoto pohledu smrt Bočka přinesla budovanému žďárskému klášteru značné existenční problémy.

Po Bočkově smrti bychom očekávali zvýšenou aktivitu Smila z Lichtenburka vůči žďárskému klášteru. Paradoxně z druhé poloviny padesátých let 13. století známe pouze darování části výnosů z dolů na území pana Smila z roku 1257 a založení kaple Panny Marie. I ze skladby donací z šedesátých let 13. století se můžeme domnívat, že větší horlivost směrem k podpoře žďárského kláštera projevovala Smilova manželka Alžběta, která jako nejmladší dcera Přibyslava z Křižanova bezprostředně patřila do rodiny zakladatelů kláštera.

Z darů a výsad pro žďárský klášter, které můžeme považovat za skutečně Smilovy, se jedná o darování patronátního práva nad kostelem sv. Jakuba v Chotěboři se všemi jeho příjmy a desátek výnosu z místní celnice z roku 1265 a patrně i osvobození klášterních lidí od platů a dávek donátorům z 14. února 1269. Smil tedy nikdy klášteru nedaroval pozemky z jeho stříbrnosného dominia, ale veškeré jeho dary klášteru představovaly zejména platy a výnosy, resp. osvobození klášterní lidí od platů a dávek. Přestože musíme uznat, že tato podpora byla na tehdejší poměry dost štědrá, těžko jí můžeme označit za opravdu výjimečnou.

Pozemkové dary se omezily na majetky Alžběty, které ležely v bezprostřední blízkosti žďárského kláštera. Celkově se domnívám, že aktivita žen z rodiny fundátorů nebyla až dosud v literatuře plně doceněna (jmenovitě Sibyly, Eufémie a Alžběty). Zřejmě díky nim budování kláštera neustalo ani po smrti Bočka z Perneggu a můžeme předpokládat, že to byla právě Alžběta, která podněcovala svého manžela k aktivní podpoře tohoto kláštera.

Podle interpretace známých pramenů můžeme usuzovat, že hlavní pohnutkou Smila k podpoře žďárského kláštera (pokud pomineme vliv jeho manželky) byla vidina posmrtného zaopatření (zejména poslední listina pro žďárský klášter z 14. února 1269 výslovně uvádí podmínku konání aniversárií). Smilovi se totiž nepodařilo založit vlastní rodový klášter, do kterého by mohl být pohřben.⁵²⁹ I z tohoto pohledu můžeme podporu žďárského kláštera vidět spíše jako nutnost. Tento klášter se pak stal rodovou nekropolí, do které byli ukládáni k věčnému odpočinku Lichtenburkové prokazatelně do poloviny 14. století.⁵³⁰

8.3 Fundace ženského cisterciáckého kláštera v Pohledu

Pohled. Dnes nenápadná vesnice na pravém břehu Sázavy jen pár kilometrů východně od Havlíčkova Brodu. Dříve zde stával klášter cisterciáček. Tato fundace vznikla v centru lichtenburského domina ještě za života mocného Smila z Lichtenburka. Fundátorem ale není žádný příslušník tohoto rodu. Fundátorkami jsou čtyři ženy z rozrodu Vítkovců.⁵³¹

Za iniciátorku této fundaci můžeme pokládat Kateřinu z linie Vítkovců z Třeboně, bývalou abatyši kláštera cisterciáček v Tišnově. K rozhodnutí o založení nového kláštera zřejmě došlo krátce poté, co byla Kateřina svého úřadu zbavena, tedy před rokem 1264. O záměru vystavět nový klášter se dozvídáme díky listině z 25. května 1265, kdy Ludmila, sestra Kateřiny prodává část svých majetků se záměrem podpořit zbožné úsilí své sestry. Místo budoucího kláštera však ještě nebylo známo. Transakcí se záměrem zabezpečit budoucí fundaci bylo více.

Definitivní volba nového místa se udála až před 17. říjnem 1267. V listině hlásící se k tomuto datu se dozvídáme, že paní Guta⁵³² koupila od bratrů Budislava a Bartoloměje a

⁵²⁹ Na počátku šedesátých let se Smil chystal založit vlastní mužský řádový dům. Tento projekt zřejmě značně pokročil, protože v roce 1262 vyslala generální kapitula svou inspekci, ale z neznámých důvodů nebyl tento záměr realizován. CANIVEZ, J.: *Statuta, T III.*, č. 59, rok 1262, s. 7. Viz též CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu, II*, s. 302.

⁵³⁰ Ještě v roce 1345 zaplatil Čeněk z Bítova nemalou sumu, aby mohl být v klášteře pochován. CDM VII., č. 605, s. 441–442.

⁵³¹ K nejstarším dějinám kláštera zejm. SVITÁK, Zbyněk: *Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. *Studia minora facultatis philosophicae universitatis brunensis*. C 43. Brno 1996, s. 5-15 (dále jen SPFFBU C 43 (1996)). Pár poznámek k pohledskému klášteři s důrazem na další fundaçní aktivity zakladatelek BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 34.

⁵³² Zbyněk Sviták jí přesvědčivě ztotožňuje s Gutou, sestrou Kateřiny a kloní se přepisu tohoto jména „Juta“, v listině je uváděna jako „domina Uta“.

Osany, vdovy po jejich dalším bratrovi Bohuslavovi ves „*Polet*“ (Pohled). Tuto akvizici v této listině potvrzuje i Smil z Lichtenburka.⁵³³ Bohuslav je nám známý lichnický purkrabí, který za souhlasu svého pána věnoval roku 1264 žďárskému klášteru ves Slavkovice. Zatímco ale Slavkovice držel *iure feodi*, Pohled vlastnili jeho bratři a vdova *forma liberam*. Přesto byl nutný souhlas Smila.

Spolu s vesnicí přešlo na Gutu i patronátní právo nad místním farním kostelem. Odjinud víme, že tento kostel se začal budovat roku 1263, ale stavba pokračovala jen velmi pozvolna. V roce 1267 byl stále nedostavěný. Není proto tolik udivující, že původně plánový farní kostel se transformoval v klášterní komunitu. Nový klášterní kostel byl vysvěcen roku 1268.⁵³⁴

Pro nás je důležité zejména ochranné privilegium, které klášter získal od Přemysla Otakara II 24. února 1269 v Poděbradech.⁵³⁵ Panovník přijímá klášter pod svou ochranu, jeho manželce, královně Kunhutě, je svěřeno „*ius advocacie*“ nad klášterem. Panovník potvrzuje všechny majetky kláštera, včetně vsi Jitkov s přilehlým lesem, kterou klášter obdržel od Smila z Lichtenburka výměnou za Pňov a polovinu vsi Wetzelsdorf.⁵³⁶ Přízeň krále a jeho manželky je obvykle vysvětlována tím, že Ludmila byla kdysi vychovatelkou Kunhuty. Přitom hlavním iniciátorem vydání této listiny byl zřejmě Smil z Lichtenburka. Ve svědečné řadě je umístěn na významném místě. Po duchovních osobách následují komorník, purkrabí pražský, purkrabí chebský, cůdař a po něm Smil z Lichtenburka jako první osoba mimo okruhu vlastního dvora panovníka. Jedná se o jedno z jeho posledních veřejných vystoupení. Podle Jana Urbana se zřejmě vydal stárnoucí velmož v předtuše blížící se smrti za panovníkem vyřešit případné spory, které mohly po jeho odchodu z tohoto světa vyvstat.⁵³⁷

Smil také stál za vyřešením sporu mezi řádem německých rytířů a novým ženským klášterem *Vallis sanctae Mariae* v Pohledu. Rytířský řád totiž držel patronátní právo nad pohledským kostelem, ale výměnou za jiné statky poblíž Brodu a na přání Smila z Lichtenburka se tohoto práva vzdal ve prospěch kláštera. Listina byla vydána již po smrti Smila z Lichtenburka, zřejmě roku 1269 (možná i o rok později).⁵³⁸

Kolem tohoto kláštera je dodnes víc neznámého, než objasněného. Například neznáme přesné datum jeho vzniku. Počátky budování kláštera snad můžeme klást do roku

⁵³³ CDB V.2, č. 517, s. 64-65.

⁵³⁴ SVITÁK, Z.: *Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu*. SPFFBU C 43 (1996), s. 5-15.

⁵³⁵ CDB V.2, č. 579, s. 160-162.

⁵³⁶ Snad dnešní Wetzelsdorf ve Štýrsku.

⁵³⁷ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 76.

⁵³⁸ CDB V.2, č. 622, s. 226-227.

1267. Pokud za nezpochybnitelné datum vzniku kláštera pokládáme vysvěcení kostela, stalo se tak zřejmě 14. června 1268. Nejsou ani zcela zřejmé filiační vztahy. Původně se mohlo jednat o filiaci Velehradu, pro 14. stol. již víme, že filiační vztahy se týkají Sedlce.⁵³⁹

Co se fundátorů týče, ani zde nejsme ve stavu plně rozplést všechny fundační vztahy. Nemůžeme pochybovat o aktivitě čtyř sester z větve třeboňských Vítkovců. Jmenovitě Kateřiny, dříve abatyše v Tišnově a první abatyše v Pohledu, Ludmily, bývalé vychovatelky královny Kunhuty, Guty a Gertrudy. Cisterciácký hábit oblékla kromě nové abatyše Kateřiny i její sestra Ludmila a posléze i dvě Ludmiliny dcery, Alžběta a Velena (Helena?).⁵⁴⁰ O novou fundaci se podle Svitáka mohli aktivně zasloužit příbuzní všech sester, Ojír z Lomnice a Vítek ze Skalice.⁵⁴¹

Opomíjet by se ovšem rozhodně neměly ani zásluhy Smila z Lichtenburka. Vždyť klášter ležel přímo v srdci jeho domény. Výběr místa budoucího kláštera hrál ve středověké symbolice velice významnou roli. Je zřejmé, že klášter nevznikl s pouhým svolením Smila, ale jistě i z jeho přímé iniciativy.⁵⁴² Již jsem se zmiňoval o doložené snaze pana Smila z počátku 60. let 13. století založit v pohledu mužský cisterciácký klášter.⁵⁴³

O účelech této aktivity opět můžeme pouze spekulovat. Hledal snad stárnoucí velmož nové kontakty, které by upevnily pozici jeho dědiců? Takto mohl získat potencionální spojence zejména z řad třeboňských Vítkovců a díky (zřejmě) dobrému vztahu Ludmily a královny také další spojovací nit vedoucí do dvorských struktur. Nejedná se ale spíše o snahu umírajícího člověka získat si přímluvce pro rychlejší cestu očištěním k věčné spáse?

Ať bylo skutečným důvodem cokoliv, tato fundace ukazuje na vztahy Lichtenburků a třeboňských Vítkovců. Jak jinak by se Smil mohl dovědět, že výše jmenované sestry hledají místo pro nový klášter? Nehledě na to, že tyto sestry by zřejmě nezaložily klášter v srdci dominia „nedůvěryhodné“ osoby. Zvolené místo se ale z dlouhodobého hlediska ukázalo jako nevhodné. Nacházelo se uprostřed hustě zalidněné oblasti, ve které navíc bujil čilý prospektorský ruch. Nenabízelo se žádné „volné“ místo na vlastní hospodářskou

⁵³⁹ Sviták: *Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu*. SPFFBU C 43 (1996), s. 5-15.

⁵⁴⁰ V listině označována jako *Welena*; CDB V.2, č. 579, s. 160-162. Sviták používá označení *Velena*, Pauk se kloní spíše k přepisu *Helena*; PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 152.

⁵⁴¹ SVITÁK, Z.: *Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu*. SPFFBU C 43 (1996), s. 5-15.

⁵⁴² O iniciativě Smila se stručně vyjadřuje i Urban: *Lichtenburkové*, s. 69.

⁵⁴³ CANIVEZ, J.: *Statuta, TIII.*, č. 59, rok 1262, s. 7. Viz i CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu, II*, s. 302.

expanzi kláštera. Zřejmě proto je dodnes tento klášter vnímaný jako druhořadý, chudý a proto nezajímavý.

8.4 Řád německých rytířů a jejich komenda v Brodě

O blízkém vztahu Smila z Lichtenburka a tohoto řádu dnes nemůžeme pochybovat. Literatura obvykle uvádí, že pan Smil si tento řád oblíbil zejména po účasti na první Přemyslově výpravě do Pobaltí v zimě 1254/1255, které se účastnil.⁵⁴⁴ Působení řádu u nás jistě znal i dříve. V roce 1242 zakládá v Drobovicích na Čáslavsku komendu Jan z Polné.⁵⁴⁵ První místo mezi svědky této listiny zaujímají Jindřich a Častolov, bratři ze Žitavy. Tedy otec a strýc pana Smila. Projevem této přízně je zejména odevzdání farního kostela v Brodě řádu a to zřejmě již v době vzniku samotného města v průběhu padesátých let 13. stol. O tom svědčí i samotné patrocinium Panny Marie, typické právě pro tento řád.⁵⁴⁶ O něco později vznikla při zdejší faře komenda. První písemnou zmínku o této komendě známe z roku 1261.⁵⁴⁷

Řád německých rytířů získal i Krucemburk, vesnici ležící asi 16 km severozápadně od Žďáru. Podle starší literatury jej měl získat darem od Jana z Polné.⁵⁴⁸ Známe ale listinu, kterou pan Smil vydal v roce 1259 v Benátkách (na Vysočině),⁵⁴⁹ vesnici nacházející se dva kilometry od Krucemburku. Díky této listině můžeme považovat i Krucemburk za součást lichtenburkého stříbrnosného dominia. Do rukou řádu se tak zřejmě dostal až po vytěžení zdejších (zřejmě) nepřilíš vydatných ložisek stříbra.⁵⁵⁰ Území kolem Krucemburku řád prodává zřejmě již před rokem 1321 Jindřichovi z Lipé. Dozvídáme se tak z královské confirmace tohoto prodeje z 2. června 1321.⁵⁵¹

Členové řádu německých rytířů z komendy v Brodě rozhodně nebyli žádní válečníci. Jejich působení bylo zaměřeno zejména na pastorační činnost (narozdíl od žďárských cisterciáků).⁵⁵² Zřejmě i proto jim byla svěřena nejvýznamnější fara v samém centru lichtenburského dominia, v Brodě. Zabezpečit pastorační služby pro hornické osady

⁵⁴⁴ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 50 a 64; KUTHAN, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 254.

⁵⁴⁵ CDB IV., č. 13, s. 74-75.

⁵⁴⁶ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 64.

⁵⁴⁷ CDB V.1, č. 288, s. 428-430.

⁵⁴⁸ Srovnej Urban: *Lichtenburkové*, s. 107, pozn. 118.

⁵⁴⁹ CDB V.1, č. 175, s. 280-281.

⁵⁵⁰ Urban: *Lichtenburkové*, s. 107.

⁵⁵¹ RBM III., č. 689, s. 287.

⁵⁵² Militární funkci rytířských řádů na našem území vylučuje i PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 206.

jistě nebyla snadná záležitost. Značná mobilita horníků a rychle se měnící průběh osídlení jistě vyžadoval dobrou organizaci příslušných církevních organizací. Řád německých rytířů byl zřejmě schopný tento náročný úkol plnit. Zajímavé by jistě bylo srovnání s aktivitou komendy v Drobovicích při otvírání nových dolů na Čáslavsku a Kutnohorsku. Pro to bohužel není v této práci dostatek prostoru.

9 Seznam pramenů, literatury a použitých zkratk

9.1 Prameny

9.1.1 Vydané

AČ

PALACKÝ, František (ed.): *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, 1.* Praha 1840.

KALOUSEK, Josef (ed.): *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, 20.* Praha 1902.

FRIEDRICH, Gustav: *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, 31.* Praha 1921.

BÍLEK, Jaroslav (ed.): *Ius regale montanorum aneb Právo královské horníkuov.* Kutná Hora 2000.

BRETHOLZ, Bertold (ed.): *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* In: MGH SS, Nova series II. Berlin 1923.

CANIVEZ, Josephus (ed.): *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786* (dále jen *Statuta*). *Tomus II-III.* Louvain 1934-1935.

CDB

FRIEDRICH, Gustav (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I-III.1.* Praha 1904-1942.

KRISTEN, Zdeněk (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.2.* Praha 1962.

BISTRICKÝ, Jan (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.3-III.4.* Olomouc 2000-2002.

DUŠKOVÁ, Saša – ŠEBÁNEK, Jindřich (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV.1-V.3.* Praha 1962-1982.

DUŠKOVÁ, Saša – VAŠKŮ, Vladimír (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.4.* Praha 1993.

CDM

BOČEK, Antonín (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, III-IV*. Olomouc 1841-1845.

CHYTIL, Josef (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, V-VI*. Brno 1850-1854.

BRANDL, Vincenc (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, VIII*. Brno 1874.

CIM

ČELAKOVSKÝ, Jaromír (ed.): *Codex iuris municipalis II*. Praha 1895.

HAAS, Antonín (ed.): *Codex iuris municipalis IV.1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232-1452*. Praha 1954.

DOSKOČIL, Karel (ed.): *Berní rula, 2. Popis Čech r. 1654. Souhrnný index obcí, osad a samot k berní rule*. Praha 1953.

EMLER, Josef (ed.): *Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente*. Praha 1881.

EMLER, Josef (ed.): *Fontes rerum bohemicarum, II*. Praha 1874.

EMLER, Josef (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II-IV*. Praha 1882-1892.

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – ZEMEK, Metoděj – PEŇÁZ, Petr (ed.): *Cronica domus Sarensis Maior et Minor. Žďár nad Sázavou 2003*.

PEITHNER, Johann Thaddäus Anton von Lichtenfels: *Versuch über die natürliche und politische Geschichte der böhmischen und mährischen Bergwerke*. Wien 1780.

STERNBERG, Kaspar: *Umriss einer Geschichte der böhmische Bergwerke. Erster Band, Zweite Abtheilung. Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke*. Prag 1837 (reprint z roku 1980).

STRAUCH, Philipp: *Jansen Enikels Werke. Weltchronik. Fürstenbuch*. Hannover 1900, s. 660. In: MGH, Deutsche Chroniken 3.

TRUHLÁŘ, Josef (ed.): *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur. Pars Prior*. Pragæ 1905.

9.1.2 Nevydané

SOKA Havlíčkův Brod, fond Sběrka map a plánů (oddíl hornické mapy), sign. MP IV, č. 1-10.

Národní archiv v Praze, fond Stabilní katastr, inv. č. 2115, sign. Ča85.

9.1.3 Internetové zdroje

<http://oldmaps.geolab.cz> [cit. 2008-06-12] (digitalizované mapy Prvního, Druhého a Třetího vojenského mapování)

<http://archivnimapy.cuzk.cz/> [cit. 2009-04-15] (digitalizované císařské otisky stabilního katastru)

9.2 Literatura

9.2.1 Vydaná literatura

- ALTRICHTER, Anton: *Německé lidové pověsti z Havlíčkobrodsko*. In: Češi a Němci na Vysočině. Havlíčkův Brod 1998, s. 283-322.
- ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV ČSAV V PRAZE: *Výzkumy v Čechách 1971*, Praha 1975.
- BOHÁČ, Zdeněk: *K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích*. Historická geografie 10, 1973, s. 151-169.
- BOHÁČ, Zdeněk: *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, Historická geografie 20, 1982, s. 15-87.
- BOHÁČ, Zdeněk: *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*. ČsČH 21, 1973, s. 369-388.
- BOROVSKÝ, T.: *Základy klášterního života (prvních sto let žďárského kláštera)*. In: RŮŽIČKA, Stanislav (ed.): *Sedm a půl století. Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera*. Žďár nad Sázavou 2002, s. 55–65.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Soukromé kláštery na Moravě ve 13. a 14. století (Pokus o přehled a rozlišení)*. Časopis Matice moravské 123, 2004, č. 2, s. 461–479.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Zakladatelská práva žďárského kláštera do počátku 16. století*. Časopis Matice moravské 117, 1998, č. 2, s. 323–340.
- CENDELÍN, Dušan: *Od Habrů k Brodu. Pokus řešení jednoho problému viatistiky*. Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí 1, 2001, s. 46-79.
- CENDELÍN, Dušan: *Stopy Libické stezky*. Západní Morava 4, 2000, s. 146-148.
- DAVID, Jaroslav – ROUS, Pavel: *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*. Praha 2006.
- DAVID, Jaroslav: *K lokalizaci několika zaniklých osad na Česko-Moravském pomezí (Plechácko, Kuděrovsko, Raškov, Touškov, Mittelberg)*. Acta onomastica 41-42, 2002, s. 43-49.
- DAVID, Jaroslav: *Odras těžby a zpracování rud, především stříbra, v toponymii užšího Havlíčkobrodsko*. Acta onomastica 43, 2002, s. 7-18.

- DAVID, Jaroslav: *Recenze Sborníku Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí 1, 2001*. Acta onomastica 43, 2002, s. 146-147.
- DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí, díl I. Doba předhusitská*. Pelhřimov 1927.
- DOBIÁŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl II. Doba reformační, část I*. Pelhřimov 1936.
- DOLEŽEL, Jiří: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžář Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti*. Brno v minulosti a dnes 17, 2003, s. 13-40.
- DOLEŽEL, Jiří: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*. In: Brno v minulosti a dnes 15, 2000, s. 13-31.
- DOLEŽEL, Jiří: *Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace*. Archeologické rozhledy 56, 2004, č. 2, s. 401-416.
- DOMONKOS, L. S.: *The Multiethnic Character of the Hungarian Kingdom in the Later Middle Ages*. In: CADZOW, J. F. – LUDANYI, A. – ELTETO, L. J. (ed.): *Transylvania: The Roots of Ethnic Conflict*. Kent, Ohio 1983, s. 41–60.
- DRAGOUN, Zdeněk: *Nález olověné hřivny v Řetězové ulici na Starém Městě pražském*. Archæologia historica 26, č. 1, Brno – Čáslav 2000, s. 359-364.
- DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*, 6. vyd. Praha 2005.
- DURDÍK, Tomáš: *K interpretaci výsledků archeologického výzkumu jižního nároží hradu Lichnice*. Castellologica Bohemica 4, Praha 1994, s. 67–74.
- DURDÍK, Tomáš: *K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice – pokračování diskuse*. Castellologica Bohemica 7, Praha 2000, s. 395–402.
- DURDÍK, Tomáš: *Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice v souvislosti s jeho počátky*. Castellologica Bohemica 2, Praha 1991, s. 53–64.
- ELBL, Pavel Benedikt: *Cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou – Fons Mariae Virginis*. In: POJSL, Miloslav (ed.): *Cisterciáci na Moravě*. Olomouc 2006, s. 143–184.
- ELBL, Pavel Benedikt: *Smil z Lichtenburka, rytíř, velmož a zakladatel*. Třebíč 2007.
- FAVRE, Léopold (ed.): *Glossarium mediae et infimae latinitatis Conditum a Carolo du Fresne, domino Du Cange, auctum a monachis ordinis s. Benedicti, cum supplementis integris d. P. Carpenterii, Adelungii, aliorum, sui que digessit G. A. L. Henschel; sequuntur Glossarium gallicum, Tabulae, Indices auctorum et rerum, Dissertationes. Editio nova aucta pluribus verbis aliorum scriptorum, II-III*. Niort 1883-1884.
- GRAUS, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. století do roku 1419*. Praha 1957.

- HOFFMANN, František: *Mincmistr Eberhard*. Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70-84.
- HRABOVÁ, Libuše: *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*. Praha 1964 (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica 20, historica VI).
- HUSA, Václav a kol.: *Homo faber*. Praha 1967.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*. 2. svazek. *Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha 2002.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Postup výstavby cisterciáckých klášterů v Čechách*. *Mediaevalia Historica Bohemica*, 3, 1993, s. 199–223.
- CHOC, Pavel: *S mečem i štítem*. Praha 1967.
- CHUDÁREK, Zdeněk: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru v letech 1252–1309*. In: RŮŽIČKA, Stanislav (ed.): *Sedm a půl století. Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera* (dále jen *Sedm a půl století*). Žďár nad Sázavou 2002.
- IWAŃCZAK, Wojciech: *Pasowanie rycerskie na ziemiach Czeskich – ceremonia symboliczna i instrument polityki*. *Kwartalnik Historyczny* 90, 1984, s. 255-277.
- JAN, Libor: *Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva*. *Archeologické rozhledy* 56, 2004, č. 2, s. 393-400.
- JAN, Libor: *Úvod k diskusi*. *Časopis Matice moravské* 123, 2004, č. 2, s. 443–445.
- JAN, Libor: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2006.
- JANÁČEK, Josef: *Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století*. *ČsČH* 20, č. 6, 1972, s. 875-906.
- JANGL, Ladislav: *K otázce jihlavského privilegia a falšování listiny A*. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny*. Oddíl věd Společenských, 13. Jihlava 2002, s. 15-41.
- JAROŠ, Zdeněk: *Několik poznámek k počátkům dolování stříbra na Jihlavsku*. *Stříbrná Jihlava* 1996, s. 45-48.
- KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998.
- KIERSNOWSKI, Ryszard: *Wielka reforma monetarna XIII – XIV w. Cz. I*. Warszawa 1969.
- KLÁPŠTĚ, Jan - SMETÁNKA, Zeněk: *Dějiny osídlení a problémy vývoje klimatu*. *Zpravodaj místopisné komise ČSAV*, č. 3, roč. 22, 1981, s. 344-355.
- KLÁPŠTĚ, Jan - ŽEMLIČKA, Josef: *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*. *ČsČH* 27, 1979, s. 884-906.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005.
- KOŘAN, Jan: *Přehledné dějiny československého hornictví*. Praha 1955.

- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I-VII*. Praha 1996-2008.
- KUTHAN, Jiří: *Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš*. Vimperk 1993.
- KVĚT, Radan: *Staré stezky v České republice*. Brno 1997.
- LEMINGER, Emanuel: *Bylo-li v Německém Brodě mincováno*. Zprávy městského muzea v Německém Brodě 1917, s. 86-87.
- LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, Rudolf: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Havlíčkův Brod 2004.
- MACEK, Ladislav: *První písemná zmínka o Havlíčkově Brodě – příspěvek k nejstarším dějinám města*. Acta universitatis carolinae – philosophica et historica 5, z pomocných věd historických XIV, 1996, s. 117-124.
- MAJER, Jiří: *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Obrazy z dějin těžby a zpracování*. Praha 2004.
- MAŁOWIST, Marian: *Górnictwo w średniowiecznej Europie Środkowej i Wschodniej jako element struktur społeczno-gospodarczych w XII-XV w.* PrHist 63, sešit 4, 1972, s. 589-604.
- MALÝ, Karel – ROUS, Pavel: *Ověření výpovědních možností strusek z Jihlavska a Havlíčkobrodsko*. Archæologia historica 26, 2001, s. 67-87.
- MALÝ, Karel: *Současný stav lokalit starého dolování v okolí Stříbrných Hor u Havlíčkova Brodu*. Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 11, 1998, s. 45-58.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha 1971.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Vývoj osídlení Jihlavska do 13. století (Nástin)*. Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských, 7, 1990, s. 129-141.
- MUSIL, František: *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*. Ústí nad Orlicí 2002.
- NĚMEČKOVÁ, Věra – SEJBAL, Jiří: *Nález mincí a slitkového stříbra z Černožic. Peníze posledních Přemyslovců a počátky české grošové měny*. Hradec Králové 2006.
- NEUDÖRFL, Josef Václav: *Politický okres Chotěbořský*. Čáslav 1892.
- NOCAR, Pavel: *Havlíčkův Brod. Ohlédnutí za minulostí našeho města*. Havlíčkův Brod 2008.
- NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, Emanuela (red.): *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I-II*, Praha 1955-1956.

- NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, Emanuela: *Základy numismatiky*. Praha 1975.
- NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I.4. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*. Praha 1928.
- NOVÝ, Rostislav: *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.* Sborník archivních prací 24, 1974, č. 1, s. 366-423.
- OBST, Petr – ROUS, Pavel: *Zaniklý hornický areál s tvrzí na vrchu Vysoká u Šlapanova*. In: *Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Sborník příspěvků ze semináře, Jihlava, 10. 9. 1999.* Jihlava 1999, s. 40-48.
- Ottův slovník naučný*, XIV- XVIII, Praha 1899-1902.
- PAUK, Marcin Rafał: *Działalność fundacyjna możnowładstwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI-XII wiek)*. Kraków-Warszawa 2000.
- PETRÝL, Josef: *Nález brakteátů a slitkového stříbra ve Lhůtě u Chotěboře*. Numismatický časopis československý 21, 1952, s. 138-151.
- POCHE, Emanuel (red.): *Umělecké památky Čech I-III*. Praha 1977-1980.
- POŠVÁŘ, Jaroslav: *O hornictví a mincovnictví v Havlíčkově Brodě v 13. století*. In: *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských*, 3, 1959, s. 41-55.
- POŠVÁŘ, Jaroslav: *O stříbrných horách na Brodsku*. Studie z dějin hornictví 11, 1981, s. 118-126.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, I-IV*. Praha 1949-1957.
- ROUBÍK, František: *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*. Praha 1959.
- ROUS, Pavel – MALÝ, Karel: *Průzkum terénních stop po zpracování polymetalických rud na Havlíčkobrodsku*. Mediaevalia archaeologica 6, 2004, s. 121-144.
- ROUS, Pavel – OBST, Petr: *Zaniklé středověké osídlení v okolí Štoků*. In: *Češi a Němci na Vysočině*. Havlíčkův Brod 1998, s. 7-21.
- ROUS, Pavel: *Nález středověké keramiky u osady Ovčín u Havlíčkova Brodu*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, 1995, s. 124-134.
- ROUS, Pavel: *Nález středověké keramiky v okolí kostela sv. Vojtěcha v Havlíčkově Brodě*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 24, 1998, s. 148-154.
- ROUS, Pavel: *Středověké sídliště na k. ú. Termesivy, o. Havlíčkův Brod*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 22, 1996, s. 78-85.
- ROUS, Pavel: *Stříbrnorudné hornictví na Havlíčkobrodsku od 13. do 17. století*. Archeologia technica 15, 2003, s. 49-56.

- ROUS, Pavel: *Výzkum profilu městských hradeb v Havlíčkově Brodě v r. 1982*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 23, 1997, s. 115-122.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého, XII. - Čáslavsko*. Praha 1900.
- SCHINDLER, Franz Josef: *Názvy domů a pozemků na Skřívánku, obec Okrouhlička (Šejdorf), jihlavský jazykový ostrov*. In: *Češi a Němci na Vysočině*. Havlíčkův Brod 1998, s. 163-244.
- SCHULZ, Jindřich: *Vývoj českomoravské hranice do 15. století*. Historická geografie 4, 1970, s. 52-81.
- SLÁMA, Jiří: *Příspěvek k vnitřní kolonizaci středověkých Čech*. Archeologické rozhledy 19, 1967, s. 433-445.
- SMRČEK, Otto (ed.): *Chotěboř. Stručné dějiny města*. Hradec Králové 1981.
- SOCHR, Jiří – SOCHROVÁ, Marie: *Havlíčkův Brod a okolí*. Havlíčkův Brod 1992.
- SOCHR, Jiří: *Havlíčkův Brod a staletí*. Havlíčkův Brod 1971.
- SOCHR, Jiří: *Havlíčkův Brod*. Havlíčkův Brod 1969.
- SOCHR, Jiří: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*. Sborník prací východočeských archivů 2, 1972, s. 13-31.
- SOMER, Tomáš: *Nové poznatky k rodině Smila z Lichtenburka*. Genealogické a heraldické listy 29, 2009, č. 1, s. 10-17.
- SOVADINA, Miloslav: *Rodina Zdislavy z Lemberka*. Časopis Matice moravské 112, 1993, s. 217–236.
- SPĚVÁČEK, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba. 1296-1349*. Praha 1994.
- SVITÁK, Zbyněk: *Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. *Studia minora facultatis philosophicae universitatis brunensis*. C 43. Brno 1996, s. 5-15.
- ŠILHAN, Jindřich: *Kaple a kaplan*. *Archaeologia historica* 6, Brno 1981, s. 248–251.
- ŠIMÁK, J. V.: *Krajina Německobrodská v době Husově*. Zprávy městského muzea v Německém Brodě, 1916, s. 51-56.
- ŠIMÁK, Josef Vítěslav: *České dějiny dílu I. část 5. Středověká kolonisace v zemích Českých*. Praha 1938.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha 1960.
- ŠTĚPÁN, Václav: *Světoběžník*. Havlíčkobrodsko 13, 1997, s. 5-49.
- ŠTROBLOVÁ, Helena – ALTOVÁ, Blanka (ed.): *Kutná Hora*. Praha 2000.
- URBAN, Jan: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003.

- URBAN, Jan: *Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století*. Historická geografie 18, 1979, s. 31-53.
- VANÍČEK, Vratislav.: *Velké dějiny zemí Koruny české, III. (1250-1310)*. Praha-Litomyšl 2002.
- VÁVRA, Ivan: *Haberská cesta*. Historická geografie 3, 1969, s. 8-25.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: *Cruciburgensis magister monetae – tertium non datur?*. Archeologické rozhledy 56, 2004, č. 3, s. 672-678.
- VOSÁHLO, Jiří: *Metody vyhledávání a průzkumu stříbrnorudných ložisek v rozmezí 13. až 18. století (se zřetelem k Jihlavskému rudnímu revíru)*. Stříbrná Jihlava, 1996, s. 29-44.
- WIRTH, Zdeněk: *Soupis památek historických a uměleckých XXIII. Politický okres Chotěboř*. Praha 1906.
- ŽÁPOTOČNÁ, Andrea: *Vliv německého osídlení na vývoj místních jmen na území Havlíčkobrodsko a Jihlavsko*. In: *Češi a Němci na Vysocině*. Havlíčkův Brod 1998, s. 75-142.
- ZEMEK, Metoděj – BARTUŠEK, Antonín: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I. 1252-1617*. Havlíčkův Brod 1956.
- ZIENTARA, Benedykt: *Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie środkowej XII-XIV w.* Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 36, 1981, s. 43-57.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí (1034-1198)*. Praha 2002.
- ŽEMLIČKA, Josef: *K charakteristice středověké kolonizace v Čechách*. ČsČH 26, 1978, s. 58-81.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Počátky Čech královských. 1198-1253. Proměna státu a společnosti*. Praha 2002.

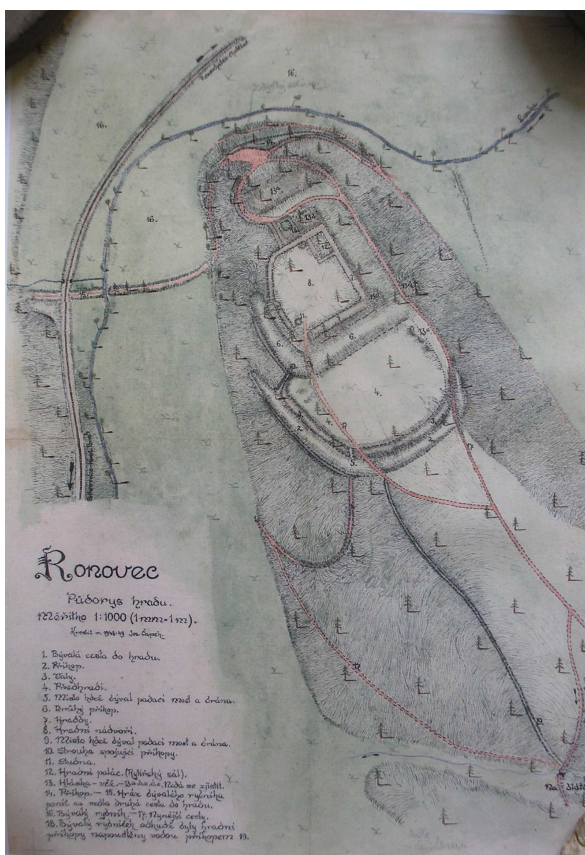
9.2.2 Nevydaná literatura

- DURDÍK, Tomáš: *Zpráva o výkopech vlastivědného kroužku na hradě Ronovci*. Havlíčkův Brod, 14. srpna 1973 (originál z 27. prosince 1971). Strojopis uložen v muzeu v Dolní Krupě.
- DUŠÁTKOVÁ, Jana: *Dějiny Chotěboře do roku 1526*. Olomouc 1956. Nevydaná ročníková práce.
- NEMEŠKALOVÁ, Zdeňka: *Určení mincí nalezených při archeologickém výzkumu*, opis z 20. srpna 1973. Strojopis uložen v muzeu v Dolní Krupě.

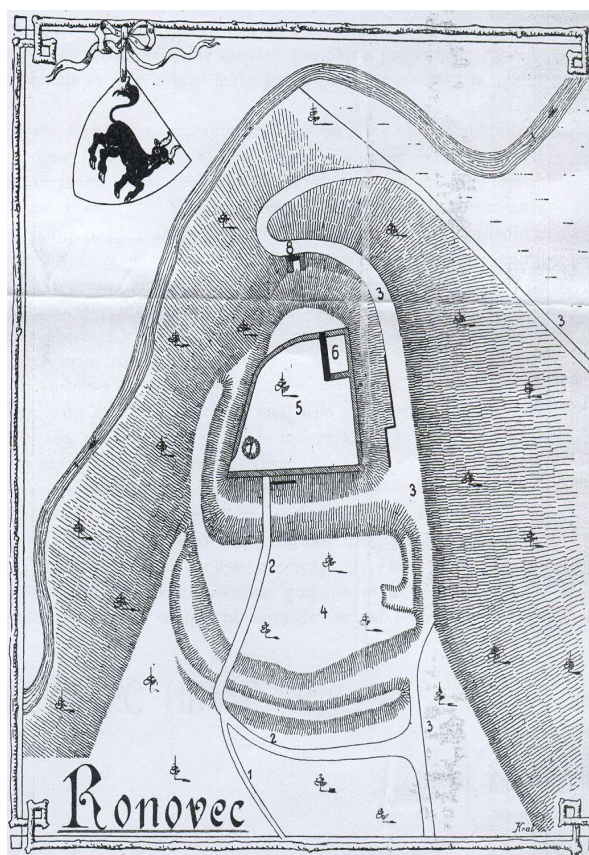
9.3 Seznam zkratek

AČ	Archiv český čili staré písemné památky české i moravské
apod.	a podobně
AR	Archeologické rozhledy
atd.	a tak dále
CB	Castellologica Bohemica
cca	cirka
CDB	<i>Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae</i>
CDM	<i>Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae</i>
CDSar	Cronica domus Sarensis
CIM	<i>Codex iuris municipalis</i>
č.	číslo
ČMM	Časopis Matice moravské
ČsČH	Československý časopis historický
DRC	<i>Decem registra censuum</i>
FRB	<i>Fontes rerum bohemicarum</i>
ha	hektar
HG	Historická geografie
kap.	kapitola
MGH	<i>Monumenta Germaniae Historica</i>
mj.	mimo jiné
OSN	Ottův slovník naučný
PrHist	Przegląd Historyczny
RBM	<i>Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae</i>
s.	strana
SAP	Sborník archivních prací
tzv.	takzvaný

10 Přílohy

Plán hradu Ronovec zhotovený Josefem Čapkem. Originál uchován v muzeu v Dolní Krupě.

Plán hradu Ronovec podle Augusta Sedláčka. SEDLÁČEK, A.: *Hrady*, XI., s. 248-250.

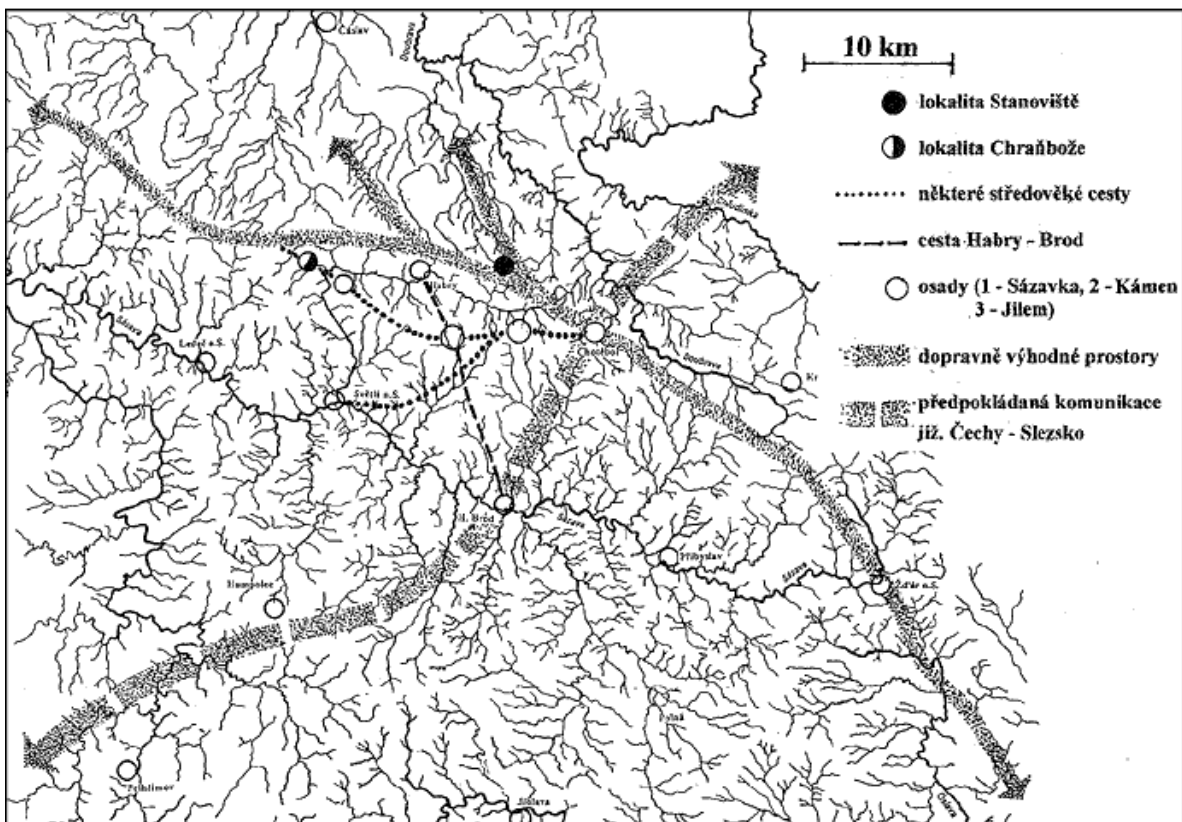
Pečeť Smila z Lichtenburka použitá na privilegii města Brodu z roku 1278 – devět let po smrti majitele této pečeti.

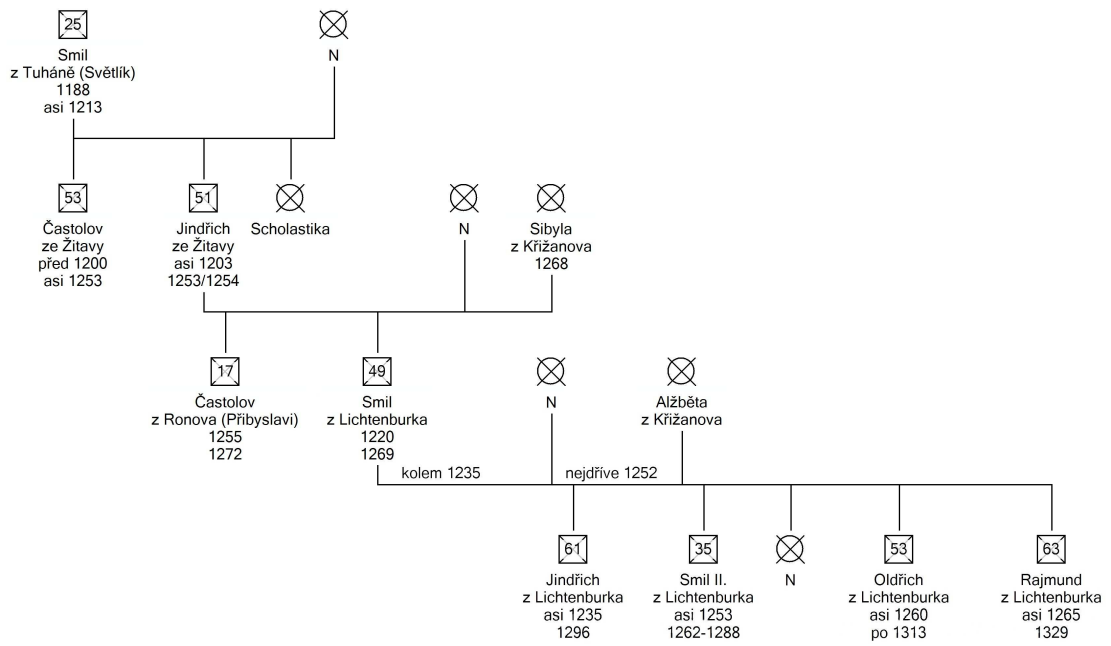
Pečeť Jindřicha z Lichtenburka použitá na privilegii města Brodu z roku 1278.

Mince nalezené na hradu Ronovec. Úplně vpravo dva nezmincované střížky i s plechem, z něhož byly vystříženy.

Rekonstrukce transportních možností Havlíčkovbrodska dle Dušana Cendelína. CENDELÍN, D.: *Od Habrů k Brodu*.

Rodokmen Lichtenburků ve 13. století. Sestavil autor.

11 Vývoj osídlení na Havlíčkobrodsku v závislosti na těžbě stříbra ve středověku - resumé

Práce obecně mapuje vliv těžby stříbra ve středověku na vývoj okolního osídlení. Cílem práce je podrobit kritice tradiční schémata, která v literatuře přezívají. Zejména se jedná o schéma „bouřlivé hornické kolonizace“, jejímž nositelem je německé etnikum. Další zažitou představou je obraz Lichtenburků jako velikých horních podnikatelů, kteří z těžby stříbra na svém území bohatnou. S aktivitami příslušníků tohoto rodu a těžbou stříbra je pak spojován rozvoj regionu včetně jeho osídlení.

Výsledky práce ani jedno z těchto schémat nepotvrzují. Zejména se prokázalo, že předtím, než došlo k těžbě stříbra, vznikla v regionu základní sídelní struktura. Jejimi nositeli bylo domácí obyvatelstvo. Teprve poté následoval vznik rozsáhlých, přesně vyměřených vesnic. Tato nová organizační forma sídel je tradičně spojována s německým etnikem. Jeho přítomnost v této fázi osídlení je přitom možné sledovat pouze na jih od Havlíčkova Brodu. Opět se prokazuje, že organizační formy osídlení nebyly závislé na etnicitě obyvatelstva.

Ve vymezeném regionu se nacházela čtyři města. Opět byl jejich vznik a rozvoj spojován s těžbou stříbra a rodem Lichtenburků, často také s německým etnikem. U všech měst je sledovatelný domácí původ jejich starších forem. Je zřejmé, že rozvoj těžby stříbra v regionu stimuloval jejich vývoj, ale bytostně závislý na ní byl pouze Šlapanov. Města Česká Bělá a zejména Chotěboř se na samotné těžbě a zpracování stříbra prakticky nepodílela.

Město Havlíčkův Brod (dříve jenom Brod) mělo dominantní postavení. Pouze u tohoto města můžeme prokázat lokaci ještě ve 13. století (krátce před rokem 1265). Přestože se jednalo o město poddanské, všemi ostatními atributy se řadilo mezi důležitá královská města. Přítomnost nalezišť stříbra v bezprostředním okolí brodu jistě znamenala pro vývoj města stimulaci, nikoliv však bytostnou závislost.

Jediný opravdu prokazatelný vliv, který těžba stříbra přinesla do sídelní struktury regionu, je nápadný počet kostelů koncentrovaný do bezprostřední blízkosti těžebních a zpracovatelských areálů a jejich výskyt i mimo stávající vesnice.

Lichtenburkové se přímo na těžbě stříbra nepodíleli. Z výnosů dolů na svém území pobírali řádný díl. Ten byl zcela oprávněný a nikterak vysoký. Stále přezívající názory potřebují korigovat i v tomto případě.

Meaning of the silver mining to the development of settlement in the region of Havlíčkův Brod in medieval - Summary

In general, this work maps the influence of silver mining in medieval on development of surrounding settlement. The aim of this work is to critically evaluate traditional historical schemes. In particular the scheme of vivid „mining german colonization“. The other is concept of the house of Lichtenburg, which is seemed as mining contractor with huge profits from silver mines. With these activities the development of the whole region is traditionally connected.

The results of this study don't match any of these schemes. Mostly it was proven, that before the mining activities the fundamental settlement existed already. These settlement was created by domestic population. Systematically organized big villages emerged after that. German population is actually notable just in the southern part of the region. Once again is proven, that the organization forms of the settlement are not closely connected with the ethnicity of population.

In traced region, four towns are found. In each town the older (pre-mining and pre-german) evolutionary forms are found. On the other hand, it is without discussion, that the silver mining in the region was stimulating development of these towns and their organizational forms. This connection was of vital concernment just in case of Šlapanov. Česká Bělá and Chotěboř in particular doesn't participate in the silver mining at all.

The town of Havlíčkův Brod (formerly just Brod - it means ford) was the most important. Just in case of Havlíčkův Brod we are able to prove that the act of location took place in the second half of the 13th century (shortly before 1265). For all Brod wasn't a royal town, its importance was similar just to the bigger royal towns. The existence of silver mines in the surroundings of Brod was for sure important for the development of this town, not of vital concernment.

The only impact of the silver mining we could observe till today is much higher density of churches in areas with silver mines. We are even able to find solitary churches without obvious connection to any village.

Members of the house of Lichtenburg don't participate immediately in the silver mining. Because of the land ownership they had legal right to obtain certain part of production of silver mines. This part wasn't high in particular. Even in that case the older opinions needed revision.